

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'ÂN'DA TEFRİKA; SEBEPLERİ SONUÇLARI
VE KURTULMA YOLLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet TÜRKMEN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'ÂN'DA TEFRİKA; SEBEPLERİ SONUÇLARI VE
KURTULMA YOLLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet TÜRKMEN

Danışman

Prof. Dr. Murat SÜLÜN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MEHMET TÜRKMEN'nin KUR'AN DA TEFRIKA; SEBEBLERİ SONUÇLARI VE KURTULMA YOLLARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 7.06.2018 tarih ve 2018-6/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 05/09/2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MURAT SÜLÜN	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi MUHAMMED COŞKUN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDULLAH EMİN ÇİMEN	

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu Amacı ve Önemi	2
II. Araştırmanın Kapsam ve Metodu	2
III. İlgili Literatür	4
BİRİNCİ BÖLÜM: TEFRİKÂNIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	7
1. KÖK VE İSTİLÂHİ ANLAMİ	7
1.1. Kök Anlamı	7
1.2. İstılâhi Anlamı.....	8
2. KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI.....	9
2.1. Bölmek, Kısımlara Ayırmak.....	9
2.2. Allah İle Peygamberleri Arasında Ayırım Yapmak	9
2.3. Eşleri Birbirinden Ayırmak.....	10
2.4. Dinde Tefrikaya Düşmek	10
3. ANLAM YAKINLIĞI OLAN KAVRAMLAR.....	11
3.1. Ayrışmayı İfade Eden Kavramlar	11
3.1.1. İhtilâf (اختلاف)	11
3.1.2. Şikâk (شقاق).....	13
3.1.3. Nizâ' (نزاع)	14
3.1.4. Şecer (شجر)	14
3.1.5. Husûmet (خصومة)	15
3.1.6. Nüşûz (نشوز).....	16
3.1.7. Müşâkese (مشاكسة)	17
3.1.8. İnkıtâ' (إنقطاع).....	17
3.1.9. İnfisâl (إنفصال).....	18
3.2. Sosyolojik Olarak Gruplaşmayı İfade Eden Kavramlar	18
3.2.1. Fırka (فرقة).....	18

3.2.2. Kabîle (قبيلة)	19
3.2.3. Şa'b (شعب)	20
3.2.4. Kavim (قوم)	21
3.2.5. Tâife (طائفة)	22
3.2.6. Raht (رهط)	23
3.2.7. Mel' (ملأ)	23
3.2.8. Şi'a (شيعه)	24
3.2.9. Ehl (اهل)	25
3.3. Dini Motifli Gruplaşmayı İfade Eden Kavramlar	25
3.3.1. Hizb (حزب)	26
3.3.2. Cemaat (جماعة)	27
3.3.3. Ümmet (أمة)	30
3.3.3.1. Kur'an'da Ümmetün Vâhide (أمة واحدة) Kullanımı	34
3.3.3.2. Ümmet-i Vâhide İle İlgili Farklı Görüşler	35
3.3.3.2.1. Ümmet-i Hidâyet	35
3.3.3.2.2. Ümmet-i Dalâlet	36
3.3.3.2.3. Ümmet-i Akl	37
3.3.3.3. Ümmet-i Vâhide İle İlgili Görüşlerin Değerlendirmesi	37
3.3.4. Millet (ملة)	38
3.3.5. Vahdet (وحدة)	42
İKİNCİ BÖLÜM: TEFRİKÂNIN SEBEP VE SONUÇLARI	44
1. TEFRİKÂNIN SEBEPLERİ	44
1.1. Tevhitten Uzaklaşmak ve Bâtıl İnançlara Sapmak	44
1.2. İhtilâfın Fitrî Olduğu Gerçeğini Göz Ardı Etmek	51
1.3. Taassubun Her Çeşidi; Irk, Dil, Renk, Toprak, Mezhep Taassubu	55
1.4. Cehâlet, Hevâ ve Hevese Uymak	58
1.5. Makâsıd-ı Unutup Teferruâta Saplanmak	61
1.6. Farklı Okuyuş ve Görüşleri Hoş Görmeyip Ötekileştirmek	64
1.7. Otoritenin Olmayışı veya Birden Fazla Otoritenin Oluşu	68
1.8. İletişimsizlik; Birbirini Anlamamak	71

1.9.	Sevgi ve Nefrette Ölçsüzlük.....	74
2.	TEFRİKÂNIN DOĞURDUĞU SONUÇLAR	77
2.1.	Güç Kaybı (فشل)	77
2.2.	Toplumsal Birliğin Bozulması; Zihni ve Siyasi Alanda Dağılımlılık.....	79
2.3.	İnsanları Dinin Hakikatinden Uzaklaştırması	80
2.4.	Dinin Doğru Anlaşıp Yaşanmasının Zorlaşması.....	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TEFRİKADAN KURTULMA YOLLARI		85
1.	Sosyal ve Siyasi Alanda Tefrikadan Kurtulma Yolları.....	85
1.1.	Hevâ ve Hevesten Kurtulmak; Hakka İttibâ.....	85
1.1.1.	Akletmenin Önünde Bir Engel Olarak Hevâ	85
1.1.2.	Hevâ ve Hevesten Kurtulmanın Yolları.....	86
1.2.	İhtilâfın Fitrî Olduğu Gerçeğini Unutmamak ve Farklılığı Hoş Görmek	89
1.3.	Taassubun Her Çeşidinden Kaçınmak	90
1.3.1.	Taassubu Doğuran Unsurlardan Kurtulmak	93
1.3.2.	İrk, Dil, Renk, Toprak Taassubu	94
1.3.3.	Din ve Mezhep Taassubu	96
2.	Dinde Tefrikadan Kurtulma Yolları	98
2.1.	Dinde Tevhid ve Haktan Sapmamak.....	98
2.2.	Fıtrata Dönmek; Din Fıtrattır	101
2.2.1.	Fıtratın Mâhiyeti.....	103
2.2.2.	Fıtratullah Terkibi	104
2.3.	Makâsıd ve Usûl Esaslarına Riâyet	105
2.3.1.	Makâsıd ve Usûlün Tanımı	105
2.3.2.	Tefrikadan Kurtulmada Makâsıd ve Usûlün Önemi	106
2.3.3.	Makâsıd ve Usûlü Bilmenin Mükellefe Faydaları	107
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ		109
KAYNAKÇA		114

ÖZET

Tefrika olgusu insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Kur'ân-ı Kerim de farklılık ve çeşitlilik anlamındaki ihtilâfı imtihan hakikatiyle ilişkilendirerek, hayatın bir gerçeği olduğuna ve fitri oluşuna dikkatleri çekmiştir. Fitrî olan bu ihtilâf çeşidinin hayatın ikâme ve idâmesi için gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ancak ihtilâfın parçalanma ve ayrışmaya dönüşmüş hali olan tefrika için aynı tavır söz konusu değildir. Kur'ân'da birçok ayette tefrikadan sakındırılmış, ümmet ve vahdet olma çağrısı yapılmıştır. Mü'minlerin tefrikadan uzak durmaları emredilmiş, tefrikanın yol açacağı sonuçlara değinilmiş ve tefrikanın zıttı olan, ümmet, vahdet olmaları istenmiştir. Tefrika ihtilâf kadar eski bir olgu olup, belli bir ırka, dine has değildir. Hemen her ırktan, dinden, renkten, dilden insanlar, çeşitli sebeplerle ayrışma yaşamış ve tefrikaya düşmüşlerdir. Biz bu çalışmada tefrikayı Kur'ân çerçevesinde ele almaya çalışacağız, tefrika konusunun birçok açıdan ele alınabilecek genişlikte olması hasebiyle, çalışmamızın sınırlarını belirleyecek olan konunun Kur'ân çerçevesinde ve daha çok dinde tefrika bağlamında ele alınacak olmasıdır. Çalışmamızda tefrika konusunu, kavramsal çerçeve, tefrikanın sebep ve sonuçları ve kurtulma yolları şeklinde üç bölümde ele aldık. Başlıklarımızı ayetler bağlamında belirleyip, tefsirlerden istifade ederek konuyu açıklığa kavuşturmaya çalıştık. Tefrika konusunun çok geniş ve birçok disiplin bağlamında ele alınabilecek olması hasebiyle biz bu çalışmayı Kur'ân bağlamında tefrika şeklinde sınırlayarak ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İhtilâf, Fıtrat, Tefrika, Kur'ân, Ümmet, Vahdet.

ABSTRACT

Without doubt that the dispute case is as old as human history. The Qur'an has also taken attention that it is a fact of life and that it is inherent by associating the dispute with the truth of the trial. It emphasizes the necessity of this kind of dispute for the substitution and continuity of life. But the same attitude is not the topic, which is the state of episode that has turned into deterioration and disintegration. Many verse in the Qur'an has been conversed from the episode, call for to be ummah and unity. In these verses, the believers are ordered to stay away from the episode, mentioned the results of episode and wanted from them to be ummah and unity thats opposite of episode. The episode is as old as dispute and not endemic in any religion and any race. Many people has been disputed and episoded at various reasons that from every religion, race, color and language. In this study, we will try to examine the episode within the framework of the Qur'an. We will study within the framework of the Qur'an and context of episode in the religion on the grounds that study is an article and the subject of episode is very extensive. In this study we examine consept analysis of episode, reasons and results of episode and protection from episode.

Keywords: Dispute, Inherent, Episode, Qur'an, Ummah, Unity,

KISALTMALAR

a.g.e. Adı geçen eser

a.g.m. Adı geçen makale

A.Ü.İ.F.D. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

as. Aleyhi's-Selâm

bkz. Bakınız

bs. Baskı, basım

by. y. Basım yeri yok

C. Cilt

çev. Çeviren

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

h. Hicrî

H.z. Hazreti

m. Miladî

M.Ü.İ.F.D. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

mad. Maddesi

Nu. Numara

r. anhâ Radiyallâhu anhâ

r.a. Radiyallâhu anh

rah. Rahimehullâh

s. Sayfa

S. Sayı

sav. Sallallâhu aleyhi ve sellem

t.s. Tarihsiz

ter. Tercüme eden

thk. Tahkik eden

v. Vefatı

Y. Yıl

Yay. Yayınları, Yayınevi, Basımevi

yy. Yüzyıl

ÖNSÖZ

Vahyin rehberlik edici, yol gösterici olma özelliğiyle beraber onun kuşatıcı ve birleştirici olma gibi bir misyonu da vardır. Vahyin ayrıştırıcı parçalayıcı ve tefrikaya düşürücü değil, birleştirici ve toplayıcı olması beklenir. İnsanların dinin etrafında tefrikaya düşmeleri, dinden kaynaklı bir illet olmayıp, insanların dine yaklaşımlarından kaynaklıdır. Tefrika çeşitli alanlarda çeşitli sebeplerle, farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. İnsanların kendi aralarında yaşadıkları görüş ayrılıkları için ihtilâf, bu durumdan beslenen katı ayrışma ve parçalanmalar için tefrika, kavramı kullanılmaktadır. Tefrikada birbirine kötülük etmeye kadar varan ve artık süreklilik kazanmış bir anlaşmazlık ve ayrılık söz konusudur. İhtilâfı tefrikaya dönüştürmemeye özen göstermek, her bir Müslüman için temel görev olarak görülmelidir. Toplumsal yapı içinde görüş ayrılıklarının olması normaldir ve İslâmi gelenek de makul düzeyde işleyen bu farklılıkları normal karşılamış ve yeni bir hakikat arayışı olarak görmüştür.

Kur'ân, İnsanların başlangıçta tek bir ümmet olduklarını haber verir, ancak ne var ki, zamanla insanın doyumsuz, bencil ve nankör karakteri, ayrılık tohumlarını da ekmiş ve o tek ümmeti parçalamıştır. Yüce Allah, hem dini hem de sosyal alanda meydana gelen bu parçalanmayı telafi için peygamberler göndermiş, kitaplar indirmişse de insanlar kıskançlıklarına ve daha fazlasına sahip olma hırslarına hep mağlup olagelmışlerdir. İslâm tarihinde ve günümüzde Müslümanların vahdetinin tam olarak gerçekleşmesi ve devam etmesinin önünde çeşitli engeller olmuştur. Şüphesiz vahdeti engelleyen hastalıkların başında tefrika gelmektedir. Toplumun iliklerine kadar nüfuz eden bu ayrılık ve parçalanmışlık karşısında hepimizi elim felaketten koruyacak yegâne rehber Kur'ân ve Sünnet'in rehberliğidir. Çalışmamızın konusu olan tefrika, çeşitli alanlarda çeşitli boyutlarda tarih boyunca var olmuştur. Bu çalışmada amacımız tefrika konusunu genel olarak Kur'ân bağlamında ele almak, sebep, sonuç ve kurtulma yollarını irdelemektir.

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlıktır ve onun bu özelliği fitrîdir. İnsanın sosyal bir varlık oluşu, diğerleriyle yaşamayı ve onlarla iletişim kurmayı zorunlu kılar. Diğerleriyle kurulan bu iletişimin sonucunu, insanların fitratları, yetiştirme tarzları, eğilim ve arzuları belirler. Her insanın fitratı, yetiştirme tarzı, eğilim ve arzuları farklı olduğuna göre, bu durum farklılıkları, ihtilâfı meydana getirmektedir. Ortaya çıkan bu ihtilâf beraberinde insanlar arasında ayrılığı yani tefrikayı, farklı cephelerde yer almayı getirmektedir. İhtilâf insan için kaçınılmazdır. İhtilâfı reddetmek insan fitratını kabul etmemektir. İslâm toplumunu parçalayıcı bir nitelik kazanmadığı, taassup derecesine ulaşmadığı, ihtilâf edilen konular mutlak hakikat gibi algılanmadığı ve farklı görüşler sapıklıkla itham edilmediği sürece ihtilâfın bir sakıncası yoktur. Aksine bir zenginliktir. Asıl tehlike tefrika mânâsına gelen dinde ihtilâf çıkarmaktır. Kur'ân'da birçok ayette mü'minlerin tefrikadan uzak durmaları emredilmiş, tefrikanın yol açacağı sonuçlara değinilmiş ve tefrikanın zıttı olan, vahdet olmaları istenmiştir.

Kur'ân'da birçok ayette mü'minlerin müşriklerden teberri etmeleri yani onlara karşı bir tavır almaları istenmektedir, ancak buradaki ayrılık inanç temelli bir ayrılıktır, dolayısıyla kesin bir tavır istenmiştir. Diğer taraftan ise mü'minler arasında ortaya çıkan sorunların, normal karşılanması ve çözümünde, hoşgörölü ve geniş davranılması istenmiştir. Her iki durumdan bahsedilirken farklı kavramların kullanılması, örneğin; mü'min ve müşriklerin arasındaki ihtilâftan bahsederken kesin ayrılık ifade eden “teberri” kelimesinin kullanılması, mü'minlerin arasındaki ihtilâflara değinirken “nizâ”, “şecer” gibi geçici anlaşmazlık ifade eden kelimelerin kullanılması dikkat çekicidir. Tefrika sosyal bir olgu olması sebebiyle diğer bütün sosyal hareketliliklerde olduğu gibi, tefrika olgusunu da tek bir nedene indirgemek mümkün değildir. En küçük sosyal bir olayda dahi birden fazla sebep rol oynarken, toplumun veya dinin parçalanması anlamına gelen, tefrika gibi önemli bir hâdiseyi tek bir sebebe indirgemek mümkün değildir. Biz bu sebepleri ayetler bağlamında incelemeye çalışacağız.

I. Araştırmanın Konusu Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, Kur'ân ekseninde insanlar arasında meydana gelen tefrika kavramı ele alınacaktır. Tefrikanın kavramsal çerçevesi, Kur'ân'daki farklı kullanımları, sebep ve sonuçları, Kur'ân'ın normal karşıladığı ve yasakladığı ayrılıkların ana hatları ve tefrikadan kurtulma yolları incelenecektir. Kur'ân-ı Kerimde, tefrika kavramı geniş bir alana sahiptir; ihtilâf, inşikâk, inkitâ', nizâ', şecer gibi kavramlar da tefrikanın alanına girer. Kur'ân'da geçen ve tefrikanın alt kavramları diyebileceğimiz bu kavramlara da temas edilecektir.

Bu çalışmanın temel gayesi genelde insanlar arasında özelde İslâm toplumunda meydana gelen tefrikanın, Kur'ânî çerçevede incelenmesi, tefrikaya sebebiyet veren sâiklerin tespiti ve çözüm yollarının irdelenmesidir. İnsanlığın bir olgusu olan tefrikaya Kur'ân'ın yaklaşımını tespit etmeye çalışmaktır. Tefrika fitri midir? Yoksa hâsıl olan ihtilâfın karşısında, bir tavır alış mıdır? Ve bu tavır alışın belirleyicisi, hevâ, heves, menfaatler ve taassup mudur? Yoksa dinin kendisi midir? Bir başka ifadeyle her ihtilâf tefrikayı gerektirir mi? Hangi ihtilâfların karşısında tavır alınması gerekir? Kur'ân'ın buna getirdiği ölçü nedir? İşte bu çalışmayı önemli kılan da, tefrika kavramının bu açıdan ele alınacak olmasıdır. Tefrika ile ilgi çalışmalar mevcut olup ilgili literatür başlığı altında zikredilecektir. Tefrika ile ilgili yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada tefrika kavramının bu sorular etrafında işlenecek olmasıdır.

II. Araştırmanın Kapsam ve Metodu

Tefrika konusu, çok geniş ve birçok açıdan ele alınabilecek bir konudur. Tefrika konusunu bütün yönleriyle ele alıp saptamak, bu çalışmanın kapsamını aşan bir iddiadır. Çünkü tefrika konusu birçok bilim dalı açısından ele alınabilecek bir konudur. Özellikle sebep ve sonuç bölümlerinde zikrettiğimiz başlıkların her biri müstakil bir çalışmaya konu olabilecek genişliktedir. Tefrika konusu bir yönüyle sosyolojinin bir yönüyle de psikolojinin alanına da dâhildir. Bu çalışmanın sınırlarını belirleyen ise konunun Kur'ân çerçevesinde ele alınacak olmasıdır. Özetle bu çalışmanın kapsamı, tefrika kavramını ve tefrikanın ifade edildiği diğer kavramları, Arap dilinde ve

Kur'ân'daki kullanımlarını incelemek, tefrikanın sebep, sonuç ve çözüm yollarını, Kur'ân merkezli tespit etmektir.

Araştırmanın, bir tefsir çalışması olması hasebiyle, temel referans Kur'ân-ı Kerim olmuştur. Öncelikle tefrika ile ilgili ayet-i kerimeler tespit edilmiş ve bir tasnife tabi tutulmuştur. Ayetler incelenirken çeşitli tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir. Kavram çerçevesi oluşturulurken, tefrikaya yakın kavramlar tespit edilmiş ve ayrı ayrı incelenmiştir. Araştırmanın kavram kısmı incelenirken temel Arapça lügatlerden istifade edildi. Halîl b. Ahmed el- Ferâhîdî'nin (v.175/791), *Kitâbü'l-'Ayn*'ı, İbn Fâris'in, (v.395/1004) *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüğa*'sı, Râğîb el-İsfahânî'nin (v.502/1108), *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*'ı, İbn Manzûr'un (v.711/1311), *Lisânü'l-Arab*'ı, Fîrûzâbâdî'nin (v.817/1414), *el-Kâmûsü'l muhîyt*'i, ve diğer lügat kaynaklarına müracaat edilmiştir.

Çalışma boyunca temel rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden istifade edilmiştir. Rivâyet tefsirlerinden; Taberî'nin (v.310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an tefsîri âyi'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (v.538/1144), *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin, (v.606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb*'ı Kurtubî'nin (v.640/1242), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, müracaat edilmiştir. Dirâyet tefsirlerinden ise; Elmalılı'nın (v.1361/1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*'nden Seyyid Kutub'un (v.1386/1966), *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ı İbn Âşûr'un (v.1393/1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'inden, Mevdûdî'nin (v.1399/1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*'ından, ve diğer dirâyet tefsirlerinden de yararlanılmıştır. Sık sık tefsirlere başvurulmuş, ayetin içinde bulunduğu bağlama riâyet edilmiş, ancak yinede konuyu tefsire boğmadan, tefrika ve ihtilâf konularını farklı açılardan ele alan, başka eserlere de müracaat edilerek konu işlenmeye çalışılmıştır. Çalışma süresince Prof. Dr. Murat Sülün'ün *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (İstanbul, Çağrı yy. 2011) adlı meâl çalışmasından istifade edilmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak bir kavram tahlili yapılmış, tefrika kavramı ve tefrika kavramına yakın ve zıt kavramlar ele alınmış ve Kur'ân'daki kullanımları üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde tefrikanın sebep ve sonuçları tespit ettiğimiz ayetler bağlamında işlenecektir. Üçüncü bölümde ise tefrikadan kurtulma yolları yine ayetler bağlamında irdelenecektir.

III. İlgili Literatür

İslâm literatüründe tefrika konusunu ele alan eserler mevcut olmakla birlikte bu çalışmalar tefrika konusunu müstakil olarak ele almamaktadır. Ancak İslâm tarihinde ortaya çıkan mezhep ve fırkaları ele alan birçok eser mevcuttur. Daha çok “fırak” ve “milel Nihal” kitapları yani fırkaları ve mezhepleri ele alan ve daha çok bunları bize tanıtan eserler mevcuttur. Örneğin: Ebu’l-Hasen el-Eş‘arî’nin (v.324/936), *Makâlâtü’l-islâmiyyîn ve ihtilâfü’l-musallîn* adlı eseri, yine Muhammed b. Ali İbn Hazm’ın (v.456/1064), *el-Fisâl fi’l-milel ve’l-ehvâi ve’n-nihal* adlı eseri ve Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî’nin (v.548/1153), *el-Milel ve’n-nihal* adlı eseri tarihte bu alanda yazılmış, önemli eserlerdendir. Bunların en meşhurları; Abdülkâhir el-Bağdâdî’nin (v.429/1037-38), *el-Fark beyne’l-firak* adlı eseridir. Müellif bu kitapta kendi dönemine kadar, İslâm tarihinde ortaya çıkmış mezhep ve fırkaları ele almış ve özellikle eserini, yetmiş üç fırka hadisine göre şekillendirmiştir. Ancak zikrettiğimiz gibi, bu tür eserler, İslâm tarihinde ortaya çıkmış mezhepler ve fırkalar tarihi niteliğinde eserlerdir. Bir olgu olarak tefrikayı ele alan eserler değildir. Bu tür eserlerde müellif kendi dönemine kadar ortaya çıkmış fırkaları ele almış, bu mezhep ve fırkaların ortaya çıkış tarihlerini, kurucularını, tarihi süreçte bu fırkaların seyrini incelemiştir. Bu yönüyle bu tür kitaplar, mezhepler tarihi kitaplarıdır.

Fıkıh ve hadis alanında, konusu ihtilâf olan birçok eser mevcuttur. Ancak yinede bunlar müstakil olarak ihtilâfı değil söz konusu disiplinlerin iç meseleleri ve disiplin içindeki ihtilâf ve ayrılıkları ele alan eserlerdir. Örneğin fıkıh alanında Ebu Ca‘fer İbn Cerîr et-Taberî’nin (v.310/922), *İhtilâfü’l-fukahâ*’sı, fâkihlerin, fıkıh ilminin özellikle furû kısmında farklı görüşlerini ele almıştır. Bir başka eser ise, Ahmed b. Ali Râzî el-Cessâs’ın (v.370/981), *Muhtasaru ihtilâfü’l-ulemâ*’sı, yine aynı şekilde fıkıh alanındaki ihtilâfları konu edinmiştir. Şah Veliyullah Dihlevî’nin (v.1176/1763), *el-İnsâf fi beyâni sebebi’l-ihtilâf*, adlı bir eseri mevcuttur. Dihlevî, bu eserinde genel olarak fâkihlerin ihtilâf nedenlerini ele almıştır.

Yakın tarihte de Hadis ve Tefsir ilimleri içindeki ihtilâflar ele alınmıştır. Örneğin; Haldûn el-Ahdab’ın, *Esbâbu ihtilâfü’l-muhaddisîn* (Cidde, 1987) bu eserde hadis alanındaki ihtilâflar ele alınmaktadır. Tefsir ilminde de müfessirlerin ihtilâflarını

ele alan eserler yazılmıştır. Örneğin; Suud İbn Abdullah Fenîsân'ın, *İhtilâfî'l-müfessirîn esbâbuhû ve eseruhû* (Riyad, 1997) bu eserde müellif, müfessirlerin ihtilâf nedenlerini ve bu ihtilâfın etkilerini ele almıştır.

Son dönemlerde ise özellikle ihtilâf konularını ele alan çalışmalar yapılmıştır. Arap dünyasından, Muhammed Avvâme'nin, *Edebü'l-ihtilâf fî mesâilî'l-ilmî ve'd-dîn* (Beyrut, 1997) yazar bu kitabında ihtilâf tarihini, çeşitlerini, ihtilâf alanlarını ve ihtilâf ahlakını ele almıştır. Yine bu esere yakın bir yöntemle yazılan, Tâhâ Câbir el-Alvânî'nin (v. 1436/2016), *Edebü'l-ihtilâf fî'l-islâm* (Riyad 1992) adlı kitabıdır. Bu kitapta ise yazar daha çok İslâm'ın ihtilâfa bakışını, müçtehitlerin farklı görüşler karşısındaki tutumlarını tarihten örneklerle anlatmış ve İslâm'da ihtilâf ahlakını ortaya koymaya çalışmıştır. Yine Abdullah Ahmed el-Yusuf'un, *Şer'iyetü'l-ihtilâf* (Riyad 1996) adlı çalışması önemli bir çalışmadır. Yazar, bu çalışmada daha çok ihtilâf konusunu ötekiyle ilişkiler bağlamında ele almış, özellikle farklı görüşlere nasıl bakılması gerektiğinin İslâmî çerçevesini çizmiş ve ihtilâfın meşrûiyeti üzerinde durmuştur. Yûsuf el-Karadâvî'nin, *İhtilâflar Karşısında İslâmî Tavr* şeklinde Türkçeye çevrilen kitabını da burada zikretmek gerekir.

Türkiyede de son dönemlerde ihtilâf konularında ciddi çalışmalar yapılmıştır. İhtilâf konusunda rastladığımız en kapsamlı ve önemli çalışma, Halil Aldemir'in doktora çalışması olan, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İhtilâf; Nedenleri, Alanları, Boyutları ve Çözüm Yolları* (İstanbul, 2010) adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada yazar kavram olarak ihtilâfı tahlile tabi tutmuş, boyutlarını ve çeşitlerini ele almış, Kur'ânda ihtilâf örneklerini zikretmiş, sebep, sonuç ve çözüm yolları üzerinde durmuştur. Bu çalışmada, fitrî olan ihtilâf olgusu incelenmiş, daha çok ihtilâfın tarihi, metafizik âlemde ihtilâfın başlaması, ihtilâfın olumlu ve olumsuz yanları ve boyutlarının incelenmesi diyebileceğimiz tarzda bir çalışma olmuştur. Bizim çalışmamız ise bu çalışmadan farklı olarak, ihtilâfın çeşitli sebeplerle parçalanmaya dönüşmesi anlamına gelen tefrika olgusu ve sebeplerinin incelenmesi şeklinde olacaktır. Aldemir bu çalışmasında tefrika konusunu değil, genel olarak ihtilâfı, tarihini ve alanlarını incelemiştir.

Sinan Tunç'un, *Cemaat ve Tefrika ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezi. Bu tez hadis alanında yapılmış bir çalışmadır. Bu çalışmada cemaati

emreden ve tefrikadan sakındıran hadislerin değerdendirilmesi ve tahriçleri yapılmış, müstakil olarak tefrika olgusu ele alınmamıştır. Hadis alanında yapılan bir çalışma olması hasebiyle sadece ilgili hadislerin tahriçleri yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın cemaat ve tefrikayla ilgili hadislerin değerdendirilmesi dışında konumuzla alakası yoktur.

Tefrikanın sebeplerini ele alan rastladığımız en önemli çalışma Mahmut Balcı'nın, *Kur'ân'a Göre İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler* adlı kitap çalışmasıdır. Yazar bu çalışmasında Kur'ân'a göre insanları tefrikaya düşüren sebepleri incelemeye çalışmış ancak bir bütün olarak tefrikayı ele almamıştır. Tefrikanın sebeplerini, dinde tefrika ve parçalanmanın sebepleri şeklinde değil de daha çok insanlar arasında ayrılık ve parçalanmanın sebepleri şeklinde ele almıştır. Ancak tefrika hakkında kapsamlı bir çalışma olduğu söylenemez. Kapsamlı bir şekilde tefrikanın sebeplerini ele almayıp, daha çok tefrikanın İslâm ümmetine verdiği zararlara dikkatleri çekmeye çalışmıştır. Biz bu çalışmadan farklı olarak, tefrika konusunu bir kavram tahliline tabi tutarak, sebep sonuçları ve kurtulma yollarını incelemeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEFRIKANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmamızın birinci bölümünde tefrikanın kavramsal çerçevesini çizmeye çalışacağız. Tefrikanın kök ve ıstılâhi anlamlarını inceledikten sonra Kur’ân’daki kullanımlarına göz atıp tefrikaya yakın anlamlı kelimeleri ve gruplaşmayı ifade eden kavramları kısaca ele almaya çalışacağız.

1. KÖK VE ISTİLÂHİ ANLAMI

1.1.Kök Anlamı

Tefrika kavramı, “feraka/فرق” fiilinden türetilmiştir. Feraka lügatte ikiye bölmek, birbirinden ayırmak, yarmak, iki şeyin arasını ayırmak anlamlarına gelir.¹ Tarakla saçları ayırmak, hayvanların kaçması, yolun çatallaşması, dişlerin ayrık olması, bulutun tek başına kalması şeklinde kullanılır.² Aynı kökten gelen “firkatün/فرقة” bölük, ayrışan taraf, kısım, fırka, “ferîk/فریق” ise insanlardan ayrılan bir topluluk diğer insanlardan ayrı bağımsız bir cemaat³ demektir. Mesela; “Bir fırka cennette, bir fırka ise cehennemdedir”⁴ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Bu kökten gelen “firâk/فراق” ayrılmak, boşanmak demektir. Bu ayrılma hem maddi hem de manevi ayrılmayı ifade eder.⁵ Yani hem beden olarak hem de duruş, pozisyon olarak ayrılma, bu fiille ifade edilir. Konumuzla doğrudan alakalı olarak “teferrekû/تفرقوا”, “ferrekû/فرقوا”, “tefrikatün/تفرقة” şeklinde çeşitli kalıplarda geçmektedir.⁶ Bu kalıplarda kullanıldığı zaman bölmek, parçalamak, tefrika çıkarmak anlamlarına gelmektedir. “Furkân/فرقان” kelimesi de bu kökten türemiştir. Örneğin; bedir savaşının, hak ile bâtılı, mü’min ile kâfiri birbirinden ayırdığı için “يَوْمَ الْفُرْقَانِ” “ayrılma günü”⁷ şeklinde isimlendirilmesi, yine aynı şekilde Kur’ân’a hak ile batılı, gerçek ile yalanı birbirinden ayırdığı için, bu isim verilmiştir.⁸

¹Ebü Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmîrî, Beyrut, Mektebetü’l-Hilâl, 2003, V, 147.

²Ebü’l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed Râğîb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, nşr. Adnân Dâvûdî, Dimaşk, Dâru’s-Şâmiyye, Birinci Baskı, 1992, s.633; Cemâleddin Ebü’l-Fazl Muhammed İbn Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, Dâru’s-Sadr, 1993, X, 300.

³İsfahânî, a.g.e, 377.

⁴eş-Şûrâ 42/7

⁵İbn Manzûr, a.g.e, X, 301.

⁶el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 248; İsfahânî, a.g.e, 378.

⁷el-Enfâl 8/41.

⁸el-Furkân 25/1; el-Bakara, 2/185.

Yine mü'minlere Allah'tan sakınmaları halinde kendilerine “يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا” hak ile batılı ayırma gücü, temyiz kabiliyeti ve feraset verileceği, bu fiille ifade edilmektedir.⁹

1.2.İstılâhi Anlamı

Tefrika kavramı topluluğun ve birliğin zıddıdır. Araplar toplu halde tutukları ve besledikleri develerini mer'aya otlamaya saldıkları zaman “bu yıl develerimizi ayırdık” şeklinde ifade ederler.¹⁰ Burada dağılma ve ayrışma kastedilir. Genel bir tanımlamayla bir topluluğun veya bir şeyin dağılması, parçalanması, birbirinden ayrılması demektir.¹¹ Cürcânî (v.816/1413), *Ta'rifât*'ında tefrikayı kısaca; “kendisi hakkında ihtilâfa düştükleri şey” şeklinde tarif eder.¹² Bir başka tanımlamaya göre tefrika; İnsanların Allah'ın belirlemiş olduğu yoldan ayrılmaları ve fitratlarına aykırı düşmeleridir. Bu şekilde bir olan Allah'ın yolundan ayrılmak, birçok yollar ortaya çıkarmıştır.¹³

Terim olarak, tefrika; belirli bir dini, fikri veya siyasi birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, firkalara ayrılmasını ifade eder.¹⁴ Bu geniş tanımlamaya göre tefrika; sadece dinin etrafında firkalara ayrılmayı ifade etmeyip, toplumsal alanda meydana gelen her türlü parçalanmayı da ifade eder. Tefrika görüş ayrılığı anlamındaki ihtilâfla yakın ilişkili hatta bazen onunla eşanlamlı kullanılmakla birlikte, ihtilâf genelde fikir ayrılıklarını ifade etmek için kullanılır.¹⁵ Dolayısıyla tefrika ihtilâfın ürünü olmakla birlikte, ihtilâf türlerinin en şiddetlisidir. Bu yüzden her iftirâkta (bölünüp, parçalanmada) ihtilaf olmakla birlikte, her ihtilâf iftirâk demek değildir.¹⁶

Görüldüğü üzere tefrikanın kök ve ıstılâhi anlamlarına bakıldığında, bütün olan bir şeyi bölmek, ayırmak, parçalanmak, firkalaşmak, gruplara ayrılmak, anlaşmazlığa düşmek gibi manalara geldiği görülmektedir.

⁹ el-Enfâl 8/29.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e, X, 302.

¹¹ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 148; İbn Manzûr, a.g.e, X, 302.

¹² Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, “Tefrika” md. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 57.

¹³ Mehmet Kubat, “İslâm'ın İlk Döneminde İtikadî İhtilaflar ve Sebepleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 1997, s. 32.

¹⁴ Tuncay Başoğlu, “Tefrika” md. *DİA*, XI, 280.

¹⁵ Mehmet Kubat, a.g.e, s. 30.

¹⁶ Salih b. Gânim es-Sedlân, *el-İ'tilâf ve'l-İhtilâf*, Riyad, 1997, s. 13.

2. KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI

Kur'ân'da “feraka” kelimesi türevleriyle birlikte 77 ayette geçmektedir.¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de tefrika kelimesinin türevleri hem sözlük hem terim anlamda birçok âyette geçmektedir. Lügat manaları ile Kur'ân'daki kullanımları göz önünde bulundurulduğunda bu kökten türemiş kelimelerin, genel olarak “bir bütünden ayrılmak, bölünüp dağılmak anlamına geldiği görülür. Bazı ayetlerde dinde tefrika, ayrılık anlamlarında kullanıldığı gibi bazılarında bölmek kısımlara ayırmak, eşler arasındaki ayrılık, Allah ile peygamberinin arasında ayırım yapmak, peygamberler arasında ayırım yapmak, toplumu bölmek, farklılık, çeşitlilik, gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

2.1.Bölmek, Kısımlara Ayırmak

Kur'ân'da birden fazla ayeti kerimede bölmek, kısımlara ayırmak “feraka” fiili ile ifade edilmiştir. Kur'ân'ın kısımlara ayrılması,¹⁸ israiloğulları için denizin bölünmesi¹⁹ “feraka” fiiliyle ifade edilmektedir. “Feraka” fiili maddi olarak ayırmak, bölmek anlamında kullanıldığı gibi, mânevi olarak bölmek, ayırmak anlamlarında da kullanılmıştır. Hz. Musa'nın, Rabbinden kavmiyle arasını ayırmasını istemesi, “*Artık bizimle fâsık kavmin arasını ayır*”²⁰ Kur'ân'ın indiği gece için hikmetli işlerin o gece ayrılması “*bütün hikmetli işler o gece ayrılır*”²¹ şeklinde yine bu fiille ifade edilmiştir.

2.2.Allah İle Peygamberleri Arasında Ayırım Yapmak

Birçok ayet-i kerimede Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak veya peygamberler arasında ayırım yapmak, aynı şekilde bu fiille ifade edilmiştir. “وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ” “*Allah ile resullerinin arasını ayırmak isteyenler*”²² ayetinde Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak ifadesinde Allah'a ve peygamberlere iman etmek arasında fark gözetmek isteyenler kastedilmiştir.²³ Yani Allah'a iman edip peygamberlerini inkâr ederek aralarında ayırım yapmak bu ayette yasaklanmaktadır. Bu

¹⁷ M. Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984, s. 517,518.

¹⁸ el-İsrâ 17/106.

¹⁹ el-Bakara 2/50.

²⁰ el-Mâide 5/25; Tâhâ 20/94.

²¹ ed-Duhân 44/4.

²² en-Nisâ 4/150.

²³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruc Yay., 2015, V, 544.

ayette Allah ve peygamberlerin arasında böyle bir ayrımın küfür olduğu beyan edilmektedir.²⁴ Peygamberin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ederek, peygamberler arasında ayrım yapanlar²⁵ yine bu fiille ifade edilmiştir.

2.3.Eşleri Birbirinden Ayırmak

Kur'ân'da eşlerin arasını ayırmak, boşanmak yine “feraka” fiiliyle ifade edilmiştir. Firâk kelimesi karı koca arasındaki ayrılığı ifade etmek için de kullanılmıştır.

Bu kullanıma örnek teşkil eden ayetler şu şekildedir. “Onları ya meşru bir şekilde (nikâhınızda) tutun ya da meşru bir şekilde onlardan ayrılın.”²⁶ “فَيَعْلَمُونَ مِنْهُمَا مَا” “يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ” “Onlar, bu ikisinden, koca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı”²⁷

2.4.Dinde Tefrikaya Düşmek

Konumuzla alakalı olarak “feraka” fiilinin, dinde bölünme, gruplara ayrılma, yani tefrika anlamında kullanıldığı birçok ayet-i kerime vardır. “فَرَّقُوا دِينَهُمْ” “Dinlerini parça parça edip gruplaşanlarla senin hiçbir alâkan yoktur.”²⁸ “dinlerini parçalayıp fırka fırka olmuşlardır”²⁹, “تَفَرَّقُوا” “Oysa kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine böyle bir kanıt geldikten sonra parçalanmışlardı....”³⁰ “kendilerine ilim geldikten sonra sırf birbirlerini çekemedikleri için anlaşmazlığa düştüler”³¹ “parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın”³² “Dini dimdik ayakta tutun ve onda anlaşmazlığa düşmeyin”³³ “O halde, ona uyun, başka yollara uymayın; çünkü sizi O’nun yolundan ayırırlar.”³⁴ , “Onlar ancak ilim kendilerine geldikten sonra aralarındaki düşmanlık (veya ihtiras) sebebi ile ayrılığa düştüler.”³⁵ “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp

²⁴ Kurtubî, a.g.e, V, 545.

²⁵en-Nisâ 4/152. bkz. el-Bakara 2/136-285; Âl-i‘İmrân 3/84.

²⁶ et-Talâk 65/2.

²⁷ el-Bakara 2/102.

²⁸ el-En‘âm 6/159.

²⁹ er-Rûm 30/32.

³⁰el-Beyyine 98/4.

³¹ eş-Şura 42/14.

³² Âl-i‘İmrân 3/105.

³³ eş-Şûra 42/13.

³⁴ el-En‘âm 6/153.

³⁵ eş-Şûra 42/14.

anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın”³⁶ “Topluca Allah’ın ipine tutunun; ayrışmayın...”³⁷ Bunun gibi birçok ayette tefrika kelimesi, dinde parçalanma, gruplara ayrılma, bölünme anlamlarında kullanılmıştır.

Buraya kadarki bölümde feraka fiilini ve Kur’ân’daki kullanımlarını dört başlık altında inceledik. Bölmek, kısımlara ayırmak, ayrılmak, ayırım yapmak, anlamlarında kullanıldığı gibi, parçalamak, tefrika çıkarmak anlamlarında da kullanılmıştır. Çalışmamızın ileriki bölümlerinde tefrika anlamında kullanıldığı ayetleri daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.

3. ANLAM YAKINLIĞI OLAN KAVRAMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde Kur’ân’da geçen ihtilâf, şikāk, nizâ, (شقاق , إختلاف) gibi ayrışmayı ifade eden kavramları incelemeye çalışacağız. Bu kavramlar hem tefrikaya yakın anlamlarda kullanılmış olması hem de bazıları tefrikaya sebep teşkil eden kavramlar olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu kavramların bir kısmı ihtilâf, şikāk, nizâ (شقاق , إختلاف) gibi ayrışmayı ifade ederken bir kısmı da hizb, tâife, fırka, kavm ve millet (ملة , قوم , فرقة , طائفة , حزب) gibi gruplaşmayı ifade ettiği için iki ayrı alt başlıkta inceleyeceğiz.

3.1.Ayrışmayı İfade Eden Kavramlar

3.1.1. İhtilâf (إختلاف)

İhtilâf, “halefe/خلف” kökünden türemiştir. Lügatte geride kalmak, birinin yerine geçmek, peş peşe gelmek, öndekini takip etmek,³⁸ çocuğun atalarının ahlakından ayrılması, muhâlif olmak, anlamlarına gelir.³⁹ İhtilâf, tefrika, şikāk, nizâ, şecer (تفرقة) gibi diğer kavramların da temelini oluşturur. Her türlü ayrılık ve kopuşun temelinde ihtilâf vardır.

³⁶ Âl-i‘İmrân 3/105.

³⁷ Âl-i‘İmrân 3/103.

³⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e, IV, 169.

³⁹ Ebu’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-lüğâ*, Kâhire, Daru’l Fikr, 1979, II, 210; İbn Manzûr, a.g.e, IX, 82.

Kur'ân'da bu kökten türetilmiş ve çeşitli manalarda kullanılmış birçok kelime mevcuttur. Önceki kuşakların yerine geçmek,⁴⁰ savaştan geri kalmak,⁴¹ vekil olarak başkasının yerine geçmek,⁴² muhalefet etmek, karşı çıkmak,⁴³ verilen sözden dönmek,⁴⁴ ayrılığa düşmek,⁴⁵ egemen kılmak,⁴⁶ bir başkasının yerine geçmek,⁴⁷ çelişki tutarsızlık,⁴⁸ farklılık, çeşitlilik,⁴⁹ manalarında kullanılmıştır. İhtilâf, Kur'ân'da hem müspet hem de menfî anlamda kullanılmıştır. Müspet anlamda farklılık, çeşitlilik, zenginlik anlamlarında olup, gece ve gündüzün ihtilâfı,⁵⁰ dillerin ve renklerin ihtilâfı,⁵¹ hurmanın ve ekinlerin ihtilâfı⁵² bu anlamda kullanılmıştır.

İhtilâf kavramı insanlara ve insanlar arası münasebetlere atfen kullanıldığı zaman dâima olumsuz anlamda kullanılmıştır.⁵³ Çünkü çatışma ve ayrılığı ifade eder. Örneğin; *“Bu kitapta anlaşmazlığa düşenlerin derin bir ayrılık içinde olmalarındandır.”*⁵⁴ Kâinatla alakalı kullanıldığında ise, olumlu anlamda kullanılmıştır.⁵⁵ Çünkü buradaki farklılık çatışma ve ayrılığı değil, çeşitliliği ve farklılığı ifade etmektedir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *“Görmüyor musun ki gökten suyu Allah indirmekte; Biz de onunla çeşitli renklerde meyveler çıkartmaktayız? Dağların arasında muhtelif renklerde; bembeyaz, kırmızı yollar ve siyah sarp kayalıklar olduğu gibi, insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da böyle çeşit çeşit renkte olanlar vardır.”*⁵⁶ Bir başka ayet-i kerimede farklılık özellikle insanlar arasındaki farklılık Yüce Allah'ın bir ayeti olarak gösteriliyor; *“وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي*

⁴⁰ el-A'râf 7/169.

⁴¹ et-Tevbe 9/83-87.

⁴² el-A'râf 7/150.

⁴³ el-Hûd 11/88; en-Nûr 24/63.

⁴⁴ el-Bakara 2/80; er-Ra'd 13/31; Tâhâ 20/86.

⁴⁵ el-Bakara 2/176; en-Nisâ 4/157; Meryem 19/337; Yûnus 10/19; ez-Zuhrûf 43/65; eş-Şûrâ 42/10.

⁴⁶ el-A'râf 7/129; en-Nûr 24/55.

⁴⁷ es-Sâd 38/26.

⁴⁸ en-Nisâ 4/82.

⁴⁹ er-Rûm 30/22.

⁵⁰ el-Bakara 2/13; Âl-i'İmrân 3/190; el-Mû'minûn 23/80.

⁵¹ er-Rûm 30/22.

⁵² el-En'âm 6/141.

⁵³ Halil Aldemir, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, İstanbul, Kitâbî Yay., 2010, s.33.

⁵⁴ el-Bakara 2/176.

⁵⁵ Halil Aldemir, a.g.e, s. 34.

⁵⁶ el-Fâtır 35/27.

”ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ” “Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun âyetlerindendir. Bilenler için elbette bunda âyetler vardır.”⁵⁷

3.1.2. Şikāk (شِقَاق)

Şikāk, sözlükte ayırmak, yarmak, bir şeyin bütünlüğünü bozmak, ikiye bölmek anlamlarına gelir.⁵⁸ Dildeki kullanımları ise; elbiseyi yırtmak, suyun toprağı yararak ilerlemesi, azı dişinin çıkması, geminin suyu yararak ilerlemesi, farklı hendeklerde yer almak, bir işin zor olması, şeklindedir.⁵⁹

Kur’ân’da ise yerin yarılması, bölünmesi,⁶⁰ işi zorlaştırmak,⁶¹ karşı gelmek,⁶² taşın yarılması,⁶³ göğün ve ayın yarılması,⁶⁴ karı-kocanın arasının açılması,⁶⁵ uzun mesafe, meşakkatli yolculuk,⁶⁶ anlamlarında kullanılmıştır. Araplar, birbirleriyle ilişkilerini kesmek istedikleri zaman, bir sopayı ortadan ikiye bölerlerdi, sonra taraflardan her biri bir parçasını alıp birbirlerine sopa birleşinceye kadar bir araya gelmeyeceklerini söyleyerek ayrılırlardı, işte bu düşmanlık şikāk olarak adlandırılmıştır.⁶⁷ Şikāk, ihtilâfın şiddetlenip ayrılığa dönüşmüş halidir. Bir arada bulunamama, bir yerin her iki tarafı sığmaması, taraflardan her birinin farklı yarıklarda yer almasıdır.⁶⁸ Tefrika anlamında kullanıldığı ayetler: “*Bu da Allah’ın, kitabı gerçek olarak indirmiş olmasından ve (sizlerin değil, asıl) bu kitapta anlaşmazlığa düşenlerin derin bir ayrılık içinde olmalarındandır.*”⁶⁹ “*Kim de doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, müminlerin yolundan başkasına uyarak Peygamberle cepheleşirse, onu o yöneldiği tarafa yönlendirip Cehennem’e sokarız... Ne kötü dönüş yeri!*”⁷⁰

⁵⁷ er-Rûm 30/22.

⁵⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 18; İbn Fâris, a.g.e, III,171.

⁵⁹ İbn Manzûr, a.g.e, IV, 394; Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *Kâmûsu l-muhît*, Beyrut, Mektebetü Tahkîk et-Türâs, Sekizinci Baskı, 2005, IV, 98.

⁶⁰ ‘Abese 80/26.

⁶¹ el-Kasas 28/27.

⁶² el-Enfâl 8/13; Muhammed 47/32.

⁶³ el-Bakara 2/74; er-Rahmân 55/37.

⁶⁴ el-İnşikâk 84/1; el-Kamer 54/1.

⁶⁵ el-Nisâ 4/35; Hûd 11/105; Fussilet 41/52.

⁶⁶ et-Tev be 9/42.

⁶⁷ Isfahânî, a.g.e, 459; İbn Manzûr, a.g.e, IV, 394.

⁶⁸ İbn Fâris, a.g.e, III,172.

⁶⁹ el-Bakara 2/176.

⁷⁰ en-Nisâ 4/115.

Birinci ayet-i kerimede kitap hakkında ihtilâfa düşenlerin uzak, derin bir ayrılık içinde oldukları ifade edilmektedir. “شِقَاقٍ بَعِيدٍ” şeklinde hem ayrılık hem uzaklık kelimeleriyle ifade dilmesi ihtilâfın boyutunu anlatması açısından dikkat çekicidir. İkinci ayette ise Allah’a ve Resulüne karşı gelip, muhalefet ederek, mü’minlerin yolundan farklı bir yol tutanları ifade etmek için şikāk kelimesi kullanılmıştır. Bu ayetlerdeki kullanım tefrika anlamındadır.

3.1.3. Nizâ‘ (نزاع)

“Neze‘a/نزع” sözlükte çekmek, sökmek, koparmak, ayırmak, gidermek, izâle etmek, yüz çevirmek anlamlarına gelir.⁷¹ Dilde ise; koparıp çekmek, zararlı şeylerden yüz çevirmek, silah bırakmak, kökünden sökmek, patronun çalışanı işten atması, ölümle pençeleşmek şeklinde kullanılır.⁷²

Kur’ân’da bu kökten türetilmiş kelimeler şu anlamlarda kullanılmıştır: Elini koynundan çıkarmak,⁷³ verilmiş bir şeyi geri almak,⁷⁴ kalplerde olanı gidermek, çekip almak,⁷⁵ insanları yerlerinden etmek,⁷⁶ elbiseyi çıkarmak,⁷⁷ aralarında tartışmak,⁷⁸ anlamlarında kullanılmıştır. Anlaşmazlık, ihtilâf anlamlarında kullanıldığı ayetler: “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere ve -sizden olan- yöneticilere itaat edin. Herhangi bir hususta çekişecek olursanız, onu Allah ve Resulüne arz edin; -tabîî, Allah’a ve ‘Son Gün’e iman etmişseniz...- Çünkü bu, sonucu itibariyle hem daha hayırlı hem de daha güzeldir.*”⁷⁹ Bu yönüyle nizâ‘, anlaşmazlığın tartışma ve çatışmaya dönüşmüş halini ifade etmek için kullanılır.

3.1.4. Şecer (شجر)

Lügatte; uzaklaştırmak, alıkoymak, menetmek, sebep olmak, yaralamak, topluluğun anlaşmazlığa düşüp ihtilâf etmesi,⁸⁰ birbirine girmek, ihtilâf etmek,

⁷¹ el-Ferâhîdî, a.g.e, IV, 384; İbn Fâris, a.g.e, V, 415.

⁷² İbn Manzûr, a.g.e, VIII, 349; Zebîdî, a.g.e, XXII, 239.

⁷³ el-A‘râf 7/108.

⁷⁴ Âl-i‘İmrân 3/2; Hûd 11/9.

⁷⁵ el-A‘râf 7/43; el-Hicr 15/47.

⁷⁶ el-Kamer 54/20.

⁷⁷ el-A‘râf 7/27.

⁷⁸ el-Kehf 18/21; el-Enfâl 8/43.

⁷⁹ en-Nisâ 4/59; bkz. Âl-i‘İmrân 3/152.

⁸⁰ el-Ferâhîdî, a.g.e, VI, 31.

çekişmek, anlamlarına gelir.⁸¹ Şecer, ansızın ortaya çıkan, henüz husumetin oluşmadığı problemleri ve anlaşmazlıkları ifade etmek için kullanılır.⁸² Tarafların sözlerinin birbirine karışması ve böylece anlaşmazlığın meydana gelmesinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir.⁸³

Kur’ân’da, anlaşmazlığa düşmek, çekişmek anlamlarında kullanılmıştır. Özellikle şahıslar arası anlaşmazlıklar için “şecer” fiili kullanılır. “(Resûlüm!) Hayır, senin Rabbine yemin ederim ki; aralarındaki anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar.”⁸⁴ Bu ayette görüldüğü gibi, şahıslar arasında husul eden anlaşmazlığı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu yönüyle şecer, tefrikanın daha çok şahıslar arasında meydana gelmiş halini ifade eder.

3.1.5. Husûmet (خصومة)

“Hasame/خصم” lügatte mücadele ve tartışmada karşı tarafa üstünlük sağlamak, diğer tarafı alt etmek, delillerle karşı tarafı yenmek anlamlarına gelir.⁸⁵ “Hsm” kökü, yan, taraf, demektir. Tartışan taraflardan her biri diğerinin bir tarafından tutup çektiği için bu kelimeyle ifade edilmiştir.⁸⁶ Taraflardan birinin diğerini ikna etmek için girdiği mücadeleyi ifade etmek için kullanılmıştır.⁸⁷ Bu yönüyle karşı tarafa cephe almak, karşı tarafı rakip görmek anlamlarını içermektedir. Bu kökten türemiş birçok kelime Kur’ân’da kullanılmaktadır. Birbiriyle tartışmak ve çatışmak,⁸⁸ çekişmek,⁸⁹ tartışmacı olmak,⁹⁰ anlamlarında kullanılmıştır.

“وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ” “Çekişirlerken de sen orada bulunmuyordun”,⁹¹ burada şahıslar arasındaki tartışmadan bahsediliyor, “هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ” “Bunlar Rableri

⁸¹ Isfahânî, a.g.e, 446; İbn Manzûr, a.g.e, IV, 394; Fîrûzâbâdî, a.g.e, I, 414.

⁸² İbn Manzûr, a.g.e, IV, 395.

⁸³ İbn Fâris, a.g.e, III, 246.

⁸⁴ en-Nisâ 4/65.

⁸⁵ Isfahânî, a.g.e, 284, 285; İbn Manzûr, a.g.e, VIII, 281.

⁸⁶ el-Ferâhîdî, a.g.e, IV, 191.

⁸⁷ Isfahânî, a.g.e, 285.

⁸⁸ el-Hac 22/19; ez-Zümer 39/31.

⁸⁹ es-Sâd 38/64.

⁹⁰ en-Nisâ 4/105.

⁹¹ Âl-i-İmrân 3/44.

hakkında çekişen iki hasımdır”.⁹² Kıyâmet günü tarafların birbirlerinden davacı olmaları bu kelimeyle ifade edilmektedir. “*Sonra, Kıyamet günü hepiniz Rabbinizin huzurunda çekişeceksiniz (ve nihaî hüküm o zaman verilecek).*”⁹³ Görüldüğü gibi muhâseme Kur’ânda, çekişmek, birbirinden davacı olmak anlamlarında kullanılmış olup bu anlamıyla tefrikanın arka planını oluşturan tefrikaya yakın anlamlı bir kelimedir.

3.1.6. Nüşûz (نشوز)

Lügatte; yerden yüksek olan yer, yükselmek, kalkmak, öne çıkmak, tepeye çıkmak, yere vurmak, isyan etmek, katı davranmak, kalbin şiddetle atması anlamlarına gelir.⁹⁴ Dildeki kullanımları ise; bir tepeye çıkmak, yükselmek, açığa çıkmak, zayıflıktan kemiğin ortaya çıkması, kadının kocasına isyan etmesi, erkeğin eşine kötü muâmele etmesi, şeklindedir.⁹⁵

Kur’ân’da çeşitli türevleri kullanılarak bu anlamlar ifade edilmiştir. Ayağa kalkmak,⁹⁶ kemiklerin yeniden dirilmesi, bir araya gelmesi,⁹⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Ancak konumuzla alakalı olarak, ayrılık, isyan anlamları daha çok Kur’ân’da karı-koca arasındaki anlaşmazlıkları, şiddetli geçimsizliği ifade etmek için kullanılmıştır. “*Şayet bir kadın; kocasının bir başkasına gönül verdiğiinden ya da yüz çevirdiğinden endişe ederse...*”⁹⁸ ve yine, “*Başka birine gönül verdiğiinden endişe ettiğiniz kadınlara; öğüt verin...*”⁹⁹

“*Neşeze/نشز*” kelimesinde ortak anlam yükselmektir. Başkaldırma ve isyan sonucu meydana çıkan anlaşmazlıkları ifade eder. Taraflardan birinin diğerine üstün gelmeye çalışması, kendisini diğerinden üstün görmesi sonucu ortaya çıkan anlaşmazlıklar için kullanılır. Eşler arasında ise, aldatmadan kaynaklı anlaşmazlık ve güvensizlik anlamında kullanılmıştır.

⁹² el-Hac 22/19.

⁹³ ez-Zümer 39/31.

⁹⁴ el-Ferâhîdî, a.g.e, VI, 232; İbn Fâris, a.g.e, V, 431.

⁹⁵ İbn Fâris, a.g.e, V, 431; Isfahânî, a.g.e, s. 806; Fîrûzâbâdî, a.g.e, II, 482.

⁹⁶ el-Mücâdile 58/11.

⁹⁷ el-Bakara 2/259.

⁹⁸ en- Nisâ 4/128.

⁹⁹ en-Nisâ 4/34.

3.1.7. Müşâkese (مشاكسة)

Lügatte; kötü huylu olmak, geçimsiz olmak, çatışma halinde olmak, zıtlık, gece ve gündüzün bir arada olmaması, anlamlarına gelir.¹⁰⁰ Kur'ân'da sadece bir ayette geçmektedir. İttifâk edememek, sürekli bir çatışma halinde olmak, anlamında kullanılmaktadır.

*“(İşte) Allah size, (şirkin anlamsızlığını gösteren) bir temsil daha getiriyor: ‘Hangimiz iş yaptıracağız’ diye birbiriyle çekişip duran birtakım efendileri bulunan bir adamcağz ile yalnız bir tek efendisi olan bir (başka) adam düşünün. Bu ikisinin durumu bir olur mu? (Biri, onca sahipten hangisine hizmet edeceğini bilemezken, öteki kime hizmet edeceğini bilmektedir. Böylesine güçlü bir kanıt sunan) Allah’a hamdolsun!.. Ama çoğu bilmez.”*¹⁰¹ Burada muhâlif olmak, çatışma halinde olmak anlamında kullanılmıştır. Müşâkesenin tefrikayla olan anlam yakınlığı çatışma, anlaşmazlık, birbirine zıt olma anlamlarıdır. Çünkü tefrikayı doğuran da bu anlaşmazlık halidir.

3.1.8. İnkıtâ‘ (انقطاع)

İnkıtâ‘ lügatte, kesmek, bir şeyi yarıda kesmek, yol kesmek, engel olmak anlamlarına gelmektedir.¹⁰² Bu kelime genel anlamı itibariyle bir şeyi kesmeyi, ayırmayı, bölmeyi ifade eder. Kişinin akrabalarından uzaklaşması, sürünün bölünmesi, tarafların husumetle birbirlerinden ayrılması yine bu fiille ifade edilir.¹⁰³

Kur'ân'da kata‘a, el kesmek,¹⁰⁴ yol katetmek,¹⁰⁵ yok etmek,¹⁰⁶ yol kesmek,¹⁰⁷ katta‘a terkinde ise parçalamak anlamlarında kullanılmıştır. Bu anlamıyla inkıtâ‘ kopmayı ve ayrışmayı ifade eder.

¹⁰⁰ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 289; Isfahânî, a.g.e, 462; İbn Manzûr, a.g.e, VI, 112.

¹⁰¹ ez-Zümer 39/29.

¹⁰² el-Ferâhîdî, a.g.e, I, 135; İbn Manzûr, a.g.e, VIII, 276.

¹⁰³ el-Ferâhîdî, a.g.e, I, 136; İbn Fâris, a.g.e, V, 102.

¹⁰⁴ el-Mâide 5/38.

¹⁰⁵ et-Tevbe 9/121.

¹⁰⁶ el-A‘râf 7/72.

¹⁰⁷ el-Ankebût 29/29.

3.1.9. İnfisâl (انفصال)

İnfisâl lügatte, bölmek, ayırmak, ayrılmak, iki şeyi birbirinden ayırmak¹⁰⁸ anlamlarına gelir. “Fasala” kökünden türeyen bu kavram birleştirmek, buluşturmamak anlamına gelen “vasale” nin zıttıdır. Isfahânî, infisâli iki şeyi aralarında yarık oluşuncaya kadar ayırmak¹⁰⁹ şeklinde tarif eder. Bu fiilden türeyen “fasıylün” kelimesi ise ayrılan tarafı, grubu ifade eder.¹¹⁰

Kur’ân’da, çocuğun sütten kesilmesi,¹¹¹ aile, kabile,¹¹² hasımlar arasında hüküm vermek,¹¹³ hesap gününün “ayırışma günü” olarak isimlendirilmesi¹¹⁴ Kur’ân ayetlerinin açıkça beyan edilmesi,¹¹⁵ bu fiille ifade edilmiştir.

3.2.Sosyolojik Olarak Gruplaşmayı İfade Eden Kavramlar

3.2.1. Fırka (فرقة)

Fırka kavramı; bölmek, ayırmak anlamlarına gelen “feraka” fiilinden türetilmiş olup, bölüm, kısım, ayrışan taraf, grup anlamlarına gelmektedir¹¹⁶ İnsanlar arasından ayrılmış belli bir grup ve topluluğu ifade eder.¹¹⁷ Isfahânî fırka kavramının hakikatte çoğalmayı, bölünmeyi ifade ettiğini belittikten sonra fırkayı; insan topluluğundan ayrışan parça şeklinde tanımlamıştır.¹¹⁸ Kur’ân’da farklı çekimlerde, bölünmek, parçalara ayrılmak, grup ve topluluk anlamlarında geçmekte olup, genellikle dinde ve sosyal hayatta bölünmeyi ifade etmek için kullanılır. Fırka şeklinde ise sadece bir ayette (et-Tevbe 9/ 122) geçmekte ve müslüman toplumlarda köylü, şehirli, sivil, asker gibi tabii olarak oluşan kesimleri ifade etmektedir.¹¹⁹ Fırka kavramı cemaatten farklı olarak

¹⁰⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e, VII, 126; İbn Manzûr, a.g.e, XI, 521.

¹⁰⁹ Isfahânî, a.g.e, s. 638.

¹¹⁰ İbn Fâris, a.g.e, IV, 505.

¹¹¹ Lokman 31/14.

¹¹² el-Me‘âric 70/13.

¹¹³ El-Hac 22/17.

¹¹⁴ ed-Duhân 44/40.

¹¹⁵ el-Hûd 11/1.

¹¹⁶ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 147; Fîrûzâbâdî, a.g.e, IV, 916.

¹¹⁷ El-Ferâhîdî, a.g.e, V, 148; İbn Fâris, a.g.e, IV, 494.

¹¹⁸ Isfahânî, a.g.e, s. 632.

¹¹⁹ M. Fuâd Abdülbâki, *el-Mu‘cem*, "frk" md.

bir topluluğun içerisinde oluşan gruplaşmaları ifade etmek için kullanılır.¹²⁰ Buna göre fırka kavramı cemaatin içerisinde de ortaya çıkan gruplaşmalar için de kullanılır.

İslam tarihinde siyasi ve itikadi alanda doğmuş oluşumlara, zümrelere fırka, (ç. Fırak / فرق) bazen de nıhla (ç. Nihal / نحل) denirken, fıkhi alandaki topluluklara mezhep kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır.¹²¹ Türkçede de bu her iki alanda da (fikhî ve itikâdî olarak) mezhep kelimesinin kullanımı yaygındır.¹²² Bu yönüyle fırka kavramı hem sosyolojik anlamda hem de dini anlamda gruplaşmayı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

3.2.2. Kabîle (قبيلة)

Arapça'da önüne almak, karşısına almak anlamındaki “kabil” kökünden türeyen kabîle, kafatasını oluşturan ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin adıdır.¹²³ Karşı karşıya olmak bir araya gelmek anlamından yola çıkarak, birbirlerini kabul edip karşılıklı ziyaretleşen bir araya gelmiş topluluk, şeklinde bir tanım yapılmıştır.¹²⁴ Bir başka görüşe göre ise, bir babanın zürriyetinden doğup dallanan topluluklara verilen isimdir.¹²⁵ İnsan topluluklarını meydana getiren alt kümeleri insan vücudunun bazı organlarına benzeterek adlandırma anlayışından hareketle, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna bu isim verilmiştir.¹²⁶

Sosyolojik olarak kabîle: “Birkaç batından veya ikincil cemaatlerden oluşan, ‘mülk’ denilen ortak bir bölgede yaşayan, kendisine has bir lehçesi, homojen bir kültürü ve bağımsız bir siyasi yapıya olup yabancı kabile üyelerine karşı ortak bir dayanışma içinde bulunan topluluk”¹²⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.

¹²⁰ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku 'l-luğaviyye*, tahkik, Muhammed İbrahim Selim, Dârü'l-İlm, Kahire, 1997, s. 279.

¹²¹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2011, s.15,16.

¹²² Ethem Ruhi Fırlalı, a.g.e, s. 16; bkz. Bekir Topaloğlu, “Fırka” md. *DİA*, XIII, 35.

¹²³ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 167; İbn Manzûr, a.g.e, XI, 538.

¹²⁴ İbn Fâris, a.g.e, V, 53; İsfahânî, a.g.e, s. 654.

¹²⁵ İbn Manzûr, a.g.e, XI, 540; Fîrûzabâdî, a.g.e, IV, 39.

¹²⁶ Casim Avcı, Recep Şentürk, “Kabîle” md. *DİA*, XXIV, 30.

¹²⁷ Mustafa Armağan, “Kabîle”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, II, 319.

Kur’ân’da üç yerde ve çoğul olarak “kabâil” şeklinde olararak kullanılmıştır.¹²⁸ “Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık; sizi milletler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi (o millet ve kabilelere nispet ederek) tanıyabilesiniz... Allah katında en değerliniz, şüphesiz, en çok sakınanınızdır. Allah; ‘mutlak ilim sahibi’dir, ‘her şeyden haberdar’dır (Alîm, Habîr).¹²⁹

3.2.3. Şa‘b (شعب)

Çoğulu “şu‘ûb/شعوب”, lügatte, dalları olan büyük kabile, düzenlemek, tertip etmek, iki boynuz arası, iki dalın birleştiği yer, dağ yolu,¹³⁰ bir şeyin parçası, şubelere ayrılmak, bölünmek anlamlarına gelir.¹³¹ Şa‘b kelimesinin görüldüğü gibi hem olumlu (düzenlemek) hem de olumsuz (ayırarak) anlamları vardır. Şubelere ayırmak; tefrika, bölmek, parçalamak anlamına geldiği gibi, belli bir düzene bağlı olarak ayırarak düzenlemek anlamına da gelir. Araplar bir arada olan bir şeyi belli bir sistematiğe bağlı olarak ayırdıklarında bu durumu “شعبته” fiiliyle ifade ederler. Aslında bu ayırım onları bir arada tutan tertiptir.¹³²

Meşhur bir ataya dayanan çok sayıdaki insan topluluklarını içine alan büyük kabileye şab‘ denir. Ağacın dalları gibi birbirinden ayrıldığı için kabilelere şa‘b denmiştir.¹³³ Araplar toplulukları tasnif ederken insan vücudunun oluşumundan yararlanmışlardır. Bu nedenle insan kafatasını meydana getiren kemiklerin her birine kabile, hepsine de kabâil adını vermişlerdir.¹³⁴ Şu‘ûb da, şa‘b’ın çoğuludur. Kafatası kemiklerinin birbirine eklenip bitiştiği yere şa‘b denilir. Aynı yöntemle, bir babanın sulbünden/soyundan gelen ve dallanan topluluğa kabile, bu kabileleri bir araya getiren ve hepsinin bir asla mensup olduğu topluluklara da şa‘b denmiştir. Şa‘b kabileleri de

¹²⁸ Bkz. el-A‘râf 7/27; el-İsrâ 17/92; el-Hucurât 49/13.

¹²⁹ el-Hucurât 49/13.

¹³⁰ el-Ferâhîdî, a.g.e, I, 263; İbn Fâris, a.g.e, III, 189.

¹³¹ İsfahânî, a.g.e, s. 455; Fîrûzâbâdî, a.g.e, I, 101,102.

¹³² İbn Fâris, a.g.e, III, 190.

¹³³ Muhammed Ali b. Ali Hâmid et-Tehânevî, *Keşşafü istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1996, I, 1029.

¹³⁴ Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’âni Terimler ve Deyimler*, İstanbul, Ağaç Yay. 2003, s. 183.

içinde bulundurur ve bu anlamda, bir soydan gelen toplulukların en büyüğüne şa‘b denir.¹³⁵

Kur’ân’da bu kelime daha çok belli bir düzene ve amaca göre ayırmak anlamlarında kullanılmaktadır. “*Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık; sizi milletler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi (o millet ve kabilelere nispet ederek) tanıyabilesiniz... Allah katında en değerliniz, şüphesiz, en çok sakınanınızdır. Allah; ‘mutlak ilim sahibi’dir, ‘her şeyden haberdar’dır (Alîm, Habîr).*”¹³⁶ Bu ayette çoğul şeklinde gelerek, kabîleden daha geniş bir anlamda kullanılmıştır.

3.2.4. Kavim (قوم)

Kavim; erkek ve kadınlardan oluşan insan topluluğunu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.¹³⁷ Kur’ân’da topluluk anlamında en çok kullanılan kavramlardandır. Genellikle topluluk şeklinde ifade edilen bu kavramın, sadece erkeklerden oluşan topluluklar için kullanıldığı da söylenmiştir.¹³⁸ Hucûrât sûresi “*Ey iman edenler! Hiçbir kavim bir başka kavmi küçümsemez. Çünkü onlar, kendilerinden daha hayırlı olabilirler... Özellikle, kadınlar kadınları... Belki o kadınlar kendilerinden daha hayırlıdır! Birbirinizi arkanızdan çekiştirmeyin; birbirinize kötü lakaplar takmayın! Ne kötü bir yaftadır imandan sonra fâsıklık! Kim de (bundan) vazgeçmezse, bunlardır işte zalimler!..*”¹³⁹ ayetinde erkeklerden oluşan topluluk için kullanılmış olsa da Kur’ân’ın genelinde hem erkek hem de kadınlardan oluşan topluluklar için kullanılmıştır.¹⁴⁰ Irk ve millet manasında da kullanılmakta olup falan kişinin kavmi şeklinde kullanıldığında, o kişinin aşireti veya kabilesi kastedilir.¹⁴¹ Kelime anlamında ırk ve soy anlamları olmasa da milliyetçilik akımının yayıldığı dönemlerde böyle bir

¹³⁵ Mehmet Yaşar Soyalan, a.g.e, s. 183.

¹³⁶ el-Hucurât 49/13.

¹³⁷ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 231; İbn Manzûr, a.g.e, XII, 505.

¹³⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 231; İbn Fâris, a.g.e, V, 43; İbn Manzûr, a.g.e, XII, 505.

¹³⁹ el-Hucurât 49/11.

¹⁴⁰ İsfahânî, a.g.e, s. 693.

¹⁴¹ el-Ferâhîdî, a.g.e, V, 232.

anlam kazanmıştır. Buna göre kavm; Aynı soydan gelen birbirlerine bağlı, aralarında dil, kültür ve töre ortaklığı bulunan insan topluluğuna verilen isimdir.¹⁴²

Kavim kelimesi, Kur’ân’da genellikle topluluk manasında kullanılmaktadır. Allah’ı seven, iman eden, aklını kullanan, şükreden, salih amel işleyen, adaletli olan kavimler zikredildiği gibi bunların zıttı olarak peygamberlerini yalanlayan, Allah’a ortak koşan, zulmeden kavimlerden de söz edilmiştir.¹⁴³

3.2.5. Tâife (طائفة)

Tâife; insanların içinde oluşan fırka, bir şeyin veya bir şahsın etrafında birleşen gurup demektir.¹⁴⁴ Bir şeyin etrafını çeviren, onun etrafında birleşen cemaat demek olup en azı üç dört kişidir.¹⁴⁵ Bir diğer görüşe göre sayıları dörtten kırka kadar olan topluluğa bu isim verilmiştir.¹⁴⁶ Bir kavmin veya topluluğun içinde bir araya gelmiş insanları ifade etmek için kullanılır. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, tâife kavramı bir topluluğun içinde hususi bir sınıf meydana getiren insanlar, muayyen bir şeyin etrafında birleşen cemaat demektir. Bu yönüyle tâife, küçük bir topluluğu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

Cemaatten farklı olarak tâife asıl itibariyle çevre bölgelere yolculuk için elverişli olan topluluğu ifade etmek için kullanılır. Ancak bu kullanım zamanla yaygınlaşarak çeşitli amaçlarla bir araya gelmiş topluluklar için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁷ Aynı zamanda bir tek kişi için taraf, anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁸ Şu ayet-i kerime bu kullanıma örnektir: “*Şayet müminlerden iki grup çatışırsa, aralarını düzeltmeye çalışın...*”¹⁴⁹

¹⁴² Recep Şentürk, “Kavm” md. *DİA*, XXV, 68.

¹⁴³ Bkz. el-Bakara 2/14; en-Nisâ 4/78; en-Neml 27/60; el-A‘râf 7/60; el-Hûd 11/27; en-Neml 27/56.

¹⁴⁴ el-Ferâhîdî, a.g.e, VII, 458; İbn Fâris, a.g.e, III, 432.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, a.g.e, VII, 366.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, a.g.e, VII, 366.

¹⁴⁷ el-Askerî, a.g.e, 278.

¹⁴⁸ el-Askerî, a.g.e, 278.

¹⁴⁹ el-Hucurât 49/9.

3.2.6. Raht (رهط)

Raht kavramı, bir toplumun içinde sayıları üç ile on arasında değişen bir araya gelmiş erkek topluluk için kullanılır.¹⁵⁰ Sayıları üçten kırka kadar değişen erkek topluluk için kullanıldığı da söylenmiştir.¹⁵¹ Diğer kavramlardan farklı olarak aynı babadan olan on'dan fazla kardeş grubu için kullanıldığı da söylenmiştir.¹⁵²

Aynı zamanda falancanın rahtı şeklinde kullanıldığında daha geniş bir manada onun kavmi ve kabilesi kastedilir.¹⁵³ Kur'ân'da Hûd sûresi 11/91. ayette bu anlamda kullanılmıştır. *“Dediler ki: “Ey Şu'ayb! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı, seni taşta tutardık. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin.”*¹⁵⁴

3.2.7. Mel' (ملا)

Mele' lügatte, doldurmak, yardım etmek, danışmak manalarına gelmektedir.¹⁵⁵ Toplumun ileri gelenleri, yöneticiler, seçkinler ve kendilerine fikir danışılan kimseler için kullanılmıştır.¹⁵⁶ Bir toplumun içinde öne çıkan, göz dolduran kişi için “رجلٌ مالى” “göz dolduran adam” şeklinde kullanılır.¹⁵⁷ Isfahânî bir kavmin yöneticilerine ya da seçkinlerine kullanıldığını belirttikten sonra bunun sebebini toplumun içinde en önde yer almaları ve heybetli görünüşleriyle göz doldurmaları olarak açıklar.¹⁵⁸ Müfessir Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*'ında Kur'ân-ı Kerim'de mele' kavramının peygamberlere düşmanlık eden seçkin kimseleri ifade etmek için kullanıldığını ifade eder.¹⁵⁹ Cemaat kavramından farklı olarak mele' kavramı, bir kavmin içerisinde ileri gelen, kelimenin aslındaki doldurmak anlamından yola çıkarak görünüşleri ve ihtişamlarıyla göz dolduran seçkin sınıfı ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁰ İbn Fâris, a.g.e, II, 451; İbn Manzûr, a.g.e, VII, 305.

¹⁵¹ Isfahânî, a.g.e, s. 367.

¹⁵² el-Askerî, a.g.e, 280.

¹⁵³ İbn Manzûr, a.g.e, VII, 306.

¹⁵⁴ el-Hûd 11/91.

¹⁵⁵ İbn Fâris, a.g.e, V, 346; Isfahânî, a.g.e, s. 776; İbn Manzûr, a.g.e, I, 159.

¹⁵⁶ İbn Fâris, a.g.e, V, 347; İbn Manzûr, a.g.e, I, 160.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, a.g.e, I, 159.

¹⁵⁸ Isfahânî, a.g.e, s. 776.

¹⁵⁹ Râzî, a.g.e, VI, 169.

¹⁶⁰ el-Askerî, a.g.e, 280.

Bu kavramla toplumda belli bir otoriteyi temsil eden kesimi anlatmak için kullanılmaktadır. Genellikle bu kavramın geçtiği ayetlerde toplumun belli bir gücünü elinde tutan kesim ile tevhid risaletini insanlara ulaştırmaya çalışan peygamberler arasında cereyan eden mücadelenin anlatıldığı görülür. Kur'ân'da birçok ayette, peygamberlere düşmanlık eden seçkin kimseleri ifade etmek için kullanıldığı gibi¹⁶¹ bir toplulukta kendilerine fikir danışılan seçkin kimseleri ifade etmek için de kullanılmıştır.¹⁶²

3.2.8. Şi'a (شيعة)

Şi'a; yayılmak, çoğalmak, güçlenmek, eşlik etmek, gönül vermek anlamlarına gelen “şey'a/شيعة” fiilinden türemiştir. Kavmin çoğalması, yayılması, ateşin odunla güçlendirilmesi bu fiille ifade edilir.¹⁶³ “شيعة فلان” şeklinde kullanıldığında bir kişiye gideceği yere kadar eşlik ettim, ona yol arkadaşlığı yaptım anlamına gelmektedir.¹⁶⁴ Buna göre şi'a, tabi olmak, gönül vermek, bir şeyin etrafında kenetlenmek, bir kimseye gönül bağlayıp tabi olmak, anlamlarına gelir.¹⁶⁵ Bir kimsenin şi'ası denildiğinde onun arkadaşları, yardımcıları, tâbileri ve kendilerinden kuvvet kazandığı taraftarları kastedilir.¹⁶⁶ Bu anlamda bir kimsenin veya bir şeyin üzerinde ittifak edip bir araya gelen her topluluk şi'adır. Cemaatten farklı olarak şi'a, bir şahsa olan aşırı sevgi ve meyl etmeden dolayı oluşan taraftarlar ve destekçi topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁶⁷

Kur'ân-ı Kerimde de taraftar, yardımcı anlamlarda kullanılmaktadır. “*Halkının haberi olmadığı bir sırada şehre girdi ve dövüşen iki adam gördü. Biri kendi tarafından, öbürü ise düşmanlarındandı...*”¹⁶⁸ “*Şüphesiz, İbrahim de onun taraftarlarındandı.*”¹⁶⁹ “*Firavun, ülkesinde iyice zorbalaşmış ve halkını gruplara*

¹⁶¹ Yûnus 10/88; el-Kasas 28/32; Hûd 11/38; el-A'râf 7/60, 103.

¹⁶² Yûsuf 12/43; en-Neml 27/29, 32, 38.

¹⁶³ el-Ferâhîdî, a.g.e, II, 190; İbn Fâris, a.g.e, III, 235.

¹⁶⁴ el-Ferâhîdî, a.g.e, II, 190; İbn Fâris, a.g.e, III, 235.

¹⁶⁵ el-Ferâhîdî, a.g.e, II, 191;

¹⁶⁶ el-Ferâhîdî, a.g.e, II, 191; İbn Fâris, a.g.e, III, 236; Isfahânî a.g.e, s. 471.

¹⁶⁷ el-Askerî, a.g.e, 279.

¹⁶⁸ el-Kasas 28/15.

¹⁶⁹ es-Sâffât 37/83.

*bölerek içlerinden bir zümreyi köleleştirmişti...*¹⁷⁰ Görüldüğü bu ayetlerde taraftar ve destekçi anlamlarında kullanılmıştır.

3.2.9. Ehl (اهل)

Kur'ân'da 120'den fazla yerde geçmekte olan ehl kavramı, bir ailenin, şehrin veya ülkenin mensuplarını ifade etmek için kullanıldığı gibi¹⁷¹ aynı zamanda bir ırkın, dinin veya mesleğin üyelerini ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁷² Bir kimsenin ehli denildiği zaman öncelikli olarak onun eşi, çocukları ve ailesi kastedilir.¹⁷³ Daha geniş anlamıyla bu kavram daha ziyade belli ortak özelliklere sahip olan insanları ifade eder. Ehlul'-ilm, ehlü'zzikr, ehlul'-iman, ehlul'-kitap, ehlul'-Kur'ân vb. kullanımlar ehl kavramının geniş anlamda kullanımına örnektir.

Kur'ân'daki kullanılışı itibariyle halk, topluluk, ahali, yakın akraba, aşiret, aile ve ehil-erbâb anlamlarına gelen ehl terimi, Kur'ân'da tek başına değil, izafet terkibi olarak kullanılır. Kullanıldığı izafetlerin arasında çoğunluğu zikir,¹⁷⁴ takva,¹⁷⁵ karye,¹⁷⁶ beyt,¹⁷⁷ incil¹⁷⁸ isimleri oluşturmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde konumuzla alakalı olarak Kur'ân'da geçen ve genel olarak gruplaşma ve ayrışmayı ifade eden tefrikaya yakın anlamlı kavramları ele aldık. Bir sonraki başlığımızda ise tefrikanın zıttı olarak dini motifli kullanılan temel kavramları incelemeye çalışacağız.

3.3.Dini Motifli Gruplaşmayı İfade Eden Kavramlar

Kur'ân'da, tefrikanın zıttı olarak kullanılan ve tefrikadan sakındırılırken kendisine dikkat çekilen kavramlar, cemaat, ümmet ve millet kavramlarıdır. Kur'ân, muhataplarını tefrikadan sakındırırken aynı zamanda -çoğu zaman aynı ayette- onları,

¹⁷⁰ el-Kasas 28/4.

¹⁷¹ İbn Fâris, a.g.e, I, 149.

¹⁷² İbn Fâris, a.g.e, I, 149. Isfahânî, a.g.e, s. 37.

¹⁷³ İbn Fâris, a.g.e, I, 150.

¹⁷⁴ en-Nahl 16/43.

¹⁷⁵ el-Müddessir 74/56.

¹⁷⁶ el-A'râf 7/96.

¹⁷⁷ el-Hûd 11/93.

¹⁷⁸ el-Mâide 5/47

cemaat, ümmet olmaya çağırmakta ve tek bir millet olduklarını hatırlatmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde bu kavramları ele alacağız.

3.3.1. Hizb (حزب)

Hizb kavramının çoğulu “ahzâb”tır. Lügate; topluluk, insan grubu, insanlardan bir sınıf,¹⁷⁹ parti, taraftar, fırka, anlamlarına gelir.¹⁸⁰ Hizb kelimesi daha çok taraftarlığı, fanatıklığı ifade eder. Bir kimsenin hizbi, onun yolunda olanlar, onun için savaşa hazır olanlar, onun savunucuları, askerleri, anlamında kullanılır.¹⁸¹

Kur’ân’da hizb kelimesinin kullanımları: “Sonra onları dirilttik ki, iki taraftan hangisi bunların beklediği süreyi daha iyi hesaplamakta, görelim.”¹⁸² Bu ayette Ashâb-ı Kehfin uyandıktan sonra ne kadar kaldıkları hakkında ihtilâfa düşüp ikiye bölünmeleri “hizb” kelimesiyle ifade ediliyor. “Şeytan onların dizginlerini eline geçirmiş ve onlara Allah’ı anmayı unutturmuştur; bunlar artık şeytanın birliğidir. Ama bakınız; hüsrana uğrayacaklar da Şeytanın birliğidir!”¹⁸³ Bu ayette, şeytanın kandırıp hâkimiyeti altına aldığı, kendisine taraftar olmuş bir zümreden bahsediliyor. Ayette şeytanın hâkimiyetine girenlerin, onun emirlerine itaat edenlerin “حزبُ الشَّيْطَانِ” şeytanın hizbi, taraftarları, şeklinde ifade edilmesi “hizb” kelimesinde taraftar olma anlamının yanında, ona teslim olma, onun uğrunda bir şeyleri feda etme, onun askeri olma gibi bir anlamda ihtiva etmektedir. “Müminler ise o birlikleri gördüklerinde; ‘İşte Allah ve Resulünün bize va’dettiği şey... Allah ve Resulü doğru söylemiş!’ dediler ve bu, onların sadece iman ve teslimiyetini artırdı.”¹⁸⁴ Bu ayet-i kerimede, “hizb” kelimesi “ahzâb” şeklinde çoğul gelmektedir. Hendek savaşından bahsedilen bu ayette birkaç grubun bir araya gelip mü’minlere karşı birleşmelerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi “hizb” kelimesi aslında grup, fırka gibi anlamlarla beraber aynı zamanda, uğruna ayrıldığı ve bir araya geldiği düşüncüyü, ideali veya şahsı, savunmayı, uğrunda mücadele etmeyi de içinde barındıran tefrikanın da ötesinde bir anlama

¹⁷⁹ el-Ferâhîdî, a.g.e, III, 164; İbn Fâris, a.g.e, II, 55.

¹⁸⁰ İsfahânî, a.g.e, s. 231; Fîrûzâbâdî, a.g.e, I, 73.

¹⁸¹ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, Dâru’l-Hidâye, Beyrut, 1994, II, 262.

¹⁸² el-Kehf 18/12.

¹⁸³ el-Mücâdile 58/19.

¹⁸⁴ el-Ahzâb 33/22.

sahiptir. Siyasi partilerin de Arapçada “hizb” kelimesi ile ifade edildiğini burada zikretmek gerekir. İşte bu geniş anlamıyla hizb kelimesi Kur’ân’da Allah’a izafe edilerek de kullanılmıştır; “*Kim Allah’ı, Resulünü ve müminleri velî edinirse, galip gelecekler elbette Allah’ın taraftarlarıdır.*”¹⁸⁵ Bu yönüyle hizb kavramı hem sosyolojik olarak hemde dini motifli olarak gruplaşmayı ifade eden bir kavramdır.

3.3.2. Cemaat (جماعة)

Cemaat; toplamak, bir araya getirmek anlamındaki “cem’/جمع” mastarından türetilmiştir. İsim olup sözlükte, insan topluluğu manasına gelir.¹⁸⁶ İbn Manzûr, (v.711/1311) tefrika ve ayrılığın zıttı olan ictimâdan, “cema’a’l-müteferrik” dağınık olan kısımları, parçaları birbirine kattı, bir araya getirdi anlamında ve insan topluluğunun ismi olan “cem’/جمع” den türemiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁷ “cem’/جمع” kelimesi insan topluluğunun ismidir. Cemaat kelimesi de cem’ gibi insan cemaatinin, topluluğunun ismidir. Ayrı ayrı olanı birleştirmek, bir araya getirmek, ayrı ayrı olan bir şeyi topladı, dağınık olanı toplamak ve kavim bir araya geldi, şeklinde kullanılır.¹⁸⁸ Râğıb el-İsfahânî, (v.502/1108) “Bir şeyin bir kısmını diğerine yaklaştırarak onları birleştirmek”¹⁸⁹ anlamını vermektedir.

Kur’ân’da cemaat kelimesi isim şeklinde geçmemektedir. Ancak farklı kalıplarda birçok ayette geçmektedir. “جَمِيعًا” şeklinde, “*Sizinle toplu halde savaşırlar...*”¹⁹⁰, “اجْتَمَعَ” şeklinde, “*Andolsun, insanlar ve cinler toplansalar...*”¹⁹¹, “يَوْمَ الْجَمْعِ” terkinde, “*Hakkında asla şüphe olmayan toplanma günü...*”¹⁹² “سَيُجْزَمُ الْجَمْعُ” şeklinde, “*Bu topluluk yakında dağıtılacak; arkalarını dönüp kaçacaklar!*”¹⁹³ Farklı kalıplarda kullanılmaktadır. Cemaat kelimesi, tefrikanın zıttı olarak, toplu olma, bir araya gelme, topluluk, birleşmek, anlamlarında kullanılmıştır. Al-i-İmrân 3/103. Ayet-i kerimede çok açık bir şekilde tefrikanın zıttı olarak kullanılmıştır. “*Topluca Allah’ın ipine tutunun; ayrışmayın... Allah’ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani, siz*

¹⁸⁵ el-Mâide 5/56.

¹⁸⁶ el-Ferâhîdî, a.g.e, I, 239; İbn Fâris, a.g.e, I, 179; İsfahânî, a.g.e, s. 96; İbn Manzûr, a.g.e, VIII, 53,54.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, a.g.e, VIII, 53.

¹⁸⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e, I, 239; Zebîdî, a.g.e, XX, 451.

¹⁸⁹ İsfahânî, a.g.e, s. 96, 97.

¹⁹⁰ el-Haşr 59/14.

¹⁹¹ el-İsrâ 17/88.

¹⁹² eş-Şûra 42/7; et-Teğâbun 64/9.

¹⁹³ el-Kamer 54/45.

düşmandınız da O, kalplerinizi birbirine ısındırmış ve O'nun nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz; bir 'ateş' çukurunun tam kenarında iken, sizi oradan kurtarmıştı. Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor.”¹⁹⁴ Hadislerde cemaat kavramı dinde, siyasi ve sosyal plânda birlik anlamında olup, tefrikanın zıttı olarak kullanılmıştır.

“Bir karışta olsa cemaatten ayrılan kişi İslâm bağıny boynundan çözmüş olur”¹⁹⁵

“Allah ümmetimi sapıklık üzerinde birleştirmez; Allah'n eli cemaatle birliktedir; kim cemaatten ayrılırsa cehenneme ayrılmış olur”¹⁹⁶

“Cemaatten ayrılmayın, ayrılıktan sakının. Şüphesiz şeytan tek başına kalanlarla birliktedir, iki kişiden ise uzaktır. Kim cennetin ortasını isterse cemaate yapışın”¹⁹⁷ “Cemaatten ayrılmayın, zira sürüden ayrılanı kurt kapar”¹⁹⁸

Hadislerde cemaat kelimesi namaz için bir araya gelenler anlamında kullanıldığı gibi, daha çok İslâm dinine mensup olanlar, mü'minlerin oluşturduğu toplum, mü'minlerin yolu, oluşturdukları siyasî birlik manalarında kullanılır. Yukarıda zikrettiğimiz bütün hadislerde ikinci manada kullanılmıştır. Bu noktada günümüzde cemaat kavramının nasıl bir anlam daralmasına, daha doğrusu nasıl bir anlam çarpıtmasına uğradığına şahit olmaktayız. Burada sorulması gereken soru Allah Resulü, o gün için bunları söylerken acaba bu günkü anlamda hangi cemaati kastediyordu? “Bir karışta olsa cemaatten ayrılan kişi İslâm bağıny boynundan çözmüş olur” derken o gün hangi cemaatten ayrılmayı İslâmdan ayrılma olarak sayıyordu? “Cemaatten ayrılmayın, zira sürüden ayrılanı kurt kapar” derken hangi sürüden söz ediyordu? Tabiki o gün için cemaat derken dini mübin İslâm'ı, sürü derken, mü'minlerin yolunu kastediyordu. Burada şu ayeti zikretmek gerekir: “Kim de doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, müminlerin yolundan başkasına uyarak Peygamberle cepheleşirse, onu o yöneldiği tarafa yönlendirip Cehennem'e sokarız... Ne kötü dönüş yeri!”¹⁹⁹ Yine birçok

¹⁹⁴ Âl-i'İmrân 3/103.

¹⁹⁵ Tirmizî, “Edeb” 78.

¹⁹⁶ Tirmizî, “Fiten” 7.

¹⁹⁷ Tirmizî, “Fiten” 17.

¹⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Salât” 46.

¹⁹⁹ en-Nisâ 4/115.

hadiste, toplumun inanç, siyasî birlik ve bütünlüğün korunması istenmiş, inanç yaşam ve siyasal birliğin bozulması anlamına gelen tefrikadan sakındırılmıştır. “Müminler bir binanın tuğlaları gibi birbirine bağlıdır”²⁰⁰ “Müslümanlar birbirini sevmeye ve korumada bir vücudun organları gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanırsa diğerleri de bu yüzden ateşlenir, uykusuz kalır”²⁰¹

İstılâhi anlamına bakıldığında, cemaat kavramı kullanıldığı disipline göre farklı tanımlanan geniş bir kavramdır. Cemaat; topluluk, insan kalabalığı, aynı düşünce etrafında bir araya gelen topluluk, bir dinden veya soydan olanların hepsi, İslâm’ın din kardeşliği esasına dayalı olarak sevgi ve saygı temelli gerçekleştirilmesini istediği birlik, beraberlik, namaz kılmak için bir araya gelen ve imama uyan topluluk, bir ülkede yaşayan dini azınlık,²⁰² şeklinde geniş bir tanımlamaya sahiptir. Sosyoloji literatüründe cemaat kavramı; cemaat üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye, genellikle ortak bir ideolojiye ya da bir kimlik duygusuna dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünüdür.²⁰³ Fıkıh terimi olarak cemaat; namazda imama uyanlar; namazı imamla birlikte kılan topluluk manasına gelmektedir.²⁰⁴ Dini bir kavram olarak cemaat; her devirdeki müslümanların büyük çoğunluğu anlamına gelen bir tabirdir. Ayrıca, müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik anlamında da kullanılmaktadır.²⁰⁵ Dikkat edilirse bütün bu tanımların ortak noktası, cemaatin ortak gayesi, ortak kimliği olan bir insan topluluğu oluşudur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hadislerde zikredilen cemaat kavramının, tefrikanın zıttı olarak kullanılıyor olmasıdır. Bugünkü anlamda kullanıldığı gibi bir parçalanmışlık anlamında değil, yukarıda zikrettiğimiz gibi, İslâm dinine mensup olanlar, onların yolu, siyasî birlik, manalarında kullanılmıştır. Aksine günümüzde “cemaat” kavramına yüklenen anlam tefrikanın tanımına daha yakındır. Günümüzde istismar edilen kavramlardan birisi de cemaat kavramıdır. Geldiğimiz noktada cemaat kavramına yüklenen anlam, görüldüğü gibi Kur’ân ve Sünnetin bu kavrama yüklediği anlamın zıttı olmuştur. Din ümmetin tamamına, İslâm toplumunun

²⁰⁰ Müslim, “Birr” 65.

²⁰¹ Buhârî, “Edeb” 27; Müslim, “Birr” 66.

²⁰² *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara, MEB Yay., 2009, s. 47.

²⁰³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999, s. 12.

²⁰⁴ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010, s. 92,93.

²⁰⁵ İsmail Karagöz, a.g.e, s. 93.

bütününe cemaat ve bunun içindeki bölünmelere tefrika adını verirken, bugün ise fırkalar kendilerini cemaat olarak tanımlamakta ve böylece cemaat kavramının o geniş anlamı daraltılmaktadır. Fırka cemaat, cemaat ise fırka olmaktadır.

3.3.3. Ümmet (أمة)

Ümmet kavramının kendisinden türetildiği “ümm/أمة” sözlükte; asıl, kök, kaynak, ana, çocuğun kendisinden doğduğu kadın, önder olmak, öne geçmek, yönelmek, bir şeyi sevk ve idare etmek, anlamlarına gelir.²⁰⁶ Ümmet kelimesinin temel anlamı asıl, merkez, ana, olmakla beraber, Kur’ân’da birçok anlamda kullanılmıştır. Nesil, her canlı cins, belirli bir zaman dilimi, cemaat, din, tek bir sınıf, belli bir zaman ve mekânda tek bir din, gaye, yol üzerinde birleşmiş topluluk, kendisine bağlı bulunan merkez veya her hangi bir şey etrafında toplanan topluluk,²⁰⁷ gibi geniş bir kullanıma sahiptir.

Kur’ân’da bu kavram tekil ve çoğul olarak farklı sığalarla 60 küsur yerde geçmekte olup yukarıda saydığımız birçok anlamda kullanılmıştır. Cins, canlı türü anlamında; “Yeryüzünde hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir uçucu yoktur ki; onlar da sizin gibi bir ümmet olmasın”²⁰⁸ İnsan toplulukları anlamında; “Medyen suyuna varınca, onun başında hayvan sulayan bir insan topluluğu (ümmet) gördü.”²⁰⁹ Toplum, kavim anlamında; “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”²¹⁰ Zaman anlamında; “O ikisinden kurtulmuş olan, nice zaman sonra (Yusuf’u) hatırlayarak şöyle dedi: “Ben size bunun yorumunu bildiririm; hemen gönderin beni.”²¹¹ Bu ayette ise din anlamında kullanılmıştır: “Aksine; Biz atalarımızı bir din (ümmet) üzerinde bulduk; onların izinde elbette doğru yolda gitmekteyiz.”²¹² Şeklinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ayetlerde çoğu zaman bir kavmin, bir topluluğun içerisinde belli bir vasfa sahip olanlardan bahsedilirken de bir kısım topluluk anlamlarında ümmet kavramı kullanılır; “İçinizde; hayra çağıran, marufu emreden, münkeri yasaklayan bir topluluk

²⁰⁶ el-Ferâhîdî, a.g.e, VIII, 426; İbn Fâris, a.g.e, I, 27; Isfahânî a.g.e, 85; İbn Manzûr, a.g.e, XII, 22.

²⁰⁷ Isfahânî, a.g.e, 86; İbn Manzûr, a.g.e, XII, 26, 27.

²⁰⁸ el-En‘âm 6/38.

²⁰⁹ el-Kasas 28/23; el-A‘râf 7/38.

²¹⁰ Âl-i‘İmrân 3/110,104; el-Bakara 2/143; el-A‘râf 7/159.

²¹¹ Yûsuf 12/45.

²¹² ez-Zuhruf 43/22.

bulunsun... ki felaha erecekler de bunlardır."²¹³ Yine aynı şekilde, "Zaten, Musa'nın kavminden; (elindeki) 'gerçek' sayesinde doğru yolda giden ve ona dayanarak âdilane hükmeden bir topluluk hep olmuştur."²¹⁴ Ayetinde de bu anlamdadır. İster inanmış, ister inanmamış olsun, kendilerine peygamber gönderilmiş toplumlar, Kur'ân'da ümmet olarak anılmaktadır.²¹⁵ Kur'ân'da ümmet kavramının en dikkat çekici şekilde kullanıldığı yer ise Hz. İbrahim(a.s)'ın tek başına bir ümmet olarak zikredildiği ayet-i kerimedir. "إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ" “Şüphesiz, İbrahim tek başına bir ümmetti; Allah’a gönülden itaat eden, samimi bir muvahhit idi. Müşriklerden de değildi...”²¹⁶ Ayette İbrahim (a.s)'ın bir ümmet oluşu, bir ümmette olması gerekenlerin kendisinde toplandığı ve bu yönüyle tek başına bir örneklik teşkil ettiği vurgulanmaktadır. İbrahim (a.s) 'ı ümmet yapan vasıflar ayetin devamında zikrediliyor. Tam bir teslimiyetle Allah'a adanmışlık, hakka ittibâ ve asla Allah'a ortak koşmama. İşte Kur'âna göre bir ümmette olması gerekenlerin ana başlıkları ve aslında Kur'ân'ın ümmet tanımında olmazsa olmazlardır. Hz. İbrahim (a.s), bütün bunları kendisinde toplamış bir örnekti. Bundan dolayıdır ki; Kur'ân'da Hz. Peygamberden sonra en çok örneğine dikkat çekilen şahsiyet Hz. İbrahim (a.s)'dır. Kur'ân'ın ümmet tanımını, daha doğrusu örnek ümmet tanımını bu ayette görüyoruz.

Araplar kendi kabilelerinin özelliklerini en iyi yansıtan, âdet ve örflerini tek başına en iyi temsil eden kişi için “فُلَانٌ فِي نَفْسِهِ قَبِيلَةٌ” “falan kişi tek başına bir kabiledir” şeklinde övgüde bulunurlar.²¹⁷ Aynı şekilde bir ümmetin özelliklerini kendisinde toplayabilen kimse için “رَجُلٌ بِأُمَّةٍ” veya “أُمَّةٌ فِي رَجُلٍ” “ümmetin kendisinde toplandığı adam” şeklinde kullanılır.²¹⁸ Ayette, tek başına bir ümmet olma, münferid de olsa Allah'a kullukta bir ümmet olma anlamlarıyla çok önemli bir hususa temas edilmektedir. O'da Kur'ân'a göre ümmet olabilmenin sayıyla, kemiyetle bir ilgisinin olmadığı gerçeğidir. Râğıp el-İsfahânî, buradaki ümmet ifadesini "Allah'a kullukta bir

²¹³ Âl-i'İmrân 3/104.

²¹⁴ el-A'râf 7/159.

²¹⁵ Yûnus 10/45; el-Fâtır 35/24; el-En'âm 6/42.

²¹⁶ en-Nahl 16/120.

²¹⁷ İbn Fâris, a.g.e, I, 28; İsfahânî, a.g.e, s. 86.

²¹⁸ el-Ferâhîdî, a.g.e, VIII, 427; İsfahânî, a.g.e, s. 86.

cemaatin yerini alabilen kendi nefsinde bir topluluğu ifade edebilen"²¹⁹ şeklinde açıklamaktadır. Yani Onun duruşunu, ancak bir ümmet yerine getirebilirdi.

“Ümmet” kelimesinin bir şeyi kastetmek anlamına gelen “ememe/أمم” den türetildiği de söylenmiştir.²²⁰ Buna göre ümmetin anlamı kastetmek yönelmek demektir. Dolayısıyla tek bir kişiye de ümmet denilir. Yukarıda zikrettiğimiz Hz. İbrahim (a.s) ‘ın tek ümmet oluşundan bahseden Nahl sûresi 16/120. ayeti tefsir eden İmam Kurtubî, (v.640/1242) şu tespiti yapmaktadır: “O kimsenin maksadı insanların maksadından başka türlüdür, demektir. Peygamber (sav)’ın Kuss b. Sa‘ide hakkında: "Kıyamet gününde o tek başına bir ümmet olarak haşr olunacaktır." hadis-i şerifi bu kabildendir. Aynı şekilde Zeyd b. ‘Amr b. Nufeyl hakkında da böyle demiştir. Yukarıda zikrettiğimiz, Hz. İbrahim (a.s) örneği yine bu şekildedir.”²²¹ Hz. İbrahim’in (a.s) kavminden ayrı bir yol tutması, yöneldiği hedefin farklı olması kendisini ümmet yapmıştır. Tek başına olması durumu değiştirmemiştir, çünkü bu tanıma göre mesele kemiyet meselesi değil duruş, yöneliş meselesidir.

Terim olarak şöyle tanımlar yapılmıştır: “Ortak bir inancı veya bir amacı paylaşan insanların, ortak amaçlarına doğru birlikte yürümek niyetiyle, ahenkli bir biçimde bir araya geldikleri toplum.”²²² Bir başka bir tanım ise; "Kendilerini aynı dinin veya aynı zamanın veya aynı mekânın veya aynı sıfat ve işlerin bir araya topladığı cemaat."²²³ Şeklinde dir. Buna göre belli bir ırk, renk, dil, coğrafyaya, mensup olanlara ümmet denildiği gibi, farklı ırk, renk, dil ve coğrafyaya mensup olup, aynı gayeye yönelen kimselerin oluşturduğu birlik, bir inanç veya ideal etrafında bir araya gelenlere de ümmet denilmiştir. Kur’ân’ın çerçevesini çizdiği ümmet kavramında kelime anlamı baz alınarak kullanıldığında, yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi bütün bu anlamlarda kullanılmıştır. Terim anlamında kullanıldığında ise aynı gayeye yönelen kimselerin oluşturduğu birlik, bir inanç veya ideal etrafında bir araya gelenler anlamlarında kullanılmıştır. Mevdûdî, bu durumu şu şekilde ayırt ediyor: “Aynı din ve inanca mensup

²¹⁹ Isfahânî, a.g.e, s. 87.

²²⁰ İbn Manzûr, a.g.e, XII, 22.

²²¹ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruc Yay., 2015, III, 166.

²²² Ali Şeriâti, *İslâm Sosyolojisi*, trc. Kamil Can, İstanbul, Birleşik Yay., 1980, s. 133.

²²³ Gordon Marshall, a.g.e, s. 48.

insanlara, aynı çağda yaşamış veya yaşayanlara, aynı bölge veya ülkede yaşamış veya yaşayanlara, aynı ırka veya aynı memlekete mensup insan topluluklarının her birine ümmet denilebilir. Yine aynı şekilde aralarında dil, ırk, renk, meslek ve menfaat birliği olan insanlar da birer ümmet teşkil ederler. Müslümanların bir ümmet olarak isimlendirilmesi aynı renk, ırk, dil ve ülkeden olmaları veya ekonomik çıkarları sebebiyle değil, aynı din ve aynı peygambere mensup olmaları sebebiyledir.”²²⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, ümmet kavramını, hayra davet ve iyiliği emir, kötülüğü de men edecek bir topluluk ve imamet bağlamında ele almış ve şöyle yorumlamıştır: "Ümmet, imam kökünden alınmış bir çoğul isimdir ki çeşitli insan gruplarına önder olan ve kendisine uyulan bir cemaat demektir. Yani bir imamın çevresinde sağlam bir birlik oluşturup düzenli bir şekilde faaliyet gösteren ve bu şekilde çeşitli insan grupları üzerine hâkim olan bir topluluktur. Diğer bir tabirle ümmet imameti kübra sahibi cemaattir. Cemaatlere göre ümmet, hâkim bir milletin fertlerinden meydana gelmiş olan bir sosyal gruptur. Bu şekilde hayra davet ve iyiliği emir, kötülüğü de men edecek bir topluluk ve imamet (önderlik) teşkili, müslümanların imandan sonra ilk dini farizalardır. ”²²⁵

Kur’ân’da sosyal grupları ele aldığı çalışmasında Zülfikar Durmuş, “*Her ümmetin bir süresi vardır*”²²⁶ ayetinde geçen her ümmetlin bir ecelinin olduğu gerçeğiyle alakalı şu tespiti yapmaktadır: “Ümmet teriminin geçtiği âyetlerde en çok kullanılan “Her ümmetin bir süresi vardır” ifadesi sosyolojik bir durumu anlatmaktadır. Tarihî ve sosyolojik verilere göre, bir medeniyetin oluşması uzun bir zaman alır. Oluşan bu medeniyet kısa veya uzun bir süre varlığını koruduktan sonra bozulmaya başlar. Böylece hiçbir medeniyet ilk olduğu biçimiyle mevcudiyetini devam ettirememiştir. Mutlaka bir yeniliğe ve değişime ihtiyaç duymakta, bazen de yok olup tarih sahnesinden silinmektedir. Değişme olgusu insanın doğasının bir gereğidir. Tarih boyunca peygamberlerin devamlı yeni bir programla gönderilmeleri bunun bir göstergesidir.”²²⁷

²²⁴ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz.Peygamberin Hayatı* çev. Ahmed Asrar, İstanbul, Pınar Yay., 2014, II, 425.

²²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İsmail Karaçam, Emin Işık vd. İstanbul, Zehraveyn Yay., ts. I, 419.

²²⁶ el-A'râf 7/34.

²²⁷ Zülfikar Durmuş, “Kur'an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar”, *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:3, 2003, s. 22.

Sonuç olarak, ümmet kelimesi Kur’ân’da insanların oluşturduğu küçük veya büyük grup, cemaat, toplum, millet gibi insan topluluğu anlamlarında kullanılırken, bir kısım âyetlerde ise; canlılar topluluğu, cinler, hayvanlar, din, tutulan yol veya tâbi olunan inanç, süre-zaman, lider-önder, üstün vasıflı kişi anlamlarında kullanılmaktadır.²²⁸ Ancak Kur’ân’ın bu kavramı genel olarak kullandığı anlam, belli bir inanç etrafında bir araya gelmiş insan toplulukları anlamında olup Kur’ân’da övülen örnek gösterilen ümmetler olduğu gibi, yerilen, çeşitli yollarla helak edildiği haber verilen ümmetlerden de bahsedilmektedir.²²⁹

Ümmet kavramını ele alırken konumuzla alakalı olarak, Kur’ân’da geçen ve müfessirlerin üzerinde ihtilâf ettikleri “*ümme-tün vâhide*” terkihi üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

3.3.3.1.Kur’ân’da Ümmetün Vâhide (أمة واحدة) Kullanımı

Daha önce ihtilâfın insanla beraber var olduğu, fitrî ve sürekli bir olgu olduğundan bahsettik. Bununla beraber Kur’ân-ı Kerimde insanların tek ümmet olduklarından söz edilmektedir. İhtilâf fitri ve sürekli bir olgu olduğuna göre “أُمَّةً وَاحِدَةً” “tek ümmet” ile kastedilen nedir? Hiç ihtilâf etmemiş, tefrikaya düşmemiş bir toplumdan mı bahsediliyor? Yoksa bu ifadeye başka bir anlam mı yüklenmiştir? Bu soruların cevabı için “*ümme-tün vâhide*” tabiri nasıl anlaşılmıştır? Onu incelememiz gerekmektedir.

Ümmet kavramını lügat anlamı ve Kur’ân’daki kullanımlarına göz attıktan sonra insanların tek ümmet oluşu ile neyin kastedildiğine, bu terkihin hangi anlamda kullanıldığına bakmak gerekir. Ayet-i kerimelerin mealleri şu şekildedir: “*İnsanlar tek bir ümmetti ki; Allah müjdeleyici ve korkutucu peygamberler gönderdi ve onlarla beraber -insanların anlaşmazlığa düştükleri hususlarda aralarında hakemlik etsinler diye- gerçek kitaplar indirdi. Bu kitaplar üzerinde sadece, kendilerine kitap verilmiş olanlar -sırf birbirlerini çekemediklerinden dolayı, hem de kendilerine açık deliller geldiği halde- anlaşmazlığa düştüler. İşte Allah, bunların anlaşmazlığa düştükleri o*

²²⁸ “Ümmet” kavramı için bkz. Hasan Keskin, *Kur’ân’da Ümmet Kavramı*, İstanbul, Rağbet Yay., 2003.

²²⁹ Bkz. Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helak Oldular*, İstanbul, Akademi Yay., 2008.

hakka kendi izniyle (Kur'ân'a) iman edenleri iletti. Doğru yola Allah dilediklerini iletiyor."²³⁰ *"İnsanlar tek bir ümmetken sonradan ayrılığa düşmüşlerdir. Rabbinin daha önce verilmiş bir sözü olmasaydı; ayrılığa düştükleri şeyler hakkında çoktan hüküm verilmiş olurdu."*²³¹

3.3.3.2.Ümmet-i Vâhide İle İlgili Farklı Görüşler

İslâm âlimleri, bu ayetlerde geçen ümmet-i vâhide ile neyin kastedildiğiyle alakalı, farklı görüşler bildirmişlerdir. Biz bu başlık altında, bu görüşlerden kabul görmüş olanlarını zikretmekle yetineceğiz. Bu konuyu burada ele almamızın sebebi çalışmamızla alakalı olarak Kur'ân'da geçen "tek ümmet" ten neyin kastedildiğinin anlaşılmasıdır.

3.3.3.2.1.Ümmet-i Hidâyet

Müfessirlerin ekseriyeti "tek ümmet" tabirini, hidayet üzere olan ümmet, hak din üzere birleşmiş ümmet şeklinde tefsir etmişlerdir.²³² Bu görüşü savunan âlimler bir takım deliller getirmişlerdir. İbn Mesud kıraatında "أمة واحدة" ifadesinden sonra gelen "فَاخْتَلَفُوا" ilavesini ve Yûnus sûresinde geçen "İnsanlar tek bir ümmetken sonradan ayrılığa düşmüşlerdir" ayetini delil olarak getirmişlerdir.²³³

İkinci olarak, Bakara 2/213. ayetin devamında gelen "Allah müjdeleyici ve korkutucu peygamberler gönderdi ve onlarla beraber -insanların anlaşmazlığa düştükleri hususlarda aralarında hakemlik etsinler diye- gerçek kitaplar indirdi." kısmını Yüce Allah'ın, Peygamberlerini bu hilâftan sonra gönderdiği şeklinde yorumlamışlardır.²³⁴ Buna göre insanlar hak üzere ittifak etmişlerdi, insanların bir kısmı

²³⁰ el-Bakara 2/213.

²³¹ Yûnus 10/19.

²³² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî el-Bağdadî et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an tefsîri âyi'l-Kur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Kâhire, Daru'l Hicr, 2001, II, 335.

²³³ Ebu Kasım Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdusselam Şahin, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, 1995, I, 253; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, nşr. Mervan Muhammed eş-Şa'âr, Beyrut, Dâru'n-nefâis, Birinci Baskı, 1996, I, 169; Elmalılı, a.g.e, II, 741.

²³⁴ Nesefî, a.g.e, I, 169; Zemahşerî, a.g.e, I, 253; Elmalılı, a.g.e, II, 741.

haktan sapmış ve bu sapma sonucu insanlar arasında ihtilâf çıkmıştır. Bu durum Peygamberlerin gönderilmesini gerektirmiştir.²³⁵

İnsanların tevhid üzere tek ümmet oldukları görüşünü savunan müfessirler, bu ittifâkın ne zaman olduğu hakkında ise ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmına göre bu ittifak Hz. Âdem döneminde hâsıl olmuştur. Diğer bir kısmına göre bu ittifâk Hz. Nuh'un Peygamber olarak gönderilmesine kadar sürmüştür. Bir kısmı ise bu ittifâkın Hz. Nuh ile tufandan çıkanlar arasında olduğunu söylemişlerdir. Hatta bu ittifâkı “*elest bezmine*” kadar götürenler de vardır.²³⁶ Aralarında en tutarlı olan görüş, bu ittifâkın Hz. Âdem'in neslinden küfre meyledenlerin çıkmasına kadar sürdüğünü savunan görüş ile, tûfan'da Hz. Nuhla birlikte kurtulanların oluşturdukları inanç birlikteliği şeklindeki görüştür. Müfessirler tarafından yapılan bu yorumlara dikkat edilirse, ayette zikredilen ittifâkı, inanç birlikteliği şeklinde ele almışlardır, inanç dışında insanlar arasında meydana gelen ihtilâflarla ilgisini kurmamışlardır. Buda, insanlığın varoluşuyla birlikte ihtilâfı bir olgu olarak kabul ettiklerini gösterir.

3.3.3.2.2. Ümmet-i Dalâlet

Bazı müfessirlere isnâd edilen bir başka görüşe göre ayette geçen “tek ümmet” ten maksat tevhitte uzak, hak dine göre yaşam sürmeyen dalâlet ehlidir.²³⁷ Bu görüşte olan müfessirler, görüşlerini ayette yer alan “insanlar tek bir ümmet idi” ifadesinden yola çıkarak peygamber gönderilmesini, insanların tek bir ümmet olmasına bağlamışlardır. Bunu, İbn Mes'ûdun “فَاخْتَلَفُوا” kıraatini reddederek temellendirmişlerdir.²³⁸ O halde Yüce Allah, insanlar birlik olmalarına rağmen peygamber göndermişse söz konusu birliğin batılda meydana gelmiş olması gerekir. Eğer bu birlik hidayet ve hakka tabi olmada meydana gelmiş olsaydı, bu durumda peygamber göndermenin bir anlamı kalmazdı. Hz. Âdem'den sonra hak yolda ilerleyen daima imanlı bir toplumun bulunduğu, insanların küfürde, batılda ittifak etmelerinin imkânsız olduğu ileri sürülerek bu görüşe itiraz edilmiştir.

²³⁵ Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, 1990, VI, 11; Elmalılı, a.g.e, II, 743,744.

²³⁶ Râzî, a.g.e, VI, 11,12.

²³⁷ Râzî, a.g.e, VI, 12.

²³⁸ Râzî, a.g.e, VI, 13.

3.3.3.2.3. Ümmet-i Akl

Bu yorum Mutezile ekolüne aittir. Ebu Müslim el-İsfahânî, (v. 322/934) ile Kâdî Abdülcebbâr'ın, (v. 415/1024) savundukları bu görüş özetle şöyledir: İnsanların tek ümmet olması, fitratın gerektirdiği inanç ve amel konusunda aklın yol göstermesiyle olmuştur. Çünkü akıl, yaratıcının varlığını tasdike, kudretini kavramaya ve ona kulluğa ulaştırır, kötü şeylerden ise sakındırır.²³⁹ Bu görüşü çürüten ise, Hz. Âdem'in ilk peygamber olarak kabul edilmesidir. Hz. Âdem'in ilk peygamber oluşu insanlığın bidayetden bir rehberinin olduğu, iddia edildiği gibi doğru yolu akılla değil vahiyle bulduğunu gösterir. Bunu dikkate alan Kâdî Abdülcebbâr, (v. 415/1024) şöyle bir savunma yapmıştır: “Hz. Âdem ve çocuklarının bidâyette fitrata uygun yaşamaları pekâlâ mümkündür. Bu merhalede onlar, “*ehlun-nazar*” yani düşünme ve gözleme önem veren bir toplum idi. Daha sonra Hz. Âdem'in nesli çoğaldı, böylece kalplerin selameti ve amellerin ıslahı için, aklın tek başına hidayete erdirmesi yetersiz kaldı. Bu yüzden Yüce Allah, kendi katından ilâhî bir hidayetle Hz. Âdem'i onlara peygamber olarak gönderdi. Yine muhtemel olan hatta kesin gözüyle bakabileceğimiz bir ihtimale göre de, Hz. Âdem'in nesli onun dinini unuttukları bir dönemden geçmiş olabilir, söz konusu dönemde yeniden sadece akıllarını kullanmaya başlamış olabilirler. Böylece ihtilâfa düşülen hususlarda tekrar birliktelik hâsıl olmuş, bunun üzerine Yüce Allah, peygamberlerini göndermiştir.”²⁴⁰ Bu görüş Mutezilî tefsirin baskın özelliği olan akla aşırı önem vermenin bir sonucudur. Hâlbuki insan aklının farklı seviyelerde olduğu tartışılmaz bir gerçektir. O halde aklın esas alındığı toplumlarda ittifâkın olacağını söylemek çok zordur, aksine ihtilâfın artacağı muhakkaktır, dolayısıyla bu görüşün isabetli bir tarafı yoktur.

3.3.3.3. Ümmet-i Vâhide İle İlgili Görüşlerin Değerlendirmesi

Kur'an'da geçen “tek ümmet” ile alakalı görüşler bundan ibaret değildir. Bunun tür birliği olduğunu söyleyenlerle beraber, ayette geçen “النَّاسُ” tan kastın, Hz. Âdem ile Hz. Havva olduğunu söyleyenler de olmuştur.²⁴¹ Bütün bu yorumlara

²³⁹ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Kâhire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1983, II, 222; Râzî, a.g.e, VI, 13.

²⁴⁰ Reşîd Rızâ, a.g.e, II, 221.

²⁴¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, Dâru's-Sünûn, ts. II, 302.

bakıldığında müfessirlerin hepsinin ihtilâf hakikatini dikkate alarak ayeti yorumladıkları, aynı şekilde buradan anladıkları ihtilâfın inanç temelli bir ihtilâf olduğu görülür. Yani din eksenli ihtilâfı anlamışlardır, insanlar arasında meydana gelen bütün anlaşmazlıkları ihtilâf kavramına dâhil etmemişlerdir. Çünkü ihtilâfın fitriliğini ve insan var oldukça ihtilâfın da olacağı hakikatini göz ardı etmemişlerdir. Bu yüzden “tek ümmet” ifadesini ya insanlığın ilk dönemlerine giderek ya da inanç temelli olarak açıklamaya çalışmışlardır.

Buradan anlaşılıyor ki; Kur’ân’ın “tek ümmet” veya diğer bir tabirle vahdete yüklediği anlam insanlar arası münasebetlerde ihtilâf etmemek değil, dinde ihtilâfa, dolayısıyla tefrikaya düşmemektir. Yani Kur’ân’da ihtilâf hakikatini göz ardı etmemiştir. Zaten yukarıda ümmet kavramını ele alırken yine aynı şekilde bütün farklılıklarına rağmen belli bir inanç veya ideal etrafında birleşenler anlamında kullanıldığını gördük, dolayısıyla tek ümmet olma bütün insanlar için kullanılıyorsa, her ne kadar bu ittifâkın hangi zamanda olduğu hakkında ihtilâf edilse de kanaatimizce yukarda zikrettiğimiz ayetlerde Bakara 2/213 ile Yûnus 10/19 da geçen “tek ümmet” ile alakalı öne sürülen görüşlerden isabetli olanı birinci görüş olan ümmeti hidâyettir. Yani insanların hidâyet üzere tek ümmet oldukları görüşüdür. Çünkü Kur’ân’da birçok ayette insanlığı hiçbir zaman rehbersiz bırakmadığını haber vermektedir, dolayısıyla bidâyetten insanlık vahye muhatap olmuş ve hidâyet üzere bir araya gelmiştir.

3.3.4. Millet (ملة)

“Melele/ملل” kökünden türeyen millet kelimesi, din, yol, gidişat, sünnet, süreklilik²⁴² anlamlarına gelir. Arap dilinde isim olarak, “*et-tarîkatu’l-müsleke*”, “gidilen yol” buradan hareketle insanın yaşamda tuttuğu yola mecâzen millet denmiştir. Mesela; sürekli gidilen yola “*tarîkun mumellün*”²⁴³ bilinen ve açık yol denir. Din de tutulan, gidilen yol olduğu için ona da millet denilmiştir. Buradan hareketle insanın

²⁴²el-Ferâhîdî, a.g.e, VIII, 322; İbn Fâris, a.g.e, V, 275; Isfahânî, a.g.e, s. 1008; İbn Manzûr, a.g.e, XI, 631; Fîrûzâbâdî, a.g.e, II, 1058.

²⁴³ el-Ferâhîdî, a.g.e, VIII, 324; İbn Fâris, a.g.e, V, 276; İbn Manzûr, a.g.e, XI, 632.

yaşam biçimine mecazî anlamda millet, bu arada din de aynı konumda olduğu için ona da millet denilmiştir. Takip edilen bu yol, hak yol olduğu gibi, batıl yol da olabilir.²⁴⁴

Din ile millet arasındaki farkı ortaya koymaya çalışan Sülün, şu tespiti yapmaktadır. “Din anlamındaki millet, kökün *fi’let* kalıbı olup belli bir daralış ve sınırlılığa, çeşitli zabıta ve kaidelere dayalı malum bir yaşantıya delalet etmektedir. Tıpkı dînin belli bir program dâhilinde gösterilen boyun eğiş ve itaat hudû ‘ve inkıyâd olması gibi. Millet mefhumu mutlak bir aklî çerçeveyi ifade ettiği içindir ki, hak çerçevede sıkışmayı da batıl çerçevede sıkışmayı da ifade edebilmektedir. Yûsuf 12/38’deki “*innî teraktu millete kavmin lâ yu’minûne bi’llâhi...*” ve Â’râf 7/87’deki “*ev le-te’ûdunne fî milletinâ*” ifadelerinde geçen millet, bâtılda sıkışıp kalmaya; Hac 22/78’deki “*millete ebîkum ibrahîm*” ve Yûsuf 12/38’deki “*ve’tteba’tu millete âbâ’i ibrahîme...*” ifadelerindeki millet ise hakta sıkışıp kalmaya, yani onun dışına çıkmamaya örnektir. Millet genelde uygunsuz, batıl bir çerçevede sürdürülen yaşantıyı ifade etmektedir ki; dînden farkı budur. Yalnız, dîn de tamamen hak sistemi ifade etmez; Kâfirûn 109/6’da müşriklerin; Yûsuf 12/76’da Mısır kralının hukukî-siyasî-idarî sistemleri için de dîn kelimesi kullanılmıştır. Dîn kelimesi kayyım, hak vb. bir kelime ile niteleniyor ya da tamamen Allah’a ait kılınabiliyor ise, ancak o zaman hak olur; dîn-i islâm, dîn-i celîl-i islâm gibi tabirler de dînin izafe edildiği şeye göre anlam kazandığının göstergesidir. En’âm 6/161’deki “*dînen kıyemen*” ve “*millete ibrahîme*” ifadesinde birbirlerine atfen kullanılmış olsalar da millet çeşitli açılardan dînden farklılık gösterir. Her millet dindir, fakat her din millet değildir. Dîn mutlak olarak kullanıldığında karşılığında sevap olan genel itaat anlamına gelir; kayıtlanarak kullanıldığında ise anlamı değişir. Millet, şerî’atın tamamı için, dîn ise şerî’at mensuplarından her birinin üzerinde bulundukları şey diyânet için kullanılır.”²⁴⁵

Çoğu zaman millet kelimesiyle kastedilen dindir. Yüce Allah’ın, peygamberleri vasıtasıyla kullarına meşrû kıldığı şey kastedilir.²⁴⁶ Ancak mecâzen, bâtil dinler için de kullanılarak “kûfür tek millettir” denilir ve kûfür dinlerinin hepsi bir yoldur, mânâsı

²⁴⁴ et-Tehânevî, *Keşşafü Istılâhâtî’l-Fünûn*, II, 1639.

²⁴⁵ Murat Sülün, *Kur’ân’da Dîn’in Semantik Alanı*, Bütün Boyutlarıyla Din Sempozyumu, İstanbul, 2016.

²⁴⁶ İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2012, s. 10; Süleyman Gezer, *Kur’ân’da Din-Şeriat İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s. 18.

kastedilir. Esasen din, şeriat ve millet kelimeleri birbirine yakın mânâda olup, her biri başka yönlerden yaklaşık aynı anlamı ifade ederler.²⁴⁷ Din ile aralarındaki fark; millet kavramı, gönderildiği peygamberin adıyla birlikte zikredilir, Allah'a veya diğer insanlara değil sadece onu tebliğ eden Peygamber'e nispet edilir, "*İbrahim milleti*", "*Mûsâ milleti*" gibi. Dolayısıyla "*Allah'ın dini*", denildiği halde "*Allah'ın milleti*", denilmez.²⁴⁸ Akîde ve îman yönünden din, amel ve uygulama bakımından şeriat, sosyal bakımdan, yani sosyal realite yönünden de millet kavramları kullanılır.²⁴⁹ İtîkâd edilen şeyler, genelde amel edilen şeylerdir. Amel edilen ve uygulanan şey ne ise, üzerinde birlik sağlanan şey de odur. Buna göre millet, bir toplumun etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, kitlenin uyduğu ve bağlı olduğu ilkeler ve takip ettiği yoldur. Şeriata kendisine uyulması bakımından din, üzerinde birleşip bir araya gelinmesi bakımından millet adı verilmiştir.²⁵⁰ Millet kelimesi çeşitli formlarıyla Kur'ân'da on beş yerde geçer.²⁵¹ Kur'ân bu kelimeyi, peygamberlere gönderilen inanç ve başka insanların gittiği yol, din anlamında kullanmaktadır. İlgili ayet-i kerimeler şu şekildedir:

*"Kendini bilmezlerden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?!"*²⁵²

*"De ki: Doğruyu (siz değil) Allah söylemektedir... Öyleyse, samimi birer muvahhit olarak İbrahim'in dinine uyun. Ki o, müşriklerden de değildi."*²⁵³

*"Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri dediler ki: "Ey Şuayb! Seni ve beraberindeki müminleri ya mutlaka memleketimizden çıkaracağız ya da mutlaka bizim dinimize döneceksiniz!" Dedi ki: "İstemiyor olsak da mı?!" "Allah bizi dininizden kurtardıktan sonra yine ona dönersek, doğrusu, Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz..."*²⁵⁴

²⁴⁷ İlhami Güler, a.g.e, s. 16.

²⁴⁸ İsfahânî, a.g.e, s. 1009.

²⁴⁹ İlhami Güler, a.g.e, s. 24.

²⁵⁰ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "Din" md.

²⁵¹ M. Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "mll" md.

²⁵² el-Bakara 2/130.

²⁵³ Âl-i İmrân 3/95.

²⁵⁴ el-A'râf 7/88,89.

“Nankörce inkâr edenler peygamberlerine; “Ya bizim dinimize dönersiniz ya da sizi memleketimizden çıkarırız!” deyince, Rableri de onlara şöyle vahyetti: “Zâlimleri mutlaka helâk edeceğiz!”²⁵⁵

“Sonra sana; “Samimi bir muvahhit olan, müşriklerden olmayan İbrahim’in dinine uy” diye vahyettik.”²⁵⁶

“Çünkü sizi ele geçirecek olurlarsa, sizi ya taşıyarak öldürürler ya da dinlerine döndürürler ki o takdirde asla iflâh olmazsınız.”²⁵⁷

“Biz bunu son din (olan Hristiyanlık)ta bile işitmedik! Bu, tamamen uydurmadır!”²⁵⁸

Yukarıda verdiğimiz ayetlerin tamamında ve daha birçok ayette millet kelimesi din anlamında kullanılmıştır. Günümüzde millet kavramının anlamı daralmıştır. Millet kavramının Türkçedeki ulus ve kavim kelimeleriyle ilgisi yoktur. Türk milleti, Arap milleti, Fransız milleti, demek doğru değildir. Türk kavmi, Arap kavmi, Fransız ulusu gibi kullanımlar daha doğrudur. Kur’ân, millet kavramını din bağı, dini birliktelik anlamında kullanır. Bundan dolayı Yahudi milleti Hristyan milleti, İslâm milleti denilir. Buna göre millet, aynı inanç sistemine inanan ümmetler topluluğuna denir.²⁵⁹

Millet kavramını ele aldığı makalesinde Durmuş, Kur’ân’daki kullanımıyla alakalı şu genel değerlendirmeyi yapmaktadır. “Kur’ân, millet sözcüğü ile insanın sosyal yaşam tarzına, düşünce tarzına ve davranışlarını yöneten arzularına dikkat çekmektedir. Bu dikkat aynı zamanda dinin bir yönünü oluşturmaktadır. İşte millet kelimesi toplumun daha çok manevî yönünü ilgilendirmektedir. Bir başka ifadeyle millet, insanların sosyal dayanışması için birlikteliklerini öngörmektedir. İşte böylece bir araya gelme milleti oluşturmaktadır. O halde millet, insanların etrafında toplandığı şeydir. Fakat günümüzde sosyolojik anlamda kullanılan millet ile Kur’ân’da ki millet

²⁵⁵ İbrâhim 14/13.

²⁵⁶ en-Nahl 16/123.

²⁵⁷ el-Kehf 18/20.

²⁵⁸ es-Sâd 38/7 bkz. el-Bakara 2/135; el-En‘âm 6/161.

²⁵⁹ “Din” kavramı ile ilgili bkz. Ömer F. Harman, *Kur’ân-ı Kerim’de Din Kavramı*, Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları I, İstanbul, Ensar Yay., 2000.

aynı şeyler olmamakla birlikte birbirine yakın söylemlerdir.”²⁶⁰ Bu anlamıyla millet kavramı Kur’ân’da dini motifli olarak bir araya gelmeyi ifade etmek için kullanılmıştır.

3.3.5. Vahdet (وحدة)

Vahdet; “vahade/وحدة” kökünden türemiş olup birlik, teklik, yalnızlık, bir ve tek olma, parçalar arasındaki âhenkten doğan bütünlük demektir.²⁶¹ Vahdet kesretin karşılığıdır. Birlik hakikatte parçaları olmayan, çoğalmasi muhâl olan, tek ve bir olan demektir.²⁶² Tür olarak birlik teşkil eden canlılar ve varlıklar için de kullanılmaktadır.²⁶³ Bu anlamda insanlar, hayvanlar ve diğer varlıklar da tür birliği açısından kendi arasında vahdet teşkil etmektedir.

Vahdet, tevhid kelimesi ile aynı köktendir, ikisi arasında kopmaz bir bağ bulunmaktadır. Kur’ân’ın, insanları dine davet ederken üzerinde durduğu ilk husus, iman esaslarından birincisi olan tevhid inancı yani Allah’ın varlığı ve birliğine inanç etrafında insanların toplanması konusudur. Aynı zamanda bu konu, bütün peygamberlerin tebliğlerinin de esasını oluşturmaktadır. Tevhid, birlemek vahdet ise birleşmek, bir olmak demektir. Allah’ı birlemeyen kimsenin, tevhide iman edenlerle birleşmeyeceği gibi vahdet anlayışından ve ahlâkından mahrum insanın da gerçek muvahhid olması beklenemez. Bu anlamda tevhid ile vahdet arasında yakın bir ilişki vardır. Özetle tevhid Allah’ı birlemek, vahdet ise; bu inancın etrafında bir araya gelmektir. Kur’ân’da mü’minlerin vahdet olmaları doğrudan ve dolaylı olarak emredilmiştir. Kardeşlik, velâ, yardımlaşma, tefrikanın menedilmesi, tek ümmet olma, birbirlerine kenetlenme gibi pek çok emir ve yasakla vahdet hedeflenmektedir. Bütün müslümanların, toptan Allah’ın ipine sarılmaları emredilmiş, parçalanıp ayrılmaları yasaklanmıştır. Müslümanların birbiriyle çekişmesi de yasaklanarak, zulme karşı birlik olmaları emredilmiş, parçalanıp ayrılarak anlaşmazlığa düşmeleri ısrarla sakındırılmıştır.²⁶⁴ Birlik ve beraberliği istemeyenlerin fâsıklar olduğu ifâde edilmiştir.²⁶⁵ Mü’minler hayırda ve iyilikte yardımlaşmaya teşvik edilerek, sosyal alana

²⁶⁰ Zülfikar Durmuş, a.g.m, s. 30.

²⁶¹ el-Ferâhîdî, a.g.e, III, 281; İbn Fâris, a.g.e, VI, 91.

²⁶² İsfahânî, a.g.e, s. 857.

²⁶³ İsfahânî, a.g.e, s. 857.

²⁶⁴ Âl-i ‘İmrân 3/103,105; el-Enfâl 8/46.

²⁶⁵ el-Bakara 2/27.

yönelik birçok ilâhi emir ve yasaklarla vahdet hedeflenmiştir. Toplum vahyin yönlendirmeleriyle vahdete doğru kanalize edilmiştir.²⁶⁶

Akıl vahdeti emretmektedir; İnsanlığın birbirine muhtaç olduğu tartışma götürmez bir hakikattir. Birlik gücü; dağınıklık ise zayıflığı temsil eder, insanlık ulaştığı bu seviyeye ürettiği ortak birikim sayesinde ulaşmıştır, dolayısıyla akıl da vahdeti emreder. Tarih vahdeti emretmektedir; Tarihte birçok kavim ve devletin tefrika yüzünden dağılıp yıkıldıklarını görmekteyiz. İnsanlığın geçirdiği tarihi tecrübe vahdeti işaret etmektedir. Aynı şekilde dünyanın huzuru ve güvenliği ve özelde müslümanların genelde ise insanlığın geldiği nokta vahdeti zorunlu kılmaktadır.²⁶⁷

Çalışmamızın bu bölümünde dini motifli olarak birleşmeyi, bir araya gelmeyi ifade eden cemaat, ümmet, millet ve vahdet kavramlarını Kur’ân’daki kullanımlarına örnekler vererek ele almaya çalıştık. Kur’ân’ın muhataplarını tefrikadan sakındırırken dikkatlerini çektiği kavramlara da değindik. Böylece tefikanın kavramsal çerçevesi olan çalışmamızın birinci bölümü tamamlanmış oldu. İkinci bölümde ise tefrikanın sebeplerini incelemeye çalışacağız.

²⁶⁶ Bkz. Ahmet Rencber, “Kur’ân’da Toplumsal Birlik” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2010.

²⁶⁷ Enver Günay, “Din ve Sosyal Bütünleşme”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say. 6, 1989, s. 1-15.

İKİNCİ BÖLÜM: TEFRİKANIN SEBEP VE SONUÇLARI

Daha önce giriş bölümünde de zikrettiğimiz gibi tefrika olgusu, birçok disiplin açısından ele alınabilir ve ele alındığı disipline göre tefrikanın sebep ve sonuçları değişkenlik gösterir. Biz çalışmamızın bu bölümünde tefrikanın sebeplerini ve toplumda açtığı yaraları Kur’ân çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

1. TEFRİKANIN SEBEPLERİ

1.1.Tevhitten Uzaklaşmak ve Bâtıl İnançlara Sapmak

Tevhid, her şeyden önce inanç birliğidir. Bununla beraber tevhid inancı kâinata, hayata ve sosyal düzene dair bir tasavvur da içerir. Bütün peygamberler işe tevhide çağırmakla başlamışlardır.²⁶⁸ Çünkü aslolan önce insanları içine düştükleri şirk bataklığından kurtarıp tevhidin düzen ve istikrarına kavuşturmaktır. Tevhid inancı sahibine Allah’ın birliği ve eşsizliği inancı ile birlikte kendi varlığı ve kâinatla alakalı bir bakış açısı kazandırır.²⁶⁹ Bu konuyu müstakil bir çalışmada ele alan Tatar, şu önemli tespitlerde bulunmaktadır. “Kur’ân, Allah’ın birliğine ve eşsizliğine vurgu yapmakla sadece putların anlamsızlığına dikkat çekmeyip, aynı zamanda tüm kâinatın kendi içinde uyumlu bir yapı olarak nasıl var edildiğini de izah etmektedir. Kâinat içindeki uyuma referansla tevhid tasavvuru, sosyal ve siyasi uyumun toplum içinde nasıl teşekkül edebileceğine dair bir zemin hazırlanmaktadır. Bunun en aslî yolu da adalet ilkesi, yani sosyal adalet ve ahlak bilincinin toplumda yerleşmesidir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi, her bireyin kendi içinde dengeli ve uyumlu bir varlık hâline gelmesiyle mümkündür. Bu nedenle tevhid tasavvuru, mikro planda insanın aklı, duyguları, ahlakî kararları, estetik yönelişleri, bedensel boyutu, kısacası çok farklı eylem tarzları arasında en makul bir dengenin nasıl oluşabileceğine dair bir bilinçlilik sorununa dikkatleri yöneltmekteydi. Kendi içinde parçalı ve çelişen eylemlere sahip bireyin sosyal alanda toplumsal adalet ya da sahîh toplumsal gerçekliğin üretilmesinde olumlu bir rol oynayamayacağı aşîkârdır.”²⁷⁰

²⁶⁸ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, Rağbet Yay. 2005, s. 12.

²⁶⁹ Mevlüt Özler, a.g.e, s. 14.

²⁷⁰ Burhanettin Tatar, *İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet*, Ankara, DİB. Yay., 2016, s. 14.

Kur'ân'da âlem ile alakalı tasvirlerle bakıldığında âlemlerin; Allah'ın varlığının, birliğinin ve kudretinin önünde secde ettiği²⁷¹ O'nu bütün noksan sıfatlardan tenzih ettiği²⁷² ve O'nun emrine bağlanmış teslimiyet hâlinde olduğu²⁷³ şeklinde vasfedildiği görülmektedir. Bu bakımdan Tatar'ın tespitine göre, en küçük parçasından en büyük parçasına varıncaya kadar bütün kâinat, yaratıcısına sürekli ibadet eden bir "âbit" sıfatıyla düzensizlik, gelişigüzellik ve çelişkiden eser olmayan intizâm ve istikrarıyla Allah'ın varlığına ve birliğine delil olan bir vahdâniyet simgesi sayılmıştır.²⁷⁴ Bu durumu açıklığa kavuşturan ayet-i kerimeler şu şekildedir: *"Allah çocuk edinmemiştir; O'ndan başka tanrı da yoktur!. Olsaydı, o zaman, her tanrı kendi yarattığını alıp götürür ve birbiri üzerinde üstünlük kurmaya çalışırdı. Allah onların nitelediklerinden münezzehtir."*²⁷⁵ *"Gökte ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi(nin düzeni) de kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki; mutlak hükümlerlik tahtının sahibi (Allah) onların nitelendirdiklerinden münezzehtir..."*²⁷⁶ Yüce Allah, kâinatta var olan bu düzen ve birliği, kendi vahdâniyetinin yani birlik ve tekliğinin en büyük delili saymıştır. Buna göre düzen ve istikrar vahdaniyetin, parçalanmışlık ve istikrarsızlık ise kesretin göstergesidir.²⁷⁷ Her türlü düzen ve istikrarın temelinde teklik, yani tevhid, her türlü parçalanmışlık ve istikrarsızlığın temelinde ise şirk yatmaktadır. Ayette çok açık bir şekilde *"Gökte ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı"* denilmekte, yani hâşâ böyle bir kesretin varlığı eğer söz konusu olsaydı o halde *"kesinlikle ikisinin de (yerin ve göğün) düzeni bozulurdu"* yani bu durum ifsâd, parçalanmışlık ve istikrarsızlık olarak kâinata yansır. Kâinatın işleyişinde böyle bir parçalanmışlık ve istikrarsızlık olmadığına ve aksine müthiş bir düzen ve istikrar olduğuna göre *"Demek ki; mutlak hükümlerlik tahtının sahibi (Allah) onların nitelendirdiklerinden münezzehtir..."*²⁷⁸ buyrulmaktadır. Dolayısıyla birçok yerde Kur'ân, muhataplarını tevhide çağırırken,

²⁷¹ el-Hacc 18/22; en-Nahl 16/49; er-Ra'd 13/15; el-Bakara 2/116.

²⁷² el-İsrâ 17/44; bkz. en-Nûr 24/41; el-Hadîd 57/1; el-Haşr 59/1, 24; es-Sâf 61/1; el-Cum'a 62/1.

²⁷³ Âl-i İmrân 3/83.

²⁷⁴ Burhanettin Tatar, a.g.e, s. 16.

²⁷⁵ el-Mu'minûn 23/91.

²⁷⁶ el-Enbiyâ 21/22.

²⁷⁷ Râzî, a.g.e, VII, 248; Kurtubî, a.g.e, XI, 474.

²⁷⁸ el-Enbiyâ 21/22.

dikkatlerini kâinattaki bu düzene çeker ve kâinattaki her şeyin yaratıcısına boyun eğdiği gerçeğini hatırlatır.²⁷⁹

Yaratıcı-kâinat arasındaki ilişkide bu durum böyle ise fert ve bu ferdin meydana getirdiği toplumla arasındaki ilişkide de böyledir. Şirkin hâkim olduğu fertlerin oluşturacakları toplumda bu durum parçalanmışlık yani tefrika olarak yansıyacaktır. Tevhid üzere olan fertlerin oluşturacakları toplumda ise bu durum düzen, yani vahdet olarak yansıyacaktır.

Kur'ân'da, farklı peygamberlere gönderilen dinlerin temelini bir olduğu ifade edilmektedir. *“O; Nûh’a emrettiği -sana vahyettiğimiz; İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya emrettiğimiz- ‘Dini dimdik ayakta tutun ve onda anlaşmazlığa düşmeyin’ ilkesini, evrensel dine ait bir yasa olarak sizler için de yasalaştırmıştır. Kendilerini davet ettiği ilke, müşriklere ağır geliyor; ama Allah, dilediklerini bunun için seçmekte ve kendisine yönelenleri ona iletmektedir..”*²⁸⁰ Bu ayet-i müfessir Râzî (v. 606/1210), şu şekilde tefsir etmektedir. *“Yüce Allah, bu âyet-i kerimde Nuh (a.s.)’ı, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a.v.)’i ve ikisinin arasında geçen, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa’yı zikretmiş, böylece bu beş peygamberin azimet sahibi olduklarına dikkat çekilmiş, ardından, ayet-i kerimde, bu peygamberlere şariat olarak gönderilen dinin temelini bir olduğu beyan edilmiştir. Ki o da sadece Allah’a kulluk etmektir. Yani tevhid inancıdır. Yüce Allah, bütün peygamberlerine bu hak dini ayakta tutmayı ve onda ayrılığa düşmemeyi emretmiştir.”*²⁸¹ İnsanları etrafında bir araya getirmeye çalıştıkları ortak çağrı tevhittir. Yüce Allah, bu ayette kullarını sadece kendisine kulluk etmeye davet eden tevhid inancının müşriklere ağır geldiğini bu sebeple Hz. Muhammed (s.a.v.)’i dinlemediklerini beyan etmektedir.²⁸² Buradan anlaşılmaktadır ki, müşriklerin iman etmemeleri, Resulullahın kusurundan dolayı değildir. Yani bekledikleri peygamber tasavvurlarıyla çelişen bir peygamber gönderilmemiştir. Aksine daha önceki ayetlerden anlaşılabileceği üzere gelen peygamber bekledikleri peygamberle

²⁷⁹ Râzî, a.g.e, XIX, 433; Kurtubî, a.g.e, XI, 475.

²⁸⁰ eş-Şûrâ 42/13.

²⁸¹ Râzî, a.g.e, XIX, 433.

²⁸² Râzî, a.g.e, XIX, 434.

uyuşuyordu, ayetin açık ifadesiyle bu bekleyişe rağmen müşriklerin iman etmeme nedenleri yapılan çağrının Allah’a ortak koşanlara ağır gelmesidir.²⁸³

Tefrikadan sakındırılan bir başka ayet ise şu şekildedir. “مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِبَعًا كُلُّ” “Yani, o kimselerden ki; dinlerini parçalayıp fırka fırka olmuşlardır ve her grup kendi elindekinden memnundur!”²⁸⁴ Bu ayetten hemen bir önceki ayette Yüce Allah, “O’na yönelenler olun, O’ndan korkun. namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.” buyurarak, mü’minlerden kendisine yönelmelerini, ondan sakınıp, kendisine ortak koşturmalarını istemesinden sonra, “Dinlerini parça parça eden ve firkalara ayrılanlardan olmayın” buyurarak onlara tefrikaya düşmemelerini, dinlerini parçalamamayı emretmiştir. Bir önceki ayette önce onları bir arada tutacak dinin temel esasları olan, Allah’a yönelme, takva, namazı ikame etme “salât” ve hiçbir şekilde ona ortak koşturmaları emredildikten sonra tefrikadan sakındırılmaları dikkat çekicidir. Önce onları dinde parçalanmaya, tefrikaya düşürecek temel sapmalar zikredilmiş ve bu temel esaslardan ayrılmamaları istenmiş, sonra tefrikadan sakındırılmışlardır.²⁸⁵ Bazı ayet-i kerimelerde ehl-i kitab’ın dinlerini parçalamaları ve ayrılmalarının sebebi şu şekilde ifade edilmektedir: “Oysa kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine böyle bir kanıt geldikten sonra parçalanmışlardı...”²⁸⁶ Burada kendilerine kitap verilenlerden maksat, anlaşılacağı üzere, ehl-i kitaptır. Yani Yahudi ve Hristiyanlardır. Kitap ehlinin dinleri hakkında bilgisizliklerinden ya da dindeki kapalılık veya anlaşılmazlıktan dolayı görüş ayrılığına düşüp dağılmadıklarını, aksine, kendilerine dinlerin bilgisi verildikten sonra, peygamberlerin aracılığı ile ellerine apaçık deliller geçtikten sonra görüş ayrılığına düştükleri ve dağıldıkları haber verilmektedir.²⁸⁷

Başka bir ayet-i kerimede ise bu durumun sebebi şöyle açıklanmaktadır: “(Ehl-i Kitap) kendilerine ilim geldikten sonra sırf birbirlerini çekemedikleri için anlaşmazlığa düştüler. Senin Rabbinden; ‘adı konulmuş bir ecele kadar azap etmeyeceği’ne dair bir karar çıkmış olmasaydı, çoktan aralarında hükmedilmiş olurdu!

²⁸³ Râzî, a.g.e, XIX, 434.

²⁸⁴ er-Rûm 30/32.

²⁸⁵ Şükrü Aydın, “Toplumsal Bölünmeyi Tetikleyen Fırkacı/Mezhepçi Algıya Kur’âni Önlemler”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 15, 2016, s. 22, 50.

²⁸⁶ el-Beyyine 98/4.

²⁸⁷ Râzî, a.g.e, XXIII, 299.

Bu ayetle ilgili Zemahşerî'nin (v.538/1144), özetle sunduğu izah şu şekildedir: "Her iki kısmın kâfirleri, yani ehl-i kitab ve putperestler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce, "Biz, üzerinde bulunduğumuz dinimizden ayrılmayız, Tevrat ve İncil'de yazılı olup, gelmesi vadedilen o zat Peygamber olarak gönderilinceye kadar, dinimizi bırakmayız..." diyorlardı ki, işte bekledikleri bu şahıs Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Beyyine sûresi 98/1. ayette onların bu durumları anlatılıyor. *"Kitap ehlinde ve müşriklerden inkâr edenler, kendilerine apaçık bir delil gelinceye kadar inkârlarından ayrılacak değillerdi."*²⁸⁸ Cenâb-ı Hak, burada o kâfirlerin söyledikleri sözleri nakletmiştir. Ki; "Onların, o peygamberin kendilerine gelmesi halinde birlik olacaklarına ve hak din üzere ittifak edeceklerine dair söz vermeleridir. Daha sonra onları, bu "hak" dan ayıran ve küfürlerinde sebat ettiren şey ise, "beyyine" (Peygamberin gelişi) olmuştur. Bunun günlük hayattaki örneği şu şekildedir; Fâsık ve fakir bir kimsenin, kendisine nasihatte bulunan bir kimseye, "Allah beni zengin kılincaya kadar, içinde bulunduğum kötü fiillerden vazgeçmeyeceğim" deyip, Yüce Allah o kimseyi zengin kılınca da, fişkını artırdığında, ona va'z'u nasihatte bulunan kişi, ona, "Zengin oluncaya kadar fişkını devam ettirecektin, zengin olduktan sonra ise, başını fıska sokmayacaktın (hani!)" diyerek, bu kimseyi, daha önce söylediği sözler sebebiyle kınaması ve azarlamasıdır."²⁸⁹ Söylemleri böyle iken kendilerine beyyine geldikten sonra neticede olan ise söylediklerinin aksinedir. Küfürlerinde ısrar etmiş ve söyledikleri şeyi yapmamışlardır. Beyyine sûresinin tamamı bu durumu anlatmaktadır. *"İşte, Benim dosdoğru yolum budur. O halde, ona uyun, başka yollara uymayın; çünkü sizi O'nun yolundan ayırırlar. O bunları size; sakınasınız diye emretmektedir."*²⁹⁰ Yüce Allah, peygamberi Muhammed (sav) vasıtası ile açıklamış ve açmış olduğu geniş bir yol olarak teşri buyurduğu, sonu da kurtuluşa ulaşan yoluna, tabi olmayı emretmektedir. Bu yoldan birçok yollar ayrılmıştır. Kim o doğru yolu izlerse kurtulur, kim bu ayrılan yollara koyulacak olursa, bu yollar kendisini cehenneme götürür.²⁹¹ İşte Yüce Allah: *"Başka yollara uymayın. Sonra sizi O'nun yolundan ayırırlar"* uzaklaştırır, kaydırır buyurmaktadır. İşte peygamberin tevhid çağrısına icabet etmeyip şirk üzere kalmakta ısrar etmeleri tefrikaya düşmelerine sebep olmuştur.

²⁸⁸ el-Beyyine 98/1.

²⁸⁹ Zemahşerî, a.g.e, II, 345.

²⁹⁰ el-En'âm 6/153.

²⁹¹ Zemahşerî, a.g.e, II, 346.

Nasıl ki şirk, sahibinde iç parçalanmayı ve istikrarsızlığı doğuruyorsa, tevhid, şirk in zıddı olarak sahibinde iç birliği ve istikrarı sağlar. Aynı durum toplum için de geçerlidir. Müşrik bir toplumun fertleri tefrika içinde, muvahhid bir toplumun fertleri ise vahdet üzere olur. Şirkte birden fazla merciye bağlanma olduğu için bu durum topluma tefrika olarak yansır, tevhitte ise tek bir merciye bağlanma olduğu için bu durum topluma vahdet olarak yansır.²⁹² Şu ayet-i kerime bu durumu çok açık bir şekilde ifade ediyor: *“(İşte) Allah size, (şirk in anlamsızlığını gösteren) bir temsil daha getiriyor: ‘Hangimiz iş yaptıracağız’ diye birbiriyle çekişip duran birtakım efendileri bulunan bir adamcağız ile yalnız bir tek efendisi olan bir (başka) adam düşünün. Bu ikisinin durumu bir olur mu? (Biri, onca sahipten hangisine hizmet edeceğini bilemezken, öteki kime hizmet edeceğini bilmektedir. Böylesine güçlü bir kanıt sunan) Allah’a hamdolsun!. Ama çoğu bilmez.”*²⁹³ Bu ayette, muvahhid ile müşriğin durumu bir benzetmeyle anlatılıyor, muvahhid tek bir adamın emri altında bulunan adama, müşrik ise birbirine muhalif birçok ortağın emri altında olan adama benzetilmiş ve bunların durumlarının bir olamayacağı vurgulanmıştır. Burada temel fark şirk in özünde çokluğun tevhid in özünde ise tekliğin olmasıdır. Çokluk beraberinde tefrikayı, teklik ise vahdet ve istikrarı getirir. Dolayısıyla birçok efendiden emir alan adam sürekli sıkıntı ve tereddüt içinde olur. Bir efendiye bağlı olan adam ise istikamet ve selamet üzere olur. O halde tefrikanın en temel sebeplerinden birisi tevhitten uzaklaşıp şirke sapmaktır.

Yüce Allah, birçok ayette mü’minleri tefrikadan sakındırmakta ve onları birlik olmaya çağırmaktadır. Bu çağırımı yaparken aynı zamanda ilahlarının tek olduğuna ve ondan başkasına kulluk etmemeleri gerektiğine dikkatleri çekmektedir.²⁹⁴ Yani tefrikadan sakındırırken tevhid in etrafında birleşmelerini istemektedir. Dolayısıyla tefrikaya düşme sebeplerinin başında tevhitten uzaklaşmak ve şirke düşmek geliyor. Çünkü tevhitten uzaklaşıp şirke düşmek her şeyden önce inanç noktasında parçalanmadır. Bu yüzdendir ki Kur’ân, muhataplarını tevhid etrafında vahdete çağırmaktadır. *“Şüphesiz bu, tek bir ümmet olarak sizin ümmetinizdir; Ben de Rabbinizim. O halde, sadece Bana kulluk edin.”*²⁹⁵ İslâm, önce inanç birliğini sonra bu

²⁹² Mevlüt Özler, a.g.e, s. 44.

²⁹³ ez-Zümer 39/29.

²⁹⁴ Kurtubî, a.g.e, XV, 169.

²⁹⁵ el-Enbiyâ 21/92.

inanç birliği etrafında, sosyal birlik olan vahdeti hedefliyor. İnanç birliği olmadan yani iç birlik sağlanmadan toplumun birliğini mümkün görmüyor. Dikkat edilirse İslâm'ın öngördüğü birlik inanç temelli bir birliktir. Tevhidin etrafında birleşmelerinin istenmesi bunu göstermektedir. “إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ” “Şüphesiz bu, -tek bir ümmet olarak- sizin ümmetinizdir; Ben de Rabbinizim. O halde, sadece Bana kulluk edin.”²⁹⁶ Bu ayette yapılan ümmet vurgusu, “vahdet” vurgusudur. Yani amacı, kılavuzu, yolu ve yol haritası aynı olan bir iman topluluğudur. Mevdûdî (v. 1399/1979), bu ayet-i kerimeyi şu şekilde izah etmektedir: “Bu ayetle hitap tüm insanlığadır. Ve şu anlama gelir: Ey insanlar, aslında siz bir tek topluluksunuz. Bir tek dininiz var ve bütün peygamberler aynı imanı tebliğ etmişlerdir. O da şudur: Bütün insanların Rabbi Allah'tır. O halde insanlar sadece O'na ibadet etmelidirler. Fakat daha sonra insanlar bu inancı saptırmışlar ve sevdikleri, hoşlandıkları yeni şeyler icat edip bunları ilah kabul etmişler ve bu inancın içine kendi teori, arzu ve isteklerini karıştırmışlardır. Bu da sayısız topluluk ve dinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle şu peygamber şu şu dinin; bu peygamber öbür dinin kurucusudur diye belirlemelerde bulunmak tamamen yanlıştır.”²⁹⁷ Bu hakikati dile getiren bir diğer ayet-i kerime şu şekildedir: “وَالْهَيْكُلُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” “(Ey Ehl-i Kitap! Ey Müslümanlar!) Hepinizin ilahı aynı ilahdır; O'ndan başka ilah yoktur; mutlak merhamet sahibidir, bilfiil merhamet eder (Rahman, Rahim).”²⁹⁸ Yine “Allallah'ın ipine sımsıkı sarılın ve dağılmayın”²⁹⁹ derken aynı şekilde, dağılmamaları için Allah'ın ipine (vahyine, gönderdiği dini mübine) sarılmaları emrediliyor. Tevhid inancı, sahibinin ruhuna, zihnine, tasavvuruna, kısacası iç dünyasına istikamet kazandırır. İnsanın iç dünyasındaki bu birlik ve istikamet, başta söylemlerine, eylemlerine, diğerleriyle ilişkilerine, yani bütün cemiyetle muamelatına yansır.³⁰⁰ Böylece tevhid, insanı inşa eden bu misyonuyla aynı zamanda cemiyeti de inşa etmiş olur. Çünkü Tevhid, sosyal hayatın da Allah'ın istediği gibi tanzim edilmesini gerektirir.

²⁹⁶ el-Enbiyâ 21/92.

²⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 230.

²⁹⁸ el-Bakara 2/163.

²⁹⁹ Âl-i İmrân 3/103.

³⁰⁰ Mahmut Balcı, *Kur'an'a Göre İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler*, İhtar Yay., Erzurum, 1992, s.105.

1.2.İhtilâfın Fitrî Olduğu Gerçeğini Göz Ardı Etmek

Her bir insan, akıl, anlayış ve kavrayış, duygu ve karakteriyle, şekil, ses tonu, parmak izi, DNA'sıyla kısaca maddi manevi özellikleriyle başlı başına bir âlemdir. Her birey doğuştan getirdiği bu yapının (fitratın) özelliklerini taşımakta ve bu özellikler onun düşünce ve davranışlarına yansımaktadır. Bu farklılık fitridir. Sosyal bir varlık olan insan, fitratının getirdiği bütün bu özellikleriyle diğerleriyle iletişim kurar. Buna, yetiştiği çevre, eğitim ve kültür farkı eklenince ihtilâf kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu ihtilâf türü Kur'ân'ın ikrar ettiği ve normal karşıladığı ihtilâftır.³⁰¹ Kur'ân'ı Kerim'de fitrattan gelen bu farklılıkların insan davranışları üzerindeki etkisine işaret eden ayetler vardır. “قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا” “De ki: Herkes kendi değer yargısına göre hareket eder; kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilen ise sizin Rabbinizdir.”³⁰² “Herkes, kendi nefis cevherinin şâkilesine, kalıbına, ruhuna muktezasına göre amel eder. Eğer nefsi aydınlanmış, hayırlı, temiz ve ulvî, yüce bir nefis ise, ondan, faziletli ve kıymetli ameller sudur eder. Yok, eğer nefis bulanık, adi, kötü, sapıtmış ve zulmanî, kararmış ise, ondan da, kötü ve değersiz fiiller sâdır olur.”³⁰³ Râzî'nin yaptığı bu tefsirden de anlaşılacağı üzere her nefsin cevheri ayrıdır. Fitratin getirdiği bu ihtilâflar hayatın ikamesi için gereklidir. Aynı zamanda bu farklılık imtihanın bir gereğidir.³⁰⁴ Bütün bu farklılıklardan soyutlanmış, her açıdan eşit olan insanlardan oluşan bir toplum düşünelim, böyle bir toplumda yaşam imkânsız hale gelir ve hiçbir sosyal ilişki kurulamaz. İnsanlık her bakımdan eşit olsaydı, kâinatın imarı gerçekleşmez ve insanlık gelişme kaydedemezdi.³⁰⁵ İşte bu yüzden Yüce Allah, insanları birbirinden farklı ve birbirine muhtaç yaratmıştır.³⁰⁶

İnsanların düşünce ve bakış açılarının farklı olması, eşyaya farklı anlamlar yüklemesi, kapasite ve maharetlerinin farklı olması, fitri olup hayatın ikamesi için de bu farklılık gereklidir.³⁰⁷ “Her şey zıddıyla bilinir” kâidesince bu farklılık zarûridir.³⁰⁸ Herkesin aynı olduğu, herkesin aynı düşündüğü, aynı kapasite ve bakış açısına sahip

³⁰¹ Abdullah Ahmed el-Yusuf, *Şer'iyetü'l-ihtilâf*, Bağdat, 1996. s. 38.

³⁰² el-İsrâ 17/84.

³⁰³ Râzî, a.g.e, XV, 32.

³⁰⁴ Abdullah Ahmed el-Yusuf, a.g.e, s. 45.

³⁰⁵ İbn Âşûr, a.g.e, XXI, 73.

³⁰⁶ Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Edebü'l-ihtilâf fi'l-islâm*, Riyad, Mektebetü'l-ümme, 1992, s.11,12.

³⁰⁷ Bkz. Hayati Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1999.

³⁰⁸ Tâhâ Câbir el-Alvânî, a.g.e, s. 12.

olduğu bir hayatın devamı söz konusu değildir.³⁰⁹ Çünkü insanlar hiçbir şekilde birbirlerine muhtaç olmayacaklardır, böyle bir durumda, hayatı ayakta tutan ve insanlar arasındaki bağı sağlayan iletişimin kurulması imkânsız olacaktır. Zaten böyle bir bağa gerekte kalmayacak, böylece toplum dediğimiz müessese de oluşmayacaktır. Hâlbuki insanları bir araya getiren onları birleştiren, “مجتمع” “toplum” yapan bu ihtilâf çeşididir. O halde, aslında insanları tek tipleştirmeye kalkmak, onları birbirinden ayırmak demektir. Bu durum beraberinde istiğnâyı, yani birbirine muhtaç olmamayı doğuracaktır. Böylece birbirlerine muhtaç olmayan insanlar bireyselleşecek ve toplum denen müessese de oluşmayacaktır, dolayısıyla asıl tefrika budur.³¹⁰ Buna göre insanları birbirlerine muhtaç eden ve bir araya getiren bu farklılıktır. İmtihan olgusunun gerçekleşmesi için bu tür farklılıklar gereklidir. İmtihan olunma ve insana verilen yeryüzünü imar etme görevi açısından bakıldığında da bu durum gereklidir. Bu bağlamda şu ayeti kerimeler üzerinde düşünmek gerekir:

“Rabbini rahmetini bunlar mı bölüştürüyorlar?! Oysa (manevî dereceleri dilediğimize verdiğimiz gibi) kendilerinin dünya hayatındaki geçim vasıtalarını paylaştırarak onları birbirlerinden derece derece üstün kılan da Biziz. Bu sayede birbirlerini tutup iş gördürebiliyorlar. Bir farkla ki; senin Rabbinin rahmeti, bunların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”³¹¹

“Sizi bizzat size verdikleri ile denemek için sizleri yeryüzünün şu anki sahipleri yapan ve sizi birbirinizden derece derece üstün kılan O’dur. Senin Rabbinin cezalandırması elbette hızlıdır; ama O, aynı zamanda bağışlayıcıdır, merhametlidir (Gafûr, Rahîm).”³¹²

Bu ayetlerde zikredilen farklılıklar, Allah’ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitrattan gelen farklılıklardır. “فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا” “Allah’ın insanları sonraki gelişmelere açık olarak yaratmış olduğu ilahi fitrata yönelt.”³¹³ Ancak fitri olan bu ihtilâfları (farklılıkları) hayatın bir gerçeği olarak görmeyip insanları tek tipleştirmeye

³⁰⁹ İbn Âşûr, a.g.e, XXI, 74.

³¹⁰ Tâhâ Câbir el-Alvânî, a.g.e, s. 12.

³¹¹ ez-Zuhruf 43/32.

³¹² el-En‘âm 6/165.

³¹³ er-Rûm 30/30.

çalışmak, tefrika çıkarmaktır. Çünkü Allah’u teâla insanları bu açıdan birbirlerinden farklı olarak yaratmıştır.³¹⁴ Bu durumu bildiren ayet-i kerime şu şekildedir. “(Ey erkek ve kadın cinsi!) Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. Çünkü evet, erkeklere kazandıklarından pay vardır; ama kadınlara da kazandıklarından pay vardır. Bununla birlikte, Allah’ın lütfundan isteyin. Allah elbette her şeyi bilir.”³¹⁵ Bu ayet-i kerimeyi tefsir eden Mevdûdî, şunları söylemektedir: "Eğer bu eşitsizlik olmasaydı, hayat çok saçma ve anlamsız olurdu. Allah, her şeyin en iyisini bilen olduğu için birini güzel, diğerini çirkin yaratmıştır. Birine tatlı bir ses, diğerine ise kaba bir ses vermiştir. Birini fiziki olarak güçlü, diğerine ise, zayıf yapılı kılmıştır. Birine akıl ve bedenle ilgili kabiliyetler vermiş, diğerini başka yeteneklerle donatmıştır. Kimini zengin kimini fakir yapmıştır" demekte ve bu farklılıkları ortadan kaldırmanın, sınıf çatışmaları, düşmanlık gibi hususlara yol açacağını vurgulamaktadır.³¹⁶ Yüce Allah, sosyal hayata bir çözüm getirecek ahlâkî bir direktif sunuyor. Allah, insanlara başkalarının malları için arzu ve kıskançlık duymamaları gerektiğini öğretiyor. Çünkü O, bir hikmete bağlı olarak, herkesi aynı yaratmamıştır. İnsanlar arasındaki bu farklılıklar çatışmayı gerektiren farklılıklar olmayıp aksine, çeşitlilik, renklilik ve zenginlik olup, bu da Allah’ın kudret ve azametine delâlet etmektedir.³¹⁷ “Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun âyetlerindendir. Bilenler için elbette bunda âyetler vardır.”³¹⁸ Yüce Allah, sadece insanlar arasında olmayıp diğer varlıklarda da olan bu tür farklılıkları ayet olarak zikretmektedir: “Arz’da birbirine komşu kıt’alar, üzüm bağları, ekinler ve çatallı-çatalsız hurma ağaçları vardır. Her biri aynı su ile sulanır, fakat onları tad bakımından birbirinden üstün kılmışızdır. Akleden bir toplum için elbette bunda âyetler vardır.”³¹⁹

İhtilâf sürekli bir olgu olmasına rağmen Yüce Allah, Kur’ân’ı Kerim’de insanlar arasındaki ihtilâfı çözümlemek için peygamberler gönderip kitaplar indirdiğinden bahsetmiştir. Mesela; bu durum şu ayet’i kerimede gayet açık bir şekilde

³¹⁴ Mahmut Balcı, a.g.e, s. 112.

³¹⁵ en-Nisâ 4/32.

³¹⁶ Mevdûdî, a.g.e, I, 355.

³¹⁷ Yusuf el-Karadâvî, *es-Sahvetü’l-islâmiyye beyne ihtilâfî’l-meşrû’ ve’t-teferruki’l-mezmûm*, Kahire, Dârû’ş-Şurûk, 2001, s. 54.

³¹⁸ er-Rûm 30/22; bkz. er-R’ad 13/4; el-Fâtır 35/27, 28.

³¹⁹ er-Ra’d 13/4.

ifade edilmiştir. *“İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, Peygamberlerle beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi.”*³²⁰ Bu ve buna benzer ayetler, ihtilâfın sosyal bir olgu olduğu gerçeğiyle çelişmez. Çünkü, bu tür Kur’ân pasajlarından insanların tek tip düşünüp aynı davranışları sergilemelerinin istendiği sonucuna ulaşılamaz. Zira Yüce Allah, vahiy ile insanların içine düştükleri inanç ihtilâfına son vererek, tevhid ekseninde birleşmeleri için uygun zemin hazırlamış, ihtilâfların çözümlenmesi için temel kıstasları göndermiştir. Buradan hareketle tevhid çizgisinden sapma şeklinde görülen bu ihtilâfın giderilmesi için gönderilen ilâhi kitaplardan sonra da, ihtilâfın varlığını koruduğunu söylemek mümkündür. Bu da göstermektedir ki, inanç merkezli ihtilâfların giderilmesinde bile ittifakı sağlamak mümkün değildir. Aksine insanlık tarihinin bidayetinden günümüze kadar tevhid ve küfür merkezli ihtilâf ve mücadele sürmektedir.³²¹

Kur’ân’da birçok ayette, insanların ihtilâfa düştükleri hususlar hakkında nihâî hükmün “kıyamet günü” Yüce Allah tarafından verileceği bildirilmektedir. Bu ayetler, insanlar arasındaki ihtilâfın hiçbir zaman son bulmayacağını ve insanlık var oldukça bu ihtilâfların devam edeceğini gösteren önemli delildir. Bu durumu haber veren ayetlerin mealleri şöyledir. *“De ki: Allah her şeyin Rabbi iken, Allah’tan başka Rab arar mıyım ben?! Herkes ne kazanırsa, tamamen kendi aleyhine kazanmış olur; üzerinde yük bulunan hiç kimse, başkasının yükünü taşıyamaz. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir; anlaşmazlığa düştüğünüz şeyleri O size bir bir haber verecektir.”*³²² *“Anlaşmazlığa düştüğünüz herhangi bir hususta hüküm Allah’a aittir. İşte, benim Rabbim Allah!.. Ben, yalnızca O’na güvenip dayanmaktayım; yalnızca O’na yönelirim.”*³²³ Buna göre ihtilâf, insanlıkla birlikte var olmuş ve insanlık var oldukça devam edecektir. Burada Kur’ân’ın verdiği ilk ihtilâf örneklerini hatırlamak gerekir. Hz. Âdem’in yaratılmasından hemen sonra, İblis’in Allah’ın emrine karşı gelmesinden başlatarak, Hz. Âdem’in çocukları arasındaki ihtilâfa ve insanlığın büyümesiyle beraber, inanç temelli olsun veya olmasın diğer ihtilâfları zikredebiliriz. Görüldüğü gibi, Kur’ân’da da kendisinden bu kadar açık bir şekilde bahsedilen ihtilâf olgusunu görmezden gelip, hayatın üzerine ikame edildiği

³²⁰ el-Bakara 2/213.

³²¹ Halil Aldemir, a.g.e, s. 59.

³²² el-En‘âm 6/164.

³²³ eş-Şûrâ 42/10; bkz. el-Bakara 2/113; Âl-i‘İmrân 3/55; el-Mâide 5/48; en-Nahl 16/124.

bu hakikate muhalif olarak insanları tek bir kalıba sokmaya çalışmak, tefrika çıkarmanın ta kendisi olacaktır. Bu durum her şeyden önce insanı ve hayatı anlayamamaktan kaynaklanmaktadır.

1.3.Taassubun Her Çeşidi; Irk, Dil, Renk, Toprak, Mezhep Taassubu

Taassubun kendisinden türetildiği “asabe” sarmak, kuşatmak manalarına gelmektedir. Cahiliye döneminde aralarında kan bağı olan fertler bu bağ etrafında birleştikleri için bu isim verilmiştir.³²⁴ Taassup, sözlükte; taraf olmak veya bir şeyi müdafaa etmek demektir. Terim olarak da bir tarafa olan meylinden dolayı delile rağmen hakkı kabul etmemektir.³²⁵ Bu anlayışa sahip olan kişiye “mutaassıp” denir. Taassup; doğru ve hak olandan yüz çevirmek, hatada ısrar etmektir. Hatasında ısrar etme, hakikat kendisine delil ile apaçık belli olmasına rağmen hakikate, gerçeğe karşı direnme, insanları farklı cephelere sürüklemektedir.

Kur’ân’da, taassupla aynı kökten türeyen kelimeler geçse de bunların terim anlamıyla ilgisi yoktur. Dört âyette kör bir inatla gerçeğe karşı direnenler hakkında “*anîd*”³²⁶ kelimesi, bir âyette de “yanlış bir inancı inatla sürdürme”³²⁷ anlamında “*lecâc*” masdarından fiil kullanılmıştır. İbn Hazm (v.456/1064) lecâcî, “yaptığının yanlış olduğunu apaçık görünmesine yahut doğru mu yanlış mı olduğu bilinmemesine rağmen kafasına koyduğu şeyi sürdürme” şeklinde tanımlamakta ve bunun “yanlışılığı ortaya çıkmadığı sürece hak olduğuna inandığı şeye göre davranma” mânasındaki sebatan farklılığına dikkat çekmektedir. Bir âyette geçen “hamiyyete’l-câhiliyye”³²⁸ sözü taassuba yakın bir anlam içermektedir. “İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yönünde yardımlaşmayın”³²⁹ meâlindeki ayetle de iyilik ve takva üzerinde bir araya gelinmesi gerektiği, kötülük ve nefret üzere yardımlaşmamak gerektiği bildirilerek taassup reddedilmiştir. Yine tartışmaların doğru bilgilere,

³²⁴ Mustafa Çağrı, “Asabiyet” md. *DİA*, 1991, III, 453.

³²⁵ Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâtı’l-fünûn ve’l-‘ulûm*, Beyrut, Mektebetü Lübnân, 1996, II, 946.

³²⁶ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “and” md.

³²⁷ el-Mü’mînûn 23/75.

³²⁸ el-Feth 48/26.

³²⁹ el-Mâide 5/2.

kanıtlara, aydınlatıcı kaynağa dayandırılması³³⁰ ve güzellikle yapılması³³¹ gerektiğini bildiren ayetlerde taassup reddedilmektedir.

İslâm'ın geldiği ortamda çok yaygın olan asabiyet, toplum yapısının kabileciliğe dayanıyor olmasından ileri gelmekteydi.³³² "انصر أخاك ظالما أو مظلوما" "zâlimde olsa mazlumda olsa kardeşine (kendi kabilenden olana) yardım et" anlayışı hâkimdi. İnsanlar renk, ırk, kan bağlarına göre ayrıştırılıyordu, tamamen değerden ve manadan uzak, maddi bir ölçüye göre kendilerini bulundukları aşirete veya kabileye nispet ediyorlardı. Kur'ân, bu durumdan "hamiyyete'l-câhiliyye", "cahiliye taassubu" şeklinde söz etmektedir. *"Hani, nankörce inkâr edenler, (barış antlaşmasının imzalanması sırasında) Cahiliye taassubunun tipik bir göstergesi olan bir taassup göstermişlerdi de Allah, o sükûnet verici rahmetini hem Resûlünün hem de müminlerin üzerine indirmiş ve onları, takva sözüne sımsıkı bağlamıştı... ki buna (müşriklerden) daha lâayık ve daha ehildiler. Allah, her şeyi bilmektedir."*³³³

İnsanları tefrikaya düşüren bir diğer tassup çeşidi de mezhep taassubudur. Kur'ân'da birden çok ayette örnekler verilerek mü'minler dinlerini parçalamamaları konusunda uyarılmaktadır. *"Dinlerini parça parça edip gruplaşanlarla senin hiçbir alâkan yoktur. Bunların işi tamamen Allah'a kalmıştır. Yapmakta oldukları şeyleri, O, kendilerine daha sonra bir bir haber verecektir."*³³⁴ Ayette sözü edilen gruplar dinin bir kısmına sahip çıkıp, bir kısmını bırakarak, hem dini parçalamakta hem de parçaları dinin tamamı gibi kabul etmektedir. Müfessirler, bu ayette dinlerini parça parça ederek gruplara ayırdıkları beyan edilenlerden, kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş zikretmişlerdir:

- a. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bunlardan maksat, Yahudi ve Hristiyanlardır. Çünkü bunlar Resulullah (s.a) gelmeden önce dinlerini bölük pörçük etmişler ve ihtilâfa düşmüşlerdir. Resulullah (s.a) geldikten sonra bu ayetle durumları beyan edilmiştir.

³³⁰ Âl-i'İmrân 3/66; el-Hac 22/38.

³³¹ en-Nahl 16/125; el-Ankebût 29/46; Fussilet 41/34.

³³² Tahsin Koçyiğit, "Asabiyetten Uhuvvete", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, Sayı 41.

³³³ el-Feth 48/26.

³³⁴ el-En'âm 6/159.

- b. Ebu Hüreyre (r.a)'a göre ise bu âyette dinlerini parça parça edip ayrılığa düşmeleri beyan edilen insanlardan maksat, bu ümmetin bid'atçılarıdır. Kur'ân'ın muhkem ayetlerini bırakarak müteşâbih ayetlerine uyanlardır. Ebu Hüreyre (r.a) Resulullah (s.a)'in, bu ayeti bu şekilde izah ettiğini rivayet etmiştir.³³⁵

Ayet-i kerimede geçen “فَرَّقُوا دِينَهُمْ” “dinlerini parça parça edenler...” ibaresini, bir kısmı “fe” harfinden sonra bir “elif” ilave ederek; “فَارَّقُوا” “ayrılıp” şeklinde okumuşlardır.³³⁶ Buna göre anlam, dinlerini terk edenler dinden çıkarak dağılanlar, parça parça olanlar şeklinde olur. Taberî'ye (v.310/923) göre ise bu konuda doğru olan, Yüce Allah'ın, gönderdiği hak dini bölük pörçük eden ve ayrılığa düşen bütün insanların kastedildiğidir.³³⁷ Dinlerini parçalayıp insanları doğru yoldan saptıranlar bu âyetin genel ifadesine dâhildirler. Âyet-i kerimede “*Dinlerini parça parça edip gruplaşanlarla senin hiçbir alâkan yoktur.*” buyrulurak Allah Resulünün, bunlardan beri olduğu bildirilmiştir. Burada hitap Hz. Peygaber'e olsa da onun şahsında tüm müminler de bu hitabın muhatabıdır. Mü'minler, ilk günden beri aynı olan ve bugün de aynılığını devam ettiren Hak Dini parçalayarak bölük bölük olmamalıdır. Bu ayetten hemen bir önceki ayette Yüce Allah; “*Hep birlikte O'na yönelerek O'ndan korkun; namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.*” buyurarak, mü'minlerden kendisine yönelmelerini, ondan sakınıp, kendisine ortak koşmamalarını istemesinden sonra, “*Dinlerini parça parça eden ve firkalara ayrılanlardan olmayın*” buyurarak onlara tefrikaya düşmemelerini, dinlerini parçalamamalarını emretmiştir. Bir önceki ayette önce onları bir arada tutacak dinin temel esasları olan, Allah'a yönelme, takva, namazı ikame etme (salât) ve hiçbir şekilde ona ortak koşmamaları emredildikten sonra tefrikadan sakındırılmaları, dikkat çekicidir. Aynı zamanda önce onları dinde parçalanmaya, tefrikaya düşürecek temel sapmalar zikredilmiş ve bu temel esaslardan ayrılmamaları istenmiş, sonra tefrikadan sakındırılmışlardır.³³⁸

Özetle bu ayette verilen mesaj, ister hükümlerinin bir kısmını alıp bir kısmını terk etmek yoluyla olsun, ister firkalara bölünerek olsun dinin parçalanmasıdır. Dinin

³³⁵ Taberî, a.g.e, III, 591-592; Kurtubî, a.g.e, VII, 253-255.

³³⁶ Râzî a.g.e, X, 260; Kurtubî, a.g.e, VII, 253.

³³⁷ Taberî, a.g.e, III, 592.

³³⁸ Râzî, a.g.e, X, 261.

parçalanması demek, ümmetinde parçalanması, tefrikaya düşmesi demektir. Allah Resulünden sonra dinde parçalanmanın en bariz örneği mezhepçilik olmuştur.³³⁹ Bütün dinler için inkâr edilemez bir olgu olan mezhep olgusunun, taassupla birleşmesiyle ortaya çıkan mezhepçilik, İslâm tarihinde olduğu gibi günümüzde de ümmeti tefrikaya düşüren en temel sebeplerdendir. Kur'ân'ın dışındaki bütün görüşler beşer ürünü olduğu için, evrensel bazı boyutlar taşımalarına rağmen, mutlak anlamda evrensel olamazlar. Hiçbir mezhep, cemaat veya tarikat, evrensel bir din olan İslâm'ı bütün boyutlarıyla temsil ettiğini iddia edemez. İhtilâfların tefrikaya dönüşmesinin sebebi de işte bu iddiadır. Bu iddia ile birlikte dinin kuşatıcılığı, birleştiriciliği kaybolmakta, kendisini merkeze koyan mezhep, tarikat veya cemaat ise bu kuşatıcılığı hiçbir zaman yakalayamamaktadır. Dolayısıyla bu kuşatıcılığı ve birleştiriciliği gerçekleştirebilecek olan, sadece dinin kendisidir.

1.4.Cehâlet, Hevâ ve Hevese Uymak

İnsanları tefrikaya düşüren sebeplerden birisi de cehalet, hevâ ve hevese uymaktır. Cehâlet ilmin zıttıdır. Bir şey hakkında bilgi sahibi olmama, hakikati bilmeme veya Cürçânî'nin tarifıyla, “bir şeyin olduğundan farklı bilinmesidir.”³⁴⁰ İnsanları hakkın, hakikatin etrafında birleşmeyip tefrikaya düşüren bir sebepte cehalettir. Bir şeyi gerçek anlamda kavrayamamak veya yanlış anlama durumudur. İbn Kayyim, (v.751/1350) bu durumu şöyle özetlemektedir: “İnsanların hakkı kabul etmeyip ona muhalefet etmelerinin sebeplerinden biri de cehâlettir. İnsanların çoğu cehalet yüzünden hakka yanaşmaz. Zira bir şeyi bilmeyen ona ve ona sahip çıkanlara düşman olur. Cehâlet, hakkı emredenlere karşı beslenen kin de eklenince sahibini hakka ulaştırmada daha da engelleyici olur. Alışkanlığı, geleneği ve yetişme şekli atalarının hayat tarzına ve onların değerlerine göre olan biri için cehâlet, daha da büyük engel teşkil eder. Davet edildiği hakikat, kendisine makamını, konumunu ve arzularını kaybettireceğini anladığı zaman cehalet daha da etkili olur”³⁴¹

³³⁹ Ebu Mansur Abdulkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara, TDV Yay., 2008, s. 27.

³⁴⁰ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s.72.

³⁴¹ Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, nşr. Muhammed Ahmed el-Hacc, Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 1996, s.244.

Hevâ; aklın ve vahyin ölçülerine değil, nefsin arzularına göre hareket etmektir.³⁴² Cürcânî'ye göre hevâ; “şeriatın daveti olmadan nefsin lezzet duyduğu şehvetlere meyletmesidir.”³⁴³ Ana kaynağa (vahiy) dayanmayan beşeri arzu ve ihtiraslar birleştirici olan ana kaynağı bırakıp, hevâ ve hevese tabi olmak tefrikanın bir sebebidir. Vahiy, ilâhi kaynaklı olması hasebiyle mutlak hakikattir, her şeyin yaratıcısı, mutlak güç ve irâde sahibi Yüce Allah'ın katındandır. Tefrikanın giderilmesinde getirdiği çözümler, beşeri olanın aksine hevâ ve hevesin ürünü değil, ilmi her şeyi kuşatmış olan Allah katındandır. Hevâ ve heves ise insanın şeytani arzuları olup hakikatten uzaktır. İnsanlar, kendi çıkarlarını korumak ya da nefislerini yüceltmek için dine bazı şeyler eklemişlerdir. Çıkarlarına uymayan bazı bölümleri ise kitaplarından çıkarmışlardır. Belirlenen sınırları aşmak, haksız kazanç ve imtiyaz elde etmek istedikleri için dinin içinde yeni dinler icat etmişlerdir. Böylece bu dine tabi olan kişiyi kendi istek ve arzularına uydurmak için, doğru dinin prensipleri, inançları ve emirlerinde değişiklik yapmışlardır.³⁴⁴ Yani kalbi hastalıklar olan kin, hırs, haset, arzuların peşine takılmak gibi zaafılardan meydana gelen ayrılık ve ihtilâflar bunların neticesi olarak ta tefrikaya sebebiyet veren çekişmeler doğmuştur. Kısacası, kişinin düşünce ve davranışları üzerinde, vahyi ölçülerin, hakkın, hakikatin değil, heva ve hevesin hâkim olması tefrikanın sebebidir. Kurân'ı kerimde hevâyâ tabi olmayı yasaklayan birçok ayet-i kerime mevcuttur. “*Sana cevap vermezlerse, bil ki; kendi arzu ve ihtiraslarına uymaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Allah'tan gelen bir kılavuzluk olmaksızın kendi arzu ve ihtiraslarına uyandan daha yanlış yolda olan var mıdır? Zâlim bir kavmi Allah elbette doğru yola getirmez.*”³⁴⁵

Elmalılı, “أَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا” “*Bak şu, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyene?! Sen mi vekil olacaksın böyle birine?*”³⁴⁶ ayetini, “Nefsin kendiliğinden eğilim gösterdiği arzusu yalnızca keyfidir... Böyle kimselerde hak sevgisi kesinlikle yoktur. Yalnızca kendini beğenmişlik vardır. Onların istekleri hakiki menfaatleri doğrultusunda olmayıp sadece nefislerine ve şahıslarına ait kuru kuruntudan ibarettir. Bu gibi insanlar, delil, burhan, hak, hukuk tanımazlar. Yalnızca

³⁴² “Hevâ” kavramı ile ilgili bkz. Mustafa Çağrı, “Hevâ” md. *DİA*, 1998, XVII, 275.

³⁴³ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s.1070.

³⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, I, 245.

³⁴⁵ el-Kasas 28/50.

³⁴⁶ el-Furkân 25/43.

keyif ve zevklerine tapınırlar. Zevklerinin kendileri için tam bir felaket olduğunu bilseler bile yine hakkı zevklerine feda ederler. Dini de yalnız insanın duygularından ibaret olduğunu düşünürler. Canları ne isterse ona taparlar. Hak zevkini asla aramazlar. Hakkın rızasını düşünmek istemezler.”³⁴⁷ Şeklinde hevâyı kişiyi peşinden sürükleyen bir şey olarak tefsir etmiştir. Kur’ân, her insanın tabiatında bulunan hevânın dizginlemesi, yani kontrol altında tutulmasını ister. Onunla sürekli mücadele halinde bulunmayı emreder. Bundan dolayı insanın fitratındaki bu tutumu, serbest bırakıp duygu ve düşüncelerini onun esiri yapmayı yasaklar.³⁴⁸

Ehl-i Kitâb’ın anlaşmazlığa düşme sebeplerini açıklayan ayet-i kerime şu şekildedir: “(Ehl-i Kitap) kendilerine ilim geldikten sonra sırf birbirlerini çekemedikleri için anlaşmazlığa düştüler. Senin Rabbinden; ‘adı konulmuş bir ecele kadar azap etmeyeceği’ne dair bir karar çıkmış olmasaydı, çoktan aralarında hükmedilmiş olurdu! Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da ondan yana ‘kaygı verici bir şüphe’ içindedirler.”³⁴⁹ Ehl-i Kitâb’ın bir kısmı, hevâ ve heveslerine göre hükümlerin lafzını tahrif ederken, bir kısmı da bazı kavram ve hükümlerin içeriğini çarpıtmak sûretiyle, dinin tahrif edilip yanlış anlaşılmasına sebebiyet verdiler.³⁵⁰ Yine insanlar, dinin ana kaynağı olan kitapla ilgilenme noktasında lakayt kaldıklarından ve de bilginler bu bilgisizliği kendi otoriteleri açısından kullandığından, ya kendi düşüncelerini onlara din diye empoze ettiler ya da dinin hükümlerini onlardan saklayarak onların ihtilâfa ve zanna tabi olmalarına sebebiyet verdiler bu da din adına sapmalar ve hurafeler çıkmasına zemin hazırladı. Bunun sonucunda da insanlar tefrikaya düştü.³⁵¹ Tefrikanın hevâ ve hevese dayalı bir başka sebebi de Kitâbî (vahiy) ölçülere uymayan kültür, âdet, bid’at ve hurafelerin dinin asılları arasına sokulmasıdır. Bu durum çoğu zaman din adamları eliyle olmaktadır. Çeşitli kültür, bid’at ve hurafelerin, birtakım menfaat ve sebeplerle, dinin asılları gibi gösterilmesi, zamanla bu bidat ve hurafeler dinin aslı haline geldi. Böylece dinin asılları ihmal edilip unutulmuş oldu. Dinin asılları ve üzerinde birleşilmesi gereken temel meseleleri dururken, bid’at hurafeler ve birçoğu dinin aslından olmayan meseleler dinin asıllarının yerini

³⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V, 433.

³⁴⁸ Halit Boz, “Kur’ân’da Hevâ”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl, 2018, Sayı 17, s. 46.

³⁴⁹ eş-Şûrâ 42/14.

³⁵⁰ Kurtubî, a.g.e, XV, 382.

³⁵¹ Kurtubî, a.g.e, XV, 383.

almıştır.³⁵² Tefrikanın hevâ ve hevese dayalı önemli sebeplerinden birisi de dine parçacı yaklaşımdan dolayı dini bir bütün olarak almamaktır. Bu durum bazen cehaletten kaynaklansa da çoğu zaman kasıtlı olarak hevâ ve hevese uymaktan, yani işine geldiği gibi anlamaktan kaynaklanmaktadır.³⁵³ Bu durumdan bahseden ayet-i kerimeler şu şekildedir. “Ama siz öyle kimselersiniz ki; hem birbirinizi öldürüyor, içinizden bir zümreyi yurdunuzdan çıkarıyor, onlara karşı günah ve düşmanlıkla birbirinize arka çıkıyorsunuz, hem de esir olarak size geldiklerinde fîdyelerini veriyorsunuz! Oysa onları çıkarmak size haram kılınmıştı... Yoksa siz, kitabın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden böyle yapanların cezası; dünya hayatında rezil-rüsvây olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet günü de azabın en şiddetlisine uğratılacaklardır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.”³⁵⁴

“Onlar ki; Kur’ân’ı parçalara ayırarak bir kısmını kabul bir kısmını reddet)tiler. Senin Rabbine yemin ederim ki; onların tamamına soracağız yapmakta oldukları şeyleri!”³⁵⁵ Bu ayetlerde vahye karşı keyfi muamele kesin ve tehdit içeren bir dille yasaklanmıştır. Hevâ ve hevesten kaynaklı bu parçacı yaklaşım, dini parçaladığı gibi keyfiliğe dayandığı için dinin mensuplarını da parçalamaktadır. Kişinin hevası, onu maddî lezzetlere gömülmeye ve onların içine batmaya çağırır. Bunlara gömülmek ise, bakî olan sâlih ameller demek olan, ruhanî manevî mutlulukları elde etmekle meşgul olmaktan alıkoyar. Çünkü bu iki şey birbirine zıt olan iki durumdur. Bunlardan birisinin artması oranında, diğeri azalır.³⁵⁶

1.5.Makāsıd-ı Unutup Teferruâta Saplanmak

Sözlükte bir şeyi hedeflemek, ona yönelmek, onu amaç edinmek, anlamındaki “kasd” kökünden türeyen ve niyet, amaç gibi manalarda kullanılan maksıd kelimesinin çoğulu olan makāsıd, şariat kelimesiyle birlikte kullanıldığında, dinin gayeleri, ya da naslarda yer alan hükümlerin gayeleri anlamına gelmektedir.³⁵⁷ Genellikle dinin genel gayesi için kullanılan bu terim, özelde her bir ahkâmın illetini gayesini ifade etmek için

³⁵² Mahmut Balcı, *Kur’an’a Göre İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler*, s.69.

³⁵³ Kurtubî, a.g.e, XV, 383.

³⁵⁴ el-Bakara 2/85.

³⁵⁵ el-Hicr 15/91,92,93.

³⁵⁶ Râzî, a.g.e, XIX, 71.

³⁵⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makāsıdu’ş-şerî’ati’l-islâmiyye*, Tunus, 1978, s. 46.

de kullanılır. Fıkıh ilminde illet, sebep, mâna, hikmet-i teşrî şeklinde de ifade edilir. İslâm literatüründe ilk olarak ayrıntılı bir şekilde bu konuyu ele alan imam Şâtîbî, (v.790/1388) olmuştur. *el-Muvâfakât* adlı eserini yazmadaki amacının gaye meselesini işlemek olduğunu belirten Şâtîbî, fıkıh usulü konularına makâsıd bahsini ekleyerek bu konuyu usul ilmiyle meczetmiştir.³⁵⁸

Dinin amacı insanı ıslah etmektir, insanı fitratına çağırarak, İnsanda bir şuur inşa etmek dinin genel gayesini oluşturur. Dinin, ibadetinden, muamelâtına, muâmelâtından ukûbâtına, kısacası ahkâmının her birisinin bir maksadı vardır. Bu maksat, kimi zaman, ibadette olduğu gibi, direk insanın kendisini inşa etmeye yönelik iken, kimi zaman, muamelat ve ukûbâtta olduğu gibi toplumu dolayısıyla hayatı, toplumu inşa etmeye yönelik maksatlardır.³⁵⁹ “Makâsıd-ı Şerî‘a” şeklinde ifade edilen ahkâmın bu yönünü, yukarıda ayırdığımız gibi keskin hatlarla ayırmak doğru değildir. Çünkü ibadette ferde taalluk eden amaçlar olduğu gibi topluma taalluk eden amaçlar da vardır, aynı şekilde ukûbâtta direk toplumun ıslahına yönelik amaçlar olduğu gibi ferde yönelik amaçlar da vardır.³⁶⁰

İbn Âşûr, (v.1393/1973) makâsıd-ı şerî‘a’yı, “Kanun koyucunun hükümleri vaz‘ ederken, gözettiği ve hedeflediği, hikmet, hedef, gerekçe ve mânâlardır.”³⁶¹ şeklinde tanımlar. Özetle makâsıd, genelde dinin, özelde ibadetler ve dini hükümlerin gayeleri anlamında kullanılan bir tabirdir. Âlimler İslâm dininin gönderiliş amacının maslahat olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla maslahat ilkesi insanlar için bir rahmettir ve dinin temel özelliğidir.³⁶² Kur’ân-ı Kerim bu hususu şöyle açıklar: “*Biz seni tamamen ‘âlemlere rahmet’ olarak gönderdik.*”³⁶³ “*Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, sineler(iniz)de olan (hastalıklar)a bir şifa, müminler için de bir hidayet ve rahmet*

³⁵⁸ Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî usûli’ş-şerî‘a*, Daru’l-Ma‘rife, Beyrut 1994.

³⁵⁹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsıdü’ş-şerî‘ati’l-islâmiyye*, s. 51.

³⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Boynukalın, “*Makâsıdü’ş-şerî‘a*” md. *DİA*, 2003, XXVII, 423.

³⁶¹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsıdü’ş-şerî‘ati’l-islâmiyye*, s. 52.

³⁶² Şâtîbî, a.g.e, s. 84.

³⁶³ el-Enbiyâ 21/107.

gelmiş bulunuyor.”³⁶⁴ Ve daha birçok ayette Yüce Allah, vahyin geliş amacını açık bir şekilde açıklamaktadır.

Tefrikanın sebeplerinden birisi de ahkâmın maksadını bırakıp, teferruata saplanmaktır. Genel olarak dinin hükümlerini amacından uzak bir şekilde anlayıp yorumlama, özelde de söz konusu ibadetin, hükmün, cezanın, amacından uzaklaştırarak, teferruata saplanıp kalmaktır. Bu durum gereksiz tartışmalara neden olmakta, bunun sonucunda da insanlar tefrikaya düşmektedir. Kur’ân’ın muhataplarına seslenirken kullandığı üslup ve üzerinde durduğu konular, hüküm koymada izlenilen siyaset, genel olarak Kur’ân’ın hedefine hizmet eden ve maksada paralel seyreden bir siyasettir. Teferruattan ve muhâtabın zihnini hedeften saptıracak ayrıntılardan uzak bir üslup kullanılmıştır. Birçok Kur’ân pasajında, önce insana fitratı hatırlatılır, kâinattaki veya nefislerdeki ayetlere dikkat çekilir, terhib-tergîb (cehennemle korkutup cennetle teşvik etme), ölüm, kıyamet ve âhiret sahneleri gibi insana varlık amacını hatırlatan konular üzerinden insanı ıslah ve inşa etme çabasının olduğu görülür. Teferruata saplanmamak için vahyin genel hedefini ve Kur’ân’ın ana konularını iyi kavramak gerekir. Kur’ân, muhataplarını birlik olmaya çağırırken bu çağırışı dâima ana konular üzerinden yapmaktadır. “فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ” “Öyleyse, yüzünü; samimi bir muvahhit olarak dine, yani Allah’ın insanları sonraki gelişmelere açık olarak yaratmış olduğu ilâhi fitrata yönelt. Çünkü (çağlar değişse de) Allah’ın yaratışında değişme olmaz; dosdoğru din budur. Ama insanların çoğu bilmez.”³⁶⁵ Bu ayette, din anlaşmazlıklarının ancak dinin aslına ve fitrata yönelmekle çözülebileceği ifade edilmektedir.³⁶⁶ Her türlü ihtilâf bir tarafa bırakılarak, başlangıç noktası olan fitrata, yani hiçbir faktörün etkilemediği yaradılışın özüne gidilmesi istenmektedir. Kur’ân, ayrıntıya inildiğinde insanların fitratlarından gelen yukarıda saydığımız farklılıkların, dinin özellikle muâmelât, kısmen ibâdât, yani genel bir isimlendirmeyeyle “fürû” dediğimiz kısımlarına yansayacağı gerçeğinden hareketle

³⁶⁴ Yûnus 10/57.

³⁶⁵ er-Rûm 30/30.

³⁶⁶ Kurtubî, a.g.e, XIII, 472.

muhataplarını vahdete çağırırken, dinin esasları olan, başta tevhid, hak, adalet, ahiret, fitrat konuları üzerinden çağırıştır.³⁶⁷

Halis bir şekilde dine/fitrata yönelmek, Allah’a yönelmek, takvâ üzere olmak, namazı ikame etmek (salât) ve tevhidin zıttı olan şirke düşmemek, hiçbir şekilde ona ortak koşmamak, gibi konular dinin aslını oluşturan konulardır.³⁶⁸ Tefrikadan sakındırılmadan önce dinin aslı olan bu konulardan sesleniyor olması çok dikkat çekicidir. Tefrikaya düşmemek için sarılmaları gereken, dinin aslı olan konular önce zikrediliyor sonra tefrikadan sakındırılıyor. Âdeta mü’minlerin dinin bu temel konuları üzerinde birleşmeleri isteniyor. Aslında bugün, din bağlamında konuşup tartıştığımız ve hakkında ayet aradığımız birçok meseleye Kur’ân’ın değinmiyor olması veya bizim bugün ele aldığımız şekliyle ele almaması, ihmal edildiğinden değil, belki de din diye tartıştığımız bu meselelerin, dinin konusu olmadığındandır. Ancak ısrarla bu konuları din bağlamında tartışıyor olmamız, zamanla bu konuların dinin asıllarıymış gibi algılanmasına sebep olmuştur. Durum böyle olunca bu konuları temellendirmek için Kur’ân’a yönelmekte ve çoğu zaman zorlama yorumlarla, Kur’ân’a söylemediği şeyi söyletmekteyiz. Teferruatı dinin temeline oturtup, dinin aslıymış gibi telakki etmek ve insanları dinin asılları üzerinden değil de, bu konular üzerinden dine davet etmek, zamanla insanları bu konular etrafında kutuplaşmaya götürmüştür. Dinin etrafında bir araya gelinmesini istediği dinin asılları ise ikinci plana atılmıştır, âdeta asılla furû’ yer değiştirmiştir.³⁶⁹ Yani dinin zaten esnek davrandığı, üzerinde ihtilâf edilmesini normal karşıladığı, konular üzerinden insanları bir araya getirmeye çalışmak ve onları bu konularda aynı düşünmeye ve yapmaya zorlamak her şeyden önce bu dinin tabiatını anlayamamaktan kaynaklanmaktadır. Makāsıd ve usul esaslarına riâyet etmemek dinde tefrikaya düşmenin en temel sebeplerindendir.

1.6.Farklı Okuyuş ve Görüşleri Hoş Görmeyip Ötekileştirmek

İnsanların anlayış ve kavrayış dereceleri birbirinden farklıdır. Algılama, bütün insanlarda aynı ölçüde gerçekleşmez. Bazıları konunun derinliklerine inebilmekte, bazıları yüzeysel kalmakta, bazıları ise konunun bir kısmını anlayıp diğer kısımlarını

³⁶⁷ Kurtubî, a.g.e, XIII, 473; Râzî, a.g.e, XVIII, 109.

³⁶⁸ Râzî, a.g.e, XVIII, 111.

³⁶⁹ İbn Âşûr, *Makāsıdü’ş-şerî’ati’l-islâmiyye*, s. 78.

kavrayamamakta, dolayısıyla parçacı yaklaşmış olmaktadır.³⁷⁰ Örneğin; aynı metni okuyan şahısların aynı sonuca varmamaları pek mümkündür. Bu durum insanlar arasında farklı okuyuş ve görüşleri beraberinde getirmektedir. Farklı kavrama ve okuma olunca ihtilâf kaçınılmaz hale gelmektedir, bu farklı algılama dini metinler için de geçerlidir.³⁷¹ Farklı okuma ve anlamadan kaynaklı bu ihtilâfları hoş görmeyip ötekileştirmek insanlar arasında tefrikaya sebep olmaktadır.

İnsanın fitratı her yerde ve zamanda aynı değişkenlikte olduğuna göre, Kur'ân'ın ilk indiği toplumda da bu fitrî farklılıklar ihtilâfin ana sebebi olmuştur. Kur'ân'ın nüzulü sırasında da muhâtapları tarafından farklı algılandığı ve bu farklı algılamaların ihtilâfa sebep olduğunu ve bu durumun nüzul sırasında ayetlere yansıdığını görmekteyiz. Örneğin; “*beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin için*”³⁷² ayeti kerimesi bir sahâbi tarafından yanlış anlaşılmıştır. Adıyy bin Hâtem olduğu söylenen bu sahâbî, ayette geçen “الخيٲ” “ip” kelimesini gerçek anlamda anlayarak, eline siyah bir ipe beyaz bir ipi alarak, bunları gece birbirinden ayırt etmeye çalışmıştır. Hâlbuki bu ifade ile çoğu insanın anlayabileceği mecâzi bir anlam kastedilmiştir. Buna göre ayette geçen siyahlık, gecenin siyahlığını, beyazlık ise gündüzün beyazlığını ifade etmektedir. Bu örnekte, dinin anlaşılmasında insan faktörünün önemi öne çıkmaktadır. İnsanların, zekâ, kâbiliyet ve eğilimleri, eşyayı algılamalarında etkilidir. Herkesin bu konularda farklı yaratılmış olması, algılamanın farklı olmasına dolayısıyla farklı algılama davranışların da farklı olmasına neden olmaktadır.³⁷³ Sonuç olarak bu durum, yani metin, söz ve davranışların farklı algılanması, insanlar arasında zuhur eden ihtilâfların temel sebebidir. Ancak yaratılıştan gelen, bu farklı okumaları hoş görmemek tefrikaya sebep olmaktadır.

Günlük hayatla ve dinin ibâdet ve muâmelâta ilişkin detaylarında farklı görüşlerin, farklı yorumların olması normaldir. Hatta bu alanlarda farklı görüşlerin olması hem genişlik hem de kolaylıktır. Burada tefrikaya neden olan, İslâm'ı kendi arzularına göre anlama, sonra da kendi anladığını, din haline getirme yanlışlığıdır. Din'in özünü zedeleyecek yanlış yorumlar ve bunların inanç haline getirilmesi,

³⁷⁰ Cafer Sâdık Varan, *İslâm ve Öteki*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2001, s. 46.

³⁷¹ Üstün Dökmen, *Sanatta ve Günlük Hayatta İletişim Çatışmaları*, İstanbul, Sistem Yay., 1996, s. 98.

³⁷² el-Bakara 2/187.

³⁷³ Halil Aldemir, a.g.e, s. 93.

tefrikanın sebeplerindendir. Bir şahsın cemaate, tarikata, bir gruba, bir mezhebe, bir meşrebe bağlı olmak, orada hizmet etmek mümkündür ve kimi zaman bu bir ihtiyaçtır. Ancak kendi meşrebini, kendi grubunu hak, diğerlerini batıl görme anlayışı ciddi bir ‘tefrika’ mantığı ve sonucunu doğurur.³⁷⁴ Bilerek veya bilmeyerek tefrikaya neden olmak yahut hizmet etmektir ki, buna bütün Müslümanlar dikkat etmelidir. Aslında “كُلُّ جُزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ” “Her bir grup kendi elindekinden memnundur!”³⁷⁵ ayetinde kendisine dikkat çekilen de budur. Her hizbin kendi elindekilerle sevinmesi, yani onunla yetinmesi, elindeki parçayı, içinde hakikat barındıran bu parçayı, hakikatin ta kendisi, hakikatin bütünü olarak görmesidir.

Burada unutulmaması gereken bir başka husus, dinin bütün alanlarında nasların kat’iyet ifade etmediğidir. Bu durum içtihadı kaçınılmaz kılmaktadır, bu esnekliğin, Yüce Allah tarafından kullarına bir rahmet olarak, özellikle, ameli hükümler dediğimiz, dinin muâmelât kısmını oluşturduğunu unutmamak gerekir. Nasların içtihadı açık olan bu yönü fıkıhta şu şekilde formüle edilmiştir; “Kat’i olmayan her hüküm içtihadı açıktır, içtihadı açık olan her hüküm de ihtilâfa açıktır.” Aslında bir bakıma dinin yaşanabilirliği için de bu esneklik zaruridir. Aynı zamanda dinin, hayatın değişkenliğini dikkate aldığına göstergesidir.³⁷⁶ Bu durum, din-hayat ilişkisi ve insan fitratındaki muazzam değişkenlik ve görecelik ile birlikte düşünüldüğünde ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır. Burada tekrar, genelde bu esnekliğin diğer alanlarda da kısmen olmakla beraber, çoğunun dinin ilmihâl dediğimiz, özellikle de ilmihâlin muâmelât (beşerî ilişkiler) kısmını oluşturduğunu hatırlatmak gerekir. İşte dinin bu yönünü dikkate almayıp her hangi bir ihtilâfa, farklı görüşleri hoş görmeyip, ötekileştirmek, çoğu zaman da bunu bir delile dayanarak değil, cehalet, taassup, hevâ ve hevese uyma, tekebbür, kıskançlık gibi nefsi hastalıklardan dolayı yapmak tefrikanın temel sebeplerindendir.

Anlaşmazlıklar, bağnazlıkla birlikte olursa, daha büyük facialara neden olur. Muhammed Ebu Zehra, (v. 1394/1974) bu konuda şunları söylemektedir; “Etnik ve mezhebî bağnazlıklar yüzünden ihtilâf ve tefrika Müslümanların düşünce, duygu ve

³⁷⁴ Cafer Sâdık Varan, *İslâm ve Öteki*, s. 54.

³⁷⁵ er-Rûm 30/32.

³⁷⁶ İbn Âşûr, *Makâsıdü’ş-şerî’ati’l-islâmiyye*, s. 79.

şuurlarının en derin noktalarına kadar işler. Öyle ki bir Müslüman, farklı düşünen bir başka Müslüman'ı ilâhî şeriatın hakikatleri peşinde olan bir muhâlif gibi değil de adeta kendisine pusu kurmuş bir düşman gibi algılamaya başlar.”³⁷⁷ Kuşkusuz bu arada farklı görüşleri ötekileştirmekle yetinmeyip, farklı düşünenleri yok etmek için fırsat kollayan cahil kişilerin bu süreci daha da vahim hale getirebileceğini unutmamak gerekir. Karşı görüşün meşrûiyeti, kişinin kendi görüşünü meşru görmesinden ileri gelir, nasıl ki kişi kendi görüşünü özgürce ifade edip savunabiliyorsa bu hakkı ötekine de tanınması gerekir. Bu hak, şeriatın insana verdiği ve kefil olduğu en temel haktır.³⁷⁸ İhtilâfla alakalı eserinde, Karadâvî şunları söylemektedir: “İhtilaf edilmeyen konularda yardımlaşmak nasıl vacip ise, ihtilâflı konularda müsamahakâr ve anlayışlı olmak ta o derece vaciptir.”³⁷⁹ Karadâvî aynı eserde *el-Menâr* tefsiri'nin müellifi Reşid Rızâ'ya (v.1354/1935) nispet edilen şu veciz ifadeyi aktarır: “نتعاون فيما اتفقنا عليه ويعذر بعضنا بعضا فيما اختلفنا فيه” “İttifak ettiğimiz konularda yardımlaşırız, ihtilâf ettiğimiz konularda ise birbirimizi mazur görürüz”³⁸⁰ Bu veciz ifade her ne kadar farklı yorumlanmaya açık olsa da, kendisiyle ifade edilmeye çalışılan, farklı okuyuş ve görüşleri hoş görme, karşı görüşe meşruiyet tanıma açısından bakıldığında, çok isabetli bir sözdür. Burada zikredilmesi gereken bir başka husus, bazı alan ve meselelerde, doğrunun birden fazla olabileceği gerçeğidir. Doğru her zaman ve şartta tek midir, yoksa birden fazla doğru olabilir mi? Usulcülerin çoğuna göre fer'i meselelerde birden fazla doğrunun olabileceğidir. İctihad gerektiren meselelerde doğrunun birden fazla olabileceğini söylemişlerdir.³⁸¹ Burada Allah Resulünün, “müçtehid isabet ederse iki, hata ederse bir sevabı vardır” hadisini zikretmek gerekir. Medeniyet ve yükselmenin temelinde bu fikrî hareketlilik yatmaktadır. Nitekim insanoğlu medeniyet ve yükselme yolunda her adım attığında, ihtilâf artmış ve bu ihtilâflar çeşitli felsefî, sosyal ve mezhebi akımları doğurmuştur.³⁸² Burada ayırmamız gereken şey, tefrikanın çıkış sebebi bu fikri alandaki farklılık ve hareketlilik değil, bu farklılığın karşısında insanların tutumudur. Farklı

³⁷⁷ Muhammed Ebu Zehrâ, *İslâm Birliği*, trc. Rûmeysa Gökbayrak, İstanbul, Beyan Yay., 2016, s. 35.

³⁷⁸ Abdullah Ahmed el-Yusuf, *Şer'iyetü'l-ihtilâf*, s. 31.

³⁷⁹ Yusuf el-Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmi Tavr*, trc. Ersan Urcan, İstanbul, Nidâ Yay., 2012, s. 143.

³⁸⁰ Karadâvî, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmi Tavr*, s. 144.

³⁸¹ Abdullah Ahmed el-Yusuf, *Şer'iyetü'l-ihtilâf*, s. 55.

³⁸² Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi ve Fikri Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya, İstanbul, Yeni Şafak Yay., ts. s. 17,18.

fikirlerin karşısında, insanların cehalet, kibir, kıskançlık, hevâ ve heves, taassup gibi sebeplerden dolayı sergiledikleri duruş tefrikaya sebebiyet vermiştir.

1.7.Otoritenin Olmayışı veya Birden Fazla Otoritenin Oluşu

İnsanlar birbirlerine muhtaç oldukları için, bu ihtiyaçlarını toplum halinde yaşayarak giderirler. Toplum halinde yaşamak, bir hukuku ve bu hukuku uygulayacak bir otoriteyi yani yönetimi zaruri kılmıştır. Hz. Peygamber “Üç kişi yola çıktığında, içlerinden biri emir (lider) olsun.”³⁸³ Buyurarak, toplu halde hareket ederken liderin önemine dikkatleri çekmiştir. İnsanlar arasında husumetleri giderecek bir otoritenin (yönetim) olmayışı veya birden fazla otoritenin oluşu tefrikanın otoriteden kaynaklı bir sebebidir. Yine aynı şekilde, bu otoritenin varlığıyla birlikte, bu otoritenin, ıslâh eden, husumetleri gideren, tarafları cezalandırıp caydıracak bir gücün olmaması, yani işleyen âdil bir mekanizmanın olmaması, tefrikanın yönetimden kaynaklı bir diğer sebebidir. Nihayetinde ahkâm, hadler (ceza hukuku), adaletin tesisi, özellikle de siyasi ve toplumsal yönü olan, emr-i bi'l-mâ'rûf nehy-i 'ani'l-münker gibi, dinin; tatbikinde devlete, otoriteye kısacası bir güce ihtiyaç duyulan bir yönü vardır. Dinin bu yönünün hayat bulması, ancak bunları tatbik edecek bir güçle mümkündür. İbn Teymiye'nin, (v.728/1328) kısaca “ان قوام هذا الدين بكتاب يهدي وسيف ينصر” Din, hidayete, doğruya ulaştıran kaynağının, yani vayin yanında, dinin kâim olması için, güce de ihtiyacı vardır.³⁸⁴ Şeklinde dile getirdiği işte bu hakikattir.

Yüce Allah, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmayı farz kılmıştır. Bunun gerçekleştirilebilmesi ise, ancak kuvvet ve imâretle (yönetimle) mümkün olur. Aynı şekilde cihâd, adâletin tesisi, zulme ve aksızlığa karşı durma, mazlumlara yardım, hadlerin uygulanması gibi, Allah'ın vacip kıldığı işler de hep böyledir. Bunları yürütecek bir güce ihtiyaç vardır. İnsanlığın geçirdiği tecrübe de bunu gösterir.”³⁸⁵ Örneğin; Hücûrât sûresi 49/9. ayette Yüce Allah, mü'minlerden taraflar asarında meydana gelen husumetlerin giderilmesini, gerektiğinde, azgınlık yapan tarafla savaşılmamasını ve aralarının adâletle düzeltilmesini emretmektedir. Şüphesiz bunu tatbik edecek bir güce ihtiyaç vardır.

³⁸³ Ebu Dâvud, “Cihad”, 80.

³⁸⁴ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergâh Yay., 1985, s. 149.

³⁸⁵ İbn Teymiyye, a.g.e, s.150.

“Şayet müminlerden iki grup çatışırsa, aralarını düzeltmeye çalışın. Biri, hâlâ diğerine saldırıyorsa, saldırganla Allah’ın emrine dönünceye kadar savaşın! Dönerse, hakkaniyetle aralarını düzeltin ve adaletten ayrılmayın. Allah elbette âdil olanları sever. Müminler, ancak ‘kardeş’ tirler. Öyleyse, Allah’tan sakınıp iki kardeşinizin arasını bulun ki size merhamet edilsin.”³⁸⁶

Toplumsal yapıyı ayakta tutan en önemli unsur olan adâletin tesisi için, âdil bir hukuktan sonra kendisine en çok ihtiyaç duyulan şey, bu hukuku insanlar arasında tatbik edecek bir otoritedir.³⁸⁷ İşte bu otoritenin olmayışı veya bu göreve soyunan birden fazla otoritenin olması insanları tefrikaya düşürmüştür. Kur’ân’ın indiği dönemde bu otorite Hz. peygamberdi. Müslümanlar, aralarındaki husumetleri peygambere götürmekle emrolunmuş ve bu durum imânın gereği sayılmıştır. *“(Resûlüm!) Hayır, senin Rabbine yemin ederim ki; aralarındaki anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar.”³⁸⁸* Allah Resulünün vefatından sonra husumetleri giderme görevi devlet yöneticilerine geçmiştir. İslâm tarihine bakıldığında olumlu olduğu gibi olumsuz örnekler de mevcuttur. Bu emâneti gerçektende emânet olduğu bilinciyle yüklenenler olduğu gibi, emânete ihanet edenler de olmuştur. Kur’ân’da birçok ayette idarecilere itaat zikredilmiştir. *“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere ve -sizden olan- yöneticilere itaat edin. Herhangi bir hususta çekişecek olursanız, onu Allah ve Resulüne arz edin; -tabîî, Allah’a ve ‘Son Gün’e iman etmişseniz...- Çünkü bu, sonucu itibariyle hem daha hayırlı hem de daha güzeldir.”³⁸⁹*

Bir başka ayette müslümanlar birbirleriyle çekişmekten ve tefrikadan sakındırılırken, önce Allah’a ve Resulüne itaat etmeleri emredilmektedir. Burada tefrikaya düşmede, kendisine itaat edilen meşru bir otoritenin önemine dikkat çekilmiştir. Allah’a ve Resulüne itaati emreden ilgili ayet-i kerime şu şekildedir. *“Allah ve Resulüne itaat edin, çekişmeyin. Sonra bozulursunuz ve hızınız kesilir. Sabredin, Allah elbette sabredenlerle beraberdir.”³⁹⁰* Bu ayeti tefsir eden Seyyid Kutub’un

³⁸⁶ el-Hûcurât 49/9.

³⁸⁷ Vecdi Akyüz, *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar*, İstanbul, Kitabevi Yay., 1998, s. 84.

³⁸⁸ en-Nisâ 4//65.

³⁸⁹ en-Nisâ 4/59.

³⁹⁰ el-Enfâl 8/46.

(v.1386/1966) yaptığı tespit önemlidir: “İnsanlar, ancak birden fazla komuta ve direktif merkezine uymak durumuyla karşı karşıya kaldıklarında, görüş ve düşünceleri yönlendirici olarak insan arzusuna itaat ettiklerinde, çekişmeye düşerler. İnsanlar Allah’a ve Peygamberine teslim oldukları zaman karşılaşılan soruna ilişkin olarak birbirinden farklı bakış açılarına sahip olsalar bile aralarındaki çekişmenin en başta gelen sebebi ortadan kalkmış olur. Çünkü çekişmeye neden olan insanların farklı görüşlere sahip olmaları değildir. Gerçek ortaya çıktığı halde insanı, görüşünde ısrara sürükleyen ihtirastır, arzudur. Bu da insanın kendi şahsını terazinin bir kefesine, gerçeği de bir kefesine koyması ve daha baştan şahsını tercih etmesidir. Burada en yüce yol göstericilik, en üstün komuta merciine itaat söz konusudur. Kitleye komutanlık eden kişiye itaatte bundan kaynaklanır. Bu gönülden gelen derin bir itaattir. Allah için cihad etmeyen ve komutana olan bağlılığı Allah’a bağlılıktan kaynaklanmayan ordularda görülen askeri itaat gibi göstermelik bir disiplin değildir. Bu ikisinin arasındaki mesafe korkunçtur.”³⁹¹ Burada kendisine güvenilen ve itaat edilen bir yöneticinin toplumdaki önemi ortaya çıkmaktadır.

Burada zikredilmesi gereken bir başka husus, yönetime ehliyetsiz ve kifâyetsiz kimselerin gelmesi aynı şekilde tefrikanın otoriteden kaynaklı bir başka sebebidir. “umerâ ayeti” olarak bilinen ayet-i kerimede, bu görevin ehline verilmesi gerektiği ifade edilirken, bir sonraki ayette ise bu görevi üstlenecek olan idarecilere de itaat edilmesi emrediliyor.³⁹² Burada dikkat çeken husus ayet-i kerimede bu durumun “*emânet*” olarak zikrediliyor olmasıdır. Bu, işin sorumluluğunun büyük olduğunun göstergesidir. Bu sorumluluk çift taraflıdır. Hem emâneti verenlerin (ra’iyye, halk, seçmenin) hem de emaneti alanların (yönetici, seçilenin) sorumlu olduğu önemli bir emânettir.³⁹³ Emâneti veren, emâneti kime verdiğine dikkat etmeli, bu önemli emâneti, liyâkat sahibi, aldığı sorumluluğun bilincinde olan işin ehli olan kimselere, ayetin ifadesiyle “*ehline*”, vermelidir, emaneti alan da aldığı sorumluluğun bilincinde olmalıdır. Bu ayette ehliyet ve liyâkat konusu öne çıkmaktadır, başta liderlik, yönetim olmak üzere her alanda, işlerin ehil olmayanlara verilmesi, ifsadi, bozulmayı ve dolayısıyla tefrikayı beraberinde

³⁹¹ Seyyid Kutub, a.g.e, III, 106.

³⁹² Râzî, a.g.e, VIII, 102.

³⁹³ Abdullah Ahmed el-Yusuf, *Şer’iyyetü’l-ihtilâf*, s, 93.

getirir.³⁹⁴ Ayette ehliyet şartından sonra adâletin zikredilmesi, yöneticide olması gereken ikinci vasfa dikkat çekiyor.³⁹⁵ Özetle işin ehli, âdil bir yönetici. Umerâ ayeti olarak bilinen ayet ve mealı şu şekildedir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا
“Allah size, elbette emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hakemlik ederken adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor... Allah gerçekten işitir, görür (Semî', Basîr).”³⁹⁶

Birçok rivayette Allah Resulü, bu sorumluluğun önemine dikkatleri çekmiş ve mü'minlere sorumluluk bilinci kazandırmıştır. Bu hadislerin bir kısmı şu şekildedir. “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüzden(idareniz altındakilerden) sorumlusunuz. İmam, (yönetici) çobandır ve ra'yyesinden (güttüğünden) sorumludur. Kadın evinin çobanıdır ve güttüğünden sorumludur. Bir köle de efendisinin, malının çobanıdır ve ondan sorumludur. Unutmayın ki, her biriniz çobansınız ve her biriniz elinin altındakilerden sorumludur.”³⁹⁷ Yine Ebu Hureyre (r.a) Resulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir; “Emânet kaybedilince kıyameti bekleyin!” bunun üzerine, emânetin kaybedilmesi nedir? Diye soruldu. “İş ehil olmayana verildiğinde, kıyameti bekleyin” cevabını verdi.”³⁹⁸ Öyle ki, bu emanet ve sorumluluk şuurunun kaybolması sonucu, başa ehliyetsiz kişilerin geçmesiyle, toplumda yönetimden kaynaklı tefrikanın meydana gelmesi kaçınılmazdır.

1.8.İletişimsizlik; Birbirini Anlamamak

İletişimin en temel unsuru dildir. Doğru bir dil kullanılmaması iletişimde sıkıntılara yol açar. Bunun için mesajın iletilmesinde, kaynağın seçtiği kelimeler ve kullandığı dil, iletişimin kalitesini belirleyeceğinden, iletişimde basit, yalın ve açıklayıcı bir dil kullanılmalıdır. İletişim zorluklarının asıl nedeni, birçok kelimenin çoğu zaman farklı anlamlarda kullanılması ve dinleyicinin de bunları farklı anlamlandırmasıdır.³⁹⁹

³⁹⁴ İbn Teymiyye, a.g.e, s. 157.

³⁹⁵ Râzî, a.g.e, VIII, 104.

³⁹⁶ en-Nisâ 4/58.

³⁹⁷ Buhârî, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 20.

³⁹⁸ Buhârî, “İlim”, 2.

³⁹⁹ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Kur’ânda İletişimin Önemi ve Bunun Önündeki Engeller”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3 Yıl, 2012. S. 18.

Kur'ân'ın ilk muhataplarının Arap olması, ilâhi mesajların Arapça inzâl olmasını gerekli kılmıştır. Çünkü mesajların muhataplar tarafından algılanabilmesi için mesajın anlaşılması gerekmektedir. Eğer ilâhi mesajlar yabancı bir dilde gönderilmiş olsaydı, onlar “Biz arabız, yabancı dil bilmiyoruz” diye itiraz edebilecekleri ifade edilmiştir.⁴⁰⁰ O halde iletişimde aslolan anlaşılmaktır. Bu sebeple iletişimde açık ve anlaşılır kelimeleri kullanmak gerekir. Kur'ân, mesajın anlaşılmasına engel olacak veya yanlış anlaşılmasına sebep olacak kelimelerin kullanılmaması hususunda müminleri uyarmıştır. “Ey iman edenler! (Peygamberinizi çobana, kendinizi de onun güttüğü kuzulara benzeterek) “Râ'inâ/Bizi güt” demeyin (çünkü sizin bu masumane ifadenize çirkin anlamlar yüklüyorlar. Onun yerine), “Bize bak” deyin ve kulak verin.”⁴⁰¹

Dilden kaynaklı diğer bir engel de, kaynak ve alıcı tarafından kullanılan sözcük, kavram ve terimlere, farklı anlamların yüklenmesidir. Dildeki çok anlamlılık aynı dili konuşan insanlar arasında bile anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Bu durum, dildeki yetersizlik veya sosyo-kültürel farklılıktan dolayı, sözcükleri yanlış kullanma, değerlendirme ve yorumlama şeklinde kendini gösterir. Kaynağın ve alıcının aynı kelime ve kavrama yükledikleri anlam farklı olabildiği gibi, bilgi sahibi olmadığı bir anlamı da içerebilir.⁴⁰² Görüldüğü gibi dil kaynaklı bu faktörler, sağlıklı iletişimi büyük ölçüde engelleyebilmektedir. Bu durum, ihtilâfı ve tefrikayı beraberinde getirmektedir.⁴⁰³ Aynı şekilde, alıcıdan da kaynaklanan sıkıntılar mevcuttur. Alıcının mesajı dinlememesi, kelimelere farklı anlamlar yükleyerek söyleneni saptırması, önyargılı bir şekilde dinlemesi, anlamak dışında, başka amaçlarla dinlemesi, iletişimsizlik ve yanlış anlaşılmanın önde gelen sebepleridir. Alıcının mesajı dinlememesinden kaynaklı iletişimsizliğe Kur'ân'da örnekler mevcuttur; “Nankörce inkâr edenler; “Şu Kur'ân'ı dinlemeyin! Okunurken yaygara koparın, belki bastırırsınız.” demekteler!”⁴⁰⁴ Yine; “Parmaklarını kulaklarına tıkamaları”⁴⁰⁵ ayetinde ifade edildiği gibi, Söyleneni dinlememek iletişimsizlikte en temel engeldir. Kelimelere farklı anlamlar yükleyerek söyleneni saptırmak; söylenenleri bağlamından koparır

⁴⁰⁰ Kurtubî, a.g.e, XV, 240.

⁴⁰¹ el-Bakara 2/104.

⁴⁰² Süleyman Gümrükçüoğlu, a.g.m. s.18.

⁴⁰³ Erol Güngör, *Şahıslararası İhtilafların Çözümünde Lisânın Rolü*, İstanbul, Ötüken Yay., 1998, s. 67.

⁴⁰⁴ Fussilet 41/26.

⁴⁰⁵ el-Bakara 2/19.

tahrif etmek, öncesiyle sonrasını atarak, söyleneni saptırmak, kelimelere kastedilmeyen anlamlar yüklemek, kelime oyunları yaparak anlatılmak isteneni saptırmak gibi birçok sebepten dolayı iletişim kopukluğu yaşanmaktadır. Kelimelerin yerini değiştirerek anlam tahrifinden bahseden ayet şöyledir: “يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ” *“kendilerine öğütlenenlerin bir kısmını nisyâna terk ettikleri gibi, kelimelerin de yerlerini değiştiriyorlar!”*⁴⁰⁶

Önyargılı bir şekilde dinlemek, tarafların, birbirleri hakkında oluşan önyargılarla iletişime geçmesi, birbirlerini anlamamanın veya yanlış anlamamanın önde gelen sebeplerindendir. Önyargı; bir kimse veya bir şeyle ilgili, belirli şart, olay veya görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı olup, bilgi eksikliği sonucu oluşan ve sağduyu verilerine karşı çıkan bir durumdur. Ön yargıların olumsuz etkileri en çok iletişim alanında kendini gösterir. Bireyin belirli konulara veya kişilere karşı önyargılı yaklaşımı; bu kişilerden gelecek mesajları ya hiç algılamamasına, ya da istediği biçimde algılamasına sebep olacaktır.⁴⁰⁷ Cahiliye Araplarının, “(İlahî) mesaj aramızdan ona mı indirilmiş (bizler dururken)?!”⁴⁰⁸ şeklindeki çıkışları, aslında peygamberlikle ilgili önyargılarından kaynaklanmaktadır. O da, peygamberliğin bir kavmin ileri gelenlerine verilmesi gerektiği yanılgısıdır. Onların bu önyargıları, vahye kulak vermelerine engel olmuştur.⁴⁰⁹

Anlamak dışında başka amaçlarla dinlemek; Dinleyicinin anlamak için değil, hatalarını yakalamak, alay etmek, gibi maksatlarla dinliyor olması anlaşılmanın önündeki engellerden birisidir. Yüce Allah Hz. Peygambere, kendisini dinleyenlerin hangi duygu ve düşünce ile dinlediklerini bildirerek: “Biz onların, seni dinlediklerinde neye kulak verdiklerini çok iyi biliriz! Gizlice toplandıklarında da... Hani; “Siz sadece; büyülenmiş bir adamın peşinden gidiyorsunuz!” diyorlardı ya zâlimler!”⁴¹⁰ tuzak kurucu dinlemeye dikkat çekilmiştir. İletişimdeki bu sorunlar, her zaman tarafların birbirlerini anlayamamasına, bu anlaşılmazlıkta ihtilâfa ve tefrikaya sebep olmaktadır. Günümüzde de genelde bütün insanlığın, özelde Müslümanların, tefrikaya düşmelerinin

⁴⁰⁶ el-Mâide 5/13.

⁴⁰⁷ Süleyman Gümrükçüoğlu, a.g.m, s. 20.

⁴⁰⁸ es-Sâd 38/8.

⁴⁰⁹ Zemahşerî, a.g.e, II, 345.

⁴¹⁰ el-İsrâ 17/47.

önemli bir sebebi, birbirini anlayamama problemidir. Görüldüğü gibi bu iletişimsizliğin sebebi bazen gerçekten de sağlıklı bir iletişimin kurulamaması olduğu gibi, çoğu zaman ise bu iletişimsizliğin asıl sebebi, yukarıda örneklerini verdiğimiz, hevâ ve hevsten kaynaklı sebeplerdir.

1.9. Sevgi ve Nefrette Ölçsüzlük

Sevgi, arapçada *muhabbet* ve *meveddet* kelimeleri ile ifade edilir. Bununla birlikte *hevâ*, *henân*, *şefkat*, *aşk*, *velâ*, gibi kelimeler de genel olarak sevgi anlamında kullanılan Arapça kelimelerdir. Türkçede sevginin zıttı olan nefret ise arapçada, “*buğz*” dur. Yine nefret anlamında, *adâvet/düşmanlık*, *ğayz/öfke*, *nüfûr/nefretle kaçınma*, *berâ/uzak kalma*, *şeneân/kin*, gibi kelimeler de kullanılır. Kur’ân’da Allah ile kul arasındaki ilişki sevgi temelli ifade edilir. Kur’ân mü’min’in vasıflarını sayarken mü’min’in Allah’ı sevmesi gerektiği ifade eder. “Öyle insanlar var ki, Allah’tan başka birtakım şeyleri O’na denk kabul eder ve onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise Allah sevgisi bakımından daha sağlamdırlar.”⁴¹¹ Bir diğer ayet-i kerime ise şu şekildedir: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elde ettiğiniz mal-mülk, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden yerleşkeler, size Allah ve Resulünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimliyse, o zaman, Allah, (azap) emrini getirinceye kadar bekleyedurun! Fâsık bir kavmi Allah doğru yola getirmez.”⁴¹²

Allah ile kul arasındaki bu sevgi çift yönlü bir sevgidir. “يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ” “Allah’ın sevdiği ve Allah’ı seven...”⁴¹³ şeklindeki tanımlama, Allah-insan ilişkisindeki esasın sevgi üzere olduğunu ortaya koymanın yanında sevgide çift yönün bulunduğunu göstermektedir. Yani Allah’tan insana ve insandan Allah’a yönelik olmak üzere iki farklı boyuttaki sevgiden bahsetmek mümkündür.⁴¹⁴ Aynı zamanda bu ayetlerde Yüce Allah, insanın fitratında var olan sevginin ve nefretin ölçülerini belirlemiş, En has sevginin Allah’a karşı beslenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁵ Tefrikanın sebeplerinden

⁴¹¹ el-Bakara 2/165.

⁴¹² et-Tevbe 9/24.

⁴¹³ el-Mâide 5/54.

⁴¹⁴ Hatice Arpaguş, “İslâm’da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler”, Editör, Murat Sülün, İstanbul, Ensâr Yay., 2009, s. 84.

⁴¹⁵ Râzî, a.g.e, XI, 459.

birisi de bu ölçülerin dışına çıkılarak, *sevgi*, *saygı*, *ta‘zim/yüceltme* ve *nefret* gibi beşeri ilişkilerde aşırıya gitmektir. İnsanlık tarihi boyunca olduğu gibi günümüzde de en büyük zaaf gerek peygamberlerin gerek âlimlerin gerekse din adına konuşan şahısların ya da çeşitli alanlarda kendilerine ilgi duyulan kimselerin sevgi ve ta‘ziminde aşırıya gidilerek, kitâbî ölçülerin dışına çıkılarak dini sınırların aşılması meselesidir. İnsanların derecelerinin belirlenmesi ve onlara karşı beslenen, sevgi, nefret ve ta‘zim konusunda ölçünün kaçırılması ve aşırıya gidilmesi tefrikaya sebebiyet veren zaafiyetlerin başında gelmektedir.

Kur‘ân‘da ehl-i kitabın din adamlarını nasıl yücelttiklerine ve ilah edindiklerine dikkat çekilerek mü‘minler uyarılmaktadır. *“Allah‘tan başka haham ve rahiplerini de ‘rab’ edinmekteler, Meryem Oğlu Mesih‘i de... Oysa bunlara emredilen, tek tanrıdan başkasına kulluk etmemektir; (o Tanrı ki) kendisinden başka tanrı yoktur; şirk koştukları şeylerden münezzehtir.”*⁴¹⁶ Bu ayette, peygamber ve âlimlere olan sevgi ve yüceltmede aşırılığın her şeyden önce dinde tefrikaya, parçalanmaya sebep olduğu bildirilmiştir.⁴¹⁷ Bu ayette ifade edilen sevgi ve ta‘zimdeki ölçüsüzlük şirke sebep olmuştur. Birçok meselede olduğu gibi Kur‘ân, burada da ölçülü olmayı, dengeyi sağlamayı emretmektedir. Yine aynı şekilde, sevgi, nefret ve ta‘zim‘deki bu ölçüsüzlük, beşeri ilişkilerde de tefrikaya düşmenin en önemli sebeplerindendir. Kişi, kendisine sevgi veya nefret beslediği akraba, dost, âlim, mezhep, tarikat, cemaat, kavim, lider, yönetici gibi şahıs ve gruplara karşı, sevgi nefret ve ta‘zimdeki ölçüsüzlük kendisini, adaletsizliğe dolayısıyla da zulme götürecektir.⁴¹⁸ Hak ve adâlet ölçüsünden uzak olan bu tutum, şahıslar, toplumlar, grup ve cemaatler arasındaki tefrikanın en temel sebeplerindendir. Bu türden ötekileştirmelerde, dini temsil iddiasındaki kişilerin üzerinde büyük bir sorumluluğun olduğu muhakkaktır. Daha ziyade “din adamı” olarak bilinen bu zevât, sevgi ve merhamete dayanan din‘in özünden uzak bir tutumla, âdeta insanları birbirlerinden uzaklaştırmak için yarışmışlardır. Dinin temsilcisi olan bu cenah, insanları sevgi ile birbirlerine yaklaştırmaları gerekirken, birbirlerine düşman etmişlerdir. Din insanları birbirine düşman eden bir olgu olabilir mi? O halde bu sorun

⁴¹⁶ et-Tevbe 9/31.

⁴¹⁷ Râzî, a.g.e, XI, 458.

⁴¹⁸ Râzî, a.g.e, XI, 459.

dinlerden değil, dinin mensuplarından kaynaklanmaktadır. Şuan birbirlerini ötekileştiren gâfil ve gariban yığınlar dinî ve siyasi liderlerinin kurbanı olmuşlardır.⁴¹⁹

Kur'ân'da birçok ayet-i kerimede her iki durumdan, sevgi ve nefretteki aşırılıktan kaynaklı, adaletsizliğe düşülmemesi, hak ve adâlet ölçülerinin bırakılmaması konusunda mü'minler uyarılmaktadır: *“Ey iman edenler! Bizzat kendinizin, ana babanızın veya akrabanızın aleyhine de olsa -bunlar zengin de olsalar fakir de olsalar- sadece adaleti esas alan ‘Allah şahitleri’ olun. Çünkü Allah bu ikisine (yani, fakirlere ve zenginlere) sizden daha yakındır (onları O korur). Duygularınıza kapılıp da adaletten ayrılmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğip бүker ya da (şahitlik etmekten) kaçınırsanız, yaptıklarınızdan Allah haberdardır!”*⁴²⁰ *“Ey iman edenler! Sadece Allah’ı hesaba katan, adalete riayetkâr şahitler olun. Bir topluluğa karşı kininiz sakın sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun -bu, takvaya daha yakındır- ve Allah’tan sakının; yaptıklarınızdan Allah gerçekten haberdardır!”*⁴²¹ İşte ölçü budur. Hak, adâlet ve Allah için şahitlik. Şahıs, cemaat, lider ve yöneticilere karşı, sevgi ve nefret ne seviyede olursa olsun, bu ilâhi ölçüden ayrılmamak gerekir. Bu ilâhi ölçünün dışına çıkılarak, onlara karşı beslenen sevgi veya nefrete göre, haklarında verilecek her hüküm, hak ve adaletten uzak olacaktır. Bu durum aradaki mesafeyi açacak ve tefrikaya sebep olacaktır. Burada zikredilmesi gereken bir başka husus, bu ölçüsüzlük durumunun aynı zamanda hakikati görmenin önünde büyük bir engel teşkil ettiği gerçeğidir. Sevgi, nefret ve ta‘zimdeki aşırılık aynı zamanda kişinin gözlerini (basiretini) kör eder ve hakikati göremez, fark edemez hale gelir. Ve bunun sonucunda adâletsizlik ve zulüm kaçınılmaz olur.⁴²² Bu durumun çözümü, sevgi ve nefrette mu‘tedil olmak, şahıs ve grupları değil hakkı ve adâleti esas almaktır.

Bu bölümde tefrikanın sebeplerini ayetler bağlamında irdelemeye çalıştık. Daha önce de belirttiğimiz gibi tefrikanın sebepleri birçok bilim dalı açısından farklı şekilde tespit edilebilir. Biz çalışmamızın bu bölümde bu sebepleri Kur'ân bağlamında tespit edip işlemeye çalıştık. Tefrikayı doğuran sebepler olduğu gibi tefrikanın sonuçları da

⁴¹⁹ Murat Sülün, a.g.e, s. 323.

⁴²⁰ en-Nisâ 4/135.

⁴²¹ el-Mâide 5/8.

⁴²² Râzî, a.g.e, XI, 459.

olacaktır. Çalışmamızın bu bölümünde tefikanın toplumda doğurduğu sonuçları ele alacağız.

2. TEFRIKANIN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Tefrika olgusu toplumsal bir olgu olduğu için yansımaları da doğrudan topluma yönelik olmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde tefrikanın toplumda doğurduğu sonuçları ayetlerin ışığında incelemeye çalışacağız.

2.1.Güç Kaybı (فشل)

Tefrikanın doğurduğu sonuçların başında, güç kaybı, gelir. Tefrikaya düşmek her şeyden önce var olan birliği parçaladığı için, gücün zayıflamasına sebep olur. Önceki ümmetleri olduğu gibi bu ümmeti de zaafa ve zillite düşüren en mühim hastalık tefrikadır. Tarih boyunca toplumlar bu hastalık sebebiyle önce ihtilâfa daha sonrada birbirinden tamamen uzaklaşmaya ve bağlarını kesmeye yani tefrikaya düşmüşlerdir. Neticede bu ayrışma inanç birliğini bozmuş, güçten düşürmüş, düşmanlarını ise kendilerine karşı ümitlendirmiş ve güçlendirmiştir. Bu durum daha önceki inanç toplulukları için böyle olduğu gibi Hz. peygamberin vefatından kısa denilebilecek bir süre sonra Müslümanlar için de maalesef böyle olmuştur. Bu netice aslında ilâhi yasa dediğimiz Yüce Allah'ın kevnî yasaları olan, Sünnetullah'a uygundur. Çünkü Yüce Allah, kâinat ve hayatla ilgili yasalar koymuş ve kullar kendi yaptıklarının sonucuna yine kendileri katlanmak koşuluyla kendileri belirlemiştir.⁴²³ Yüce Allah'ın bu kevnî yasaları, İnanan ve inanmayan ayrımı gözetmeksizin bütün toplumlar için eşit ve adildir. Allah inananlara bu konuda bir torpil geçmez. Bazılarının düşündüğü gibi şartları gerçekleştirilmeyen konularda sırf inançlı olmak bir yardım sebebi olmadığı gibi hiçbir konuda önceden toplumları zorlayıcı ya da yönlendirici bir yasa da yoktur.⁴²⁴ “Şüphesiz, bir toplum kendinde olanı bizzat değiştirmedikçe Allah onlardakini (bizzat gelip de) değiştirecek değildir.”⁴²⁵ Bu genel ilâhi ilke, inanan ya da inanmayan toplumlar için değişkenlik göstermeyen bir ilkedir.⁴²⁶

⁴²³ Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Ankara, Fecr Yay., 1994. s. 157.

⁴²⁴ Ömer Özsoy, a.g.e, s. 159.

⁴²⁵ er-Ra‘d 13/11.

⁴²⁶ Ömer Özsoy, a.g.e, s. 159.

Yüce Allah'ın koymuş olduğu bu kevnî yasalara uymayıp, birlik olmanın ve zaferin sebeplerine tutunmayıp, aksine zayıflamanın ve başarısızlığın sebeplerinden olan tefrikaya düşülürse karşılaşılacak sonuç sünnetullah gereği güçsüzlük ve başarısızlıktır.⁴²⁷ “وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ” *“Allah ve Resulüne itaat edin, çekişmeyin. Sonra bozulursunuz ve hızınız kesilir. Sabredin, Allah elbette sabredenlerle beraberdir.”*⁴²⁸ Bu ayette Yüce Allah, çekişmelerin ve münakaşaların, şu iki şeyi doğuracağını beyan buyurmuştur: Birincisi; dağılmaya, zayıflamaya, başarısızlık ve yenilgiye sebep olur. İkincisi ise; rüzgârın gitmesine sebep olur. “Rüzgârın gitmesi” ile ilgili, iki görüş zikredilmiştir: Bunlardan ilki buradaki “rüzgâr”dan devletin ve gücün kastedildiği görüşüdür. Devlet, işleri yürür halde ve nüfuzlu iken, rüzgâra ve rüzgârın esmesine benzetilmiştir.⁴²⁹ Nitekim bir kimsenin devleti (saltanat günleri, iyi günleri) yürürlükte iken, *“falancanın rüzgârları esiyor”* denilir.⁴³⁰ İkincisi görüş ise lafız manasına hamledilerek ayette sözü edilen yardım ve muzafferiyet, ancak Allah'ın gönderdiği bir rüzgâr ile olmuştur. Yani ayette geçen rüzgâr kelimesi gerçek anlamında anlaşılmıştır.⁴³¹ Nitekim bir hadiste *“Bana, Sabâ rüzgârı ile yardım olundu. Ad kavmi de “debûr” (batı rüzgârı) ile helak edilmişti”*⁴³² buyrulmuştur.

Fahreddin er-Râzî, (v.606/1210) birinci görüşü daha kuvvetli bulmaktadır. Çünkü Yüce Allah, onların çekişmelerini rüzgârlarının (güçlerinin) zail olmasına sebep kılmıştır. Hâlbuki onların ihtilâflarının, sabâ rüzgârının esmesine tesir etmeyeceği malumdur. Nitekim müslümanlar münâkaşa ettikleri için, güç ve kuvvetleri gitmiştir.⁴³³ Yine aynı şekilde Kurtubî, (v.640/1242) bu ayette geçen rüzgâr kelimesini güç ve yardım olarak tefsir etmiştir: “rüzgârınız gider” ibaresindeki rüzgâr güç ve yardım demek olduğundan, gücünüz ve yardımınız, zaferiniz gider, şeklinde tefsir etmiştir.”⁴³⁴ Bu ayet-i kerimede zayıflamanın sebebi, itaatsizlik ve nizâ‘, çekişme ve düşmanlık

⁴²⁷ Geniş bilgi için bkz. Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, trc. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yay., 1984.

⁴²⁸ el-Enfâl 8/46.

⁴²⁹ Râzî, a.g.e, XI, 326.

⁴³⁰ Râzî, a.g.e, XI, 326.

⁴³¹ Râzî, a.g.e, XI, 327.

⁴³² Buhârî, “İstiskâ” 26; Müslim, “İstiskâ” 17.

⁴³³ Râzî, a.g.e, XI, 328.

⁴³⁴ Kurtubî, a.g.e, VIII, 64, 65.

olarak gösteriliyor. Bu ayette yapılan uyarının, emre itaate ve birlik olmaya en çok ihtiyaç duyulduğu, savaş öncesinde yapılmış olması, ayetin verdiği mesajı daha anlaşılır kılmaktadır. Yani savaş durumunda, birbirlerinize düşmeniz, sizi başarısız kılacak, gücün (üstünlüğün) ellerinizden gitmesine sebep olacaktır uyarısı yapılmaktadır.⁴³⁵ Buradan anlaşılıyor ki tefrikanın yol açtığı sonuçlardan biri güç kaybıdır. Çünkü vahdet gücün, tefrika ise zayıflığın göstergesidir.

2.2. Toplumsal Birliğin Bozulması; Zihni ve Siyasi Alanda Dağılımlık

Tefrikanın doğurduğu sonuçlarından biri de toplumsal birliğin bozulmasıdır. Her şeyden önce bu bozulma önce fikri düzeyde olur. Önce fikirsel düzeyde ihtilâflar meydana gelir. Bu ihtilâf toplumun bölünüp parçalanması anlamına gelen tefrikaya yani birliğin bozulmasına sebep olur. Yüce Allah, Kur'ân'da bütün mü'minlerin Allah'ın ipine sınıksız sarılmalarını emretmiş ve ayrılıp parçalanmalarını yasaklamıştır. Müşriklerle münafıklar arasındaki dayanışmadan bahseden ve aslında onların bu birliklerinin zahirde bir birlik olduğu, gerçekte ise aralarındaki çekişmenin şiddetli olduğunu haber veren ayet-i kerime bu anlamda önemlidir: “بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى” *“Kendi aralarındaki sertlikleri daha fazladır; bunları yekvücut zannedersin, ama kalpleri darmadağındır... Bu da akletmeyen bir topluluk oldukları içindir.”*⁴³⁶ Aralarındaki bu dayanışmanın, kalplerinin bir olmasından kaynaklanmadığı, görünüşteki bu birliğin aksine kalplerinin dağınık olduğu haber verilmektedir.⁴³⁷ Bu durumun “kalpleri darmadağındır” şeklinde ifade edilmesi ve görünenin aksine kalplerinde bir parçalanmışlığın olduğunun bildirilmesi, tefrikaya düşme veya vahdet olma durumunun zahirde bir araya gelme veya dağılmadan ibaret olmadığı, her şeyden önce kalplerde gerçekleştiğinin delilidir.⁴³⁸ Buradan anlaşılıyor ki aslanan bedenlerin değil, kalplerin ve zihinlerin, yani iç dünyanın birlik olmasıdır. Ayet, vahdetin önce kalplerin ve zihinlerin vahdet olmasıyla oluşabileceği gerçeğine dikkatleri çekmektedir. İşte tefrika her şeyden önce kalplerin ayrılmasıyla başlar, daha sonra vahdetin bozulması olarak tezahür eder.

⁴³⁵ Râzi, a.g.e, XI, 328.

⁴³⁶ el-Haşr 59/14.

⁴³⁷ Râzî, a.g.e, XXI, 416.

⁴³⁸ Râzî, a.g.e, XXI, 416.

İslâm, birlik ve beraberliğin sağlanmasını toplumun temel şartı olarak kabul eder ve bunun temini için de büyük bir hassasiyet gösterir. Şeriatın garanti altına aldığı beş esas olan canın, aklın, dinin, neslin ve malın korunmasında olduğu gibi bu esasların hepsi aslında yaşanabilir bir toplumun en az olması gereken şartlarıdır. Bu beş esastan birisinin tehlikede olması halinde din kendisine bir uygulama alanı bulamaz. Yine, İslâm'ın birçok hüküm ve ibadeti, bu toplumsal birliğin sağlanmasına doğrudan katkıda bulunduğunu görmekteyiz. Emr-i bi'lma'rûf nehiy 'ani'l-münker, haksız kazanç olan faizin ve zulmün her çeşidinin yasaklanması, kamu malına gösterilen riâyet, zekât müessesesinin toplumdaki rolü, hac, namaz ve daha birçok hüküm ve ibadetin doğrudan topluma, toplumun güven ve vahdetini sağlamaya yönelik olduğunu görürüz.⁴³⁹ İşte tefrika dinin birçok hüküm ve ibadetiyle, toplumda sağlanmaya çalışılan bu birlik, güven ve huzur ortamını bozar, parçalanmışlık, güvensizlik ve kargaşaya sebep olur.

Birlik ve bütünlüğü kaybederek parça, grup ve fırkalara ayrılan bir toplumda, sosyal dengenin bozulması, ayrılık ve ihtilâfların artması ve bunların neticesinde huzursuzluğun, güvensizliğin ve kargaşanın hâkim olması, kaçınılmazdır. Böyle bir toplumun çözülmesi ve yıkılması mukadderdir.⁴⁴⁰ Dinin hedefi insanları ayırtırmak değil, bir araya getirmektir. Dinin müntesipleri ise tefrikaya düştüklerinde dinin etrafında birleşmek yerine, din etrafında parçalanmaya düşmüşlerdir. Nasıl olurda hedefi ihyâ, inşâ ve vahdet olan din, tefrikanın kaynağı haline gelir? Bu sorunun cevabı, tefrikaya düştüğünde din artık bileştirici olmaktan çıkar ayırtıcı bir yapı halini alır şeklindedir. Çünkü artık dine yaklaşan zihinler parçalanmıştır, dolayısıyla dini de parçalayacaklardır. Tefrikaya düşmüş ve parçalanmış zihinlerle, yöneldiğiniz kaynak vahiy de olsa, oradan alacağınız sonuç yine tefrika olacaktır.

2.3.İnsanları Dinin Hakikatinden Uzaklaştırması

İnsanların çeşitli sebeplerle tefrikaya düşmesi, aynı zamanda dinin birliğin bozulmasına neden olmuştur. Bu durum, zamanla dinin içinde sapmalara neden olmuş ve böylece tefrikadan kaynaklı olarak insanlar dinin hakikatinden uzaklaşmışlardır. Peygamberler gönderildikleri toplumların birleştiricileri olmuşlardır. Vahyin

⁴³⁹ Zemahşerî, a.g.e, II, 386.

⁴⁴⁰ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s. 76.

dinamikliğiyle peygamberler, insanların arasında meydana gelen ihtilâfları tefrikaya dönüşmeden çözüme kavuşturmuşlardır. Vahyin ve peygamberin otoritesi ihtilâfları çözüme kavuşturmuş ve bu otorite insanlar arasında kabul görmüştür.⁴⁴¹ Peygamberlerin vefatından hemen sonra ise durum değişmiş ve insanlar düştükleri ihtilâf ve tefrikayla dinin hakikatinden uzaklaşmışlardır. Böylece tefrika, dinin parçalanarak tahrif edilmesine ve insanların dinin hakikatinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki; Kur'ân'ı Kerimde, tefrika ve dinin parçalanması kesin bir dille yasaklanmıştır. Çünkü tefrika, dinin parçalanmasına, bu parçalanma da dinin tahrifinin yolunu açmaktadır. Tefrikadan kaynaklı dindeki bu tahrif dolayısıyla, insanlar zamanla dinin hakikatinden uzaklaşmışlardır.

2.4.Dinin Doğru Anlaşılp Yaşanmasının Zorlaşması

Bütün Peygamberlerin ortak daveti tevhittir. Yüce Allah, bütün peygamberlerine, kavimlerini tevhide, hâlis olan dine çağrılarını emretmiştir.⁴⁴² Bu yönüyle bütün ilâhi dinlerin özü aynıdır. Ancak şeraitlerde farklılıklar olmuştur. Geçmiş Peygamberlerin kendilerini kavimlerine, Müslüman olarak tanıttıklarını Kur'ân'dan öğrenmekteyiz.⁴⁴³ Ancak çeşitli sebeplerden dolayı insanlar ihtilâfa düşmüş, bu ihtilâflar beraberinde tefrikayı, yani dinde parçalanmayı getirmiştir. Bu parçalanma insanları tevhid inancından, dinin özünden uzaklaştırmış, dinin özünü kaybetmesine ve doğru anlaşılmasını imkânsız hale getirecek bir noktaya ulaştırmıştır. Tefrika dinin bozulmasına ve tevhid inancından sapmalara sebep olmuştur. Tefrika insanların dinlerinin aslına dönmelerine engel olmuş ve sapmalar derinleşerek devam etmiştir. Zamanla her bir fırkanın görüşü mutlak hakikat olarak telakki edilmeye başlanmıştır. Aynı kitaba ve peygambere inanan insanlar vahye müracaat yerine oluşturdukları fırkaların kaynaklarına müracaatı tercih etmişlerdir. Dini alanda meydana gelen ihtilâf ve ayrılıkların yeni bir vahiy indirilmesini gerektirecek kadar derinleşmesi, aslında önceki vahyin tahrif edildiği anlamına gelmektedir.⁴⁴⁴ Dinin aslına ulaşılmasının

⁴⁴¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, trc. İbrahim Arif Koytak ve Veysel Uysal, İstanbul, Beyan Yay., 2014, s. 93.

⁴⁴² el-Enbiyâ 21/25; en-Nahl 16/36.

⁴⁴³ el-Hacc 22/78; Âl-i'İmrân 3/20; En'âm 6/162.

⁴⁴⁴ Halil Aldemir, a.g.e, s. 277.

imkânsız hale geldiğini göstermektedir ki; Yüce Allah onlara, tekrar dinlerini öğretecek peygamber göndermiştir.

Bütün peygamberlerin çağrısının ortak olduğunu, Allah katında geçerli olan dinin İslâm olduğu ve bu isimlendirmenin Hz. Peygamberle başlamadığı gerçeğini tekrar hatırlayacak olursak, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; bütün peygamberler aslında ilâhi tecdid (dini yenileme, aslına döndürme) hareketinin seçilmişleridir ve bütün peygamberler aslında bu anlamda birer müceddittir. Dinin aslı bozulunca ve insanlar hakikatten sapınca Yüce Allah, onlara dinlerinin aslını hatırlatacak Peygamberler göndermiştir. Dinin aslının bozulmasının bir sebebi de tefrikadır. Tefrika dinin aslının bozulmasının bir sebebi ve dinin doğru anlaşılıp hedefine ulaşmasının önündeki engellerden biridir. Aynı şekilde insanlar dinlerinde tefrikaya düşünce, din parçalanmış ve dinin aslına ulaşmakta zorlaşmıştır.⁴⁴⁵ Dinin doğru anlaşılıp yaşanmamasının sebebi; her parçalanmanın aslında aynı zamanda, hakikatten bir parçayı da beraberinde alıp götürmesidir, dolayısıyla hakikatte parçalanmış olmaktadır. Hakikat parçalanınca ona ulaşmak zorlaşacaktır. Buna binaen her fırkanın elindekini mutlak hakikat olarak telakki etmesi, dinin doğru anlaşılıp yaşanmasını daha da zorlaştırmaktadır.

Din parçalanınca insanların sağlıklı bir dini bilgiye ulaşmaları zorlaşacaktır. Herbir fırka, mezhep ve cemaat kendi anladığını din haline getirmiş hal böyle olunca birden fazla hakikat iddiası ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde bu anlayışla yazılan eserler de buna eklenince, kendisine müracaat edilecek birden fazla kaynak ortaya çıkmıştır. Herkes kendi müntesibi olduğu fırkanın eserlerinde taassuba gitmiş böylece fikirler daha da kemikleşmiştir. Bu fırkaların hiç birisi, dini bir bütün olarak anlayıp temsil edebilmiş değildir. Bu durum birçok din anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuş ve insanlar bu kadar dini yorum ve görüşün arasında dinin aslına ulaşmada zorluk çekmişlerdir.

Yüce Allah, Hz. Peygambere hitaben, *“Dinlerini parça parça edip gruplaşanlarla senin hiçbir alâkan yoktur.”*⁴⁴⁶ buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber

⁴⁴⁵ ed-Dihlevî, Şah Veliyyu'llah, *el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, Beyrut, Dârû'n-Nefâis, 1986. s. 84.

⁴⁴⁶ el-En'âm 6/159.

üzerinden bütün mü'minlere, dinlerini parçalayıp gruplara ayrılmamaları mesajı verilmektedir. İnsan inançsız yapamaz, onun inanma ihtiyacı, yeme içme ihtiyacı kadar fitrîdir. Durum böyle olunca insanın inancı, yani dini alanı en çok istismara açık alan haline gelmektedir.⁴⁴⁷ Tarihte olduğu gibi günümüzde de insanların en çok istismar edildikleri ve kullanıldıkları alan din olmuştur. Din tüccarları en çok insanların dinleri konusunda cahil oldukları dönemlerde hayat bulmuşlardır. Tefrikanın en temel sebeplerinden biriside insanların dinlerini doğru bir şekilde bilmemeleridir. Bu durum onları parçalanmaya açık hale getirmektedir. Din aynı zamanda insana seçip ayırma (temyiz, furkân) yeteneği kazandırır. Kişi, bununla hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, iyiyi, kötüden ayırır. İnsanda seçip ayırabilme yeteneği oluşmayınca din adına söylenen her şeye inanmakta, söylenenleri seçip eleyebileceği bir eleğe, bir kıstasa sahip olamamaktadır. Dolayısıyla eğer bu ihtiyaç sağlam ve doğru bir şekilde giderilmezse insan bir şekilde bu ihtiyacını yanlış bir şekilde giderecektir. İncında oluşacak batıl ve sapık inançlar bir yana, inanç konusunda yanlış kaynaklardan beslenmesi, kendisinde yanlış ve tutarsız bir din tasavvuru oluşturacaktır.⁴⁴⁸ Ve artık yanlış bir ölçüyle ölçüp tartmaya başlayacaktır. Ancak bu, insanın kendisinden, cehaletinden veya hevâ ve hevesine tabi olmasından kaynaklanan bir engeldir.⁴⁴⁹ Birde çevresinde tefrikanın doğurduğu, birden fazla doğru ve hak üzere olma iddiasının bulunması, kişinin hakka, hakikate, doğru bir din tasavvuruna ulaşmasında harici bir engeldir. Bu engel, tefrikayla beraber aslında hakikatin de parçalanacağı gerçeğini göstermektedir.

Bu hârici engel, insanı hakikate ulaşabilmek için daha fazla araştırmaya ve olduğundan daha fazla bilgiye muhtaç kılmaktadır, kısacası herkesi âlim olmaya zorlamaktadır. Böyle bir şey toplum için mümkün olamayacağına göre, tefrika, insanların, özellikle avâmın, dini doğru anlamalarının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Çoğu zaman ne olduğunu anlamadıkları, anlayamayacakları ihtilâflara, tartışmalara muhâtap olmaktadır. Bu durum belki havâs-avâm ayrımıyla açıklanabilir, ancak yinede havâssın (âlim, aydın sınıfının) içinde bulunduğu

⁴⁴⁷ İbrahim Kaplan, "Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17/2 s. 65.

⁴⁴⁸ İbrahim Kaplan, a.g.m, s. 67.

⁴⁴⁹ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s. 83.

parçalanmışlık doğrudan topluma yansımaktadır. Çünkü sonuçta bu hak üzere olma iddiasını dillendiren onlardır. İşte tefrikaya düşmüş bir toplumda, hak üzere olma iddiasında bulunan birden çok merci oluşacağı için, insanlar doğruya ve hakikate ulaşmada zorluk yaşayacaklardır. Tarihte olduğu gibi, bunun örneğini günümüzde de çok bariz bir şekilde müşahade etmekteyiz. Dinin insanla buluşup hayata geçmesinde tefrikadan kaynaklı bu engel, tefrikanın doğurduğu ve dinin doğru anlaşılıp yaşanmasının önündeki en büyük engeldir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TEFRIKADAN KURTULMA YOLLARI

Çalışmanın bu bölümünde tefrikadan kurtulma yollarını, özellikle Kur'ân'ın muhataplarını tefrikadan sakındırırken, aynı zamanda çıkış yolu olarak gösterdiği yolları incelenmeye çalışacağız. Sosyal ve siyasi alanda tefrikadan kurtulma yolları ve dini alanda tefrikadan kurtulma yolları şeklinde iki ana başlık altında incelenecektir.

1. Sosyal ve Siyasi Alanda Tefrikadan Kurtulma Yolları

Tefrikanın sosyal ve siyasi alandaki nedenleri farklı olduğu gibi bu alanda tefrikadan kurtulmanın yolları da dinde tefrikadan farklı olacaktır. Dolayısıyla ayrı bir başlıkta inceleme ihtiyacı doğmaktadır. Bu başlık altında sosyal ve siyasî alanda tefrikadan kurtulmanın yollarını inceleyeceğiz.

1.1. Hevâ ve Hevesten Kurtulmak; Hakka İttibâ

Kişinin düşünce ve davranışları üzerinde hevâ ve hevesin hâkim olması, sadece kendi görüşünü beğenip gururlanması, kibir, ihtirâs, enâniyet, müstekbirlik, başkası hakkında zan ile hareket edip, elde delil olmadan karşısındakini itham etmesi tefrikanın başlıca sebeplerindendir. Kur'ân'ın tefrikadan kurtulma yolu olarak gösterdiği hak din, tevhid etrafında bir araya gelmekten sonra ikinci yol, hevâ ve hevese değil hakka hakikate ittibâ etmektir. Bu durumu en çarpıcı şekilde ortaya koyan ayet-i kerimenin meali şu şekildedir. *“O halde, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyen, Allah'ın da -bu bilgiye dayanarak- şaşırttığı; kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne perde çektiği birini düşün! Allah da getirmedigine göre, kim doğru yola getirebilir böyle birini?! Hâlâ, düşünüp ders çıkarmayacak mısınız?”*⁴⁵⁰ Ayette ifade edilen ve kendisine arzu ve ihtiraslarını ilah olarak edinenin kimsenin nasıl bir dalâletin için de olduğu vurgulanmakta ve kendisini bu durumdan kurtaracak Allah'u taala dışında hiçbir yol göstericinin olmadığı vurgulanmaktadır.⁴⁵¹

1.1.1. Akletmenin Önünde Bir Engel Olarak Hevâ

Lügatte; meyletmek, sevmek, düşmek, arzu etmek, anlamlarına gelen hevâ kelimesi, terim olarak, nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan

⁴⁵⁰ el-Câsiye 45/23; bkz. el-Furkân 25/43,44.

⁴⁵¹ Râzî, a.g.e, XIX, 616.

eğilimi şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵² Buna göre hevâ insanı akıl ve vahyin ölçülerinden uzak bir şekilde yönlendiren nefsi bir eğilimdir. “Hevâ; benliğin şehvete meyli ve keyfiliği tercih etmesidir.”⁴⁵³ İnsanın, hayatını hevâ ve şehvetinin peşinde keyfi bir şekilde yaşamasıdır. Buda insanı yüce bir varlık olmaktan çıkarır ve onu esfel-i sâfilîne düşürür.⁴⁵⁴ Hevâ, insan nefsinin cehâlet ve kibre dayalı olarak oluşturduğu, ilâhi vahyin değerlerine karşı olan ve insan fitratının bozulmasını ifade eden bir cepheyi temsil eder. Hevâ insanın melekelerini kuşatan bu yönüyle insanın akletmesinin ve ilahi hakikati kavramasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla kur’ân, vahyin çağrısına kulak vermeyenleri akletmemekle suçlamakta ve bunun sebebini de hevâlarına uymak olarak göstermektedir.⁴⁵⁵ Buna göre hevâ, insandaki şeytanî ve insanî verilere açık olan merkezi ifade etmekte; aklın kişiyi birtakım yadırgatıcı davranışlara iterek aşağıya çeken, alçaltan yönünü karşılamaktadır.

1.1.2. Hevâ ve Hevesten Kurtulmanın Yolları

Kur’ân’da genellikle hevâdan olumsuz olarak bahsedilir. Birçok ahlâki ve toplumsal çöküntünün sebebi hevâyâ uymak, hevâyı ilahlaştırmak olarak gösterilir. Hevâ kelimesi Kur’ân’da on ayette tekil, on sekiz ayette çoğul olmak üzere yirmi sekiz ayette geçmekte olup, genel olarak insanı yönlendiren ve onu peşinden sürükleyen aktif bir şey olarak tasvir edilir.⁴⁵⁶ Hevâ tefrikaya düşmede ahlâki sebeplerin temelini oluşturur. Çünkü toplumu tefrikaya düşüren kıskançlık, kin, ihtiras, kibir, fitne çıkarmak ve iftira gibi birçok ahlâki çöküntünün temelinde hevâ ve heves vardır. Şu ayet-i kerimelerden bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır. “*Hayır! Zulmedenler, bilgisizce arzu ve ihtiraslarına uymaktalar!.. Allah’ın saptırdığı birini kim doğru yola getirebilir? Hiçbir yardımcıları yoktur.*”⁴⁵⁷ “*Bunlar, sizin ve atalarınızın kendi taktığınız isimlerden başka bir şey değil!.. Allah bunlar hakkında hiçbir güçlü kanıt*

⁴⁵² İsfahânî, *el-Müfredât*, “hvy” md. s. 849; Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, “hvy” md. s. 216.

⁴⁵³ Yusuf el-Karadâvî, *İhtilâf ve Tefrikalar Karşısında İslâmî Tavrı*, trc. Ersan Urcan, İstanbul, Nidâ Yay., 2014, s. 15.

⁴⁵⁴ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, s. 47.

⁴⁵⁵ Mustafa Yeniçeri, *Kur’ân-ı Kerimde Hevâ Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007, s. 15.

⁴⁵⁶ Karadâvî, a.g.e, s. 27.

⁴⁵⁷ er-Rûm 30/29.

indirmemiştir. Tamamen zanna ve nefislerinin arzusuna uymaktalar. Ama Rablerinden kendilerine bir kılavuz geldi artık.”⁴⁵⁸

Hevâ, sahibini sapıklığa ve yıkıma götürür. Hevâsı’nın etkisinde olan bir insanın şeytanla irtibatı artar ve zamanla şeytanın oyuncağı olur.⁴⁵⁹ Hevâ ve hevesine tabi olan bir insan, gerçekleri göremez ve duyamaz hale gelir. Hoşuna gitmeyen ve çıkarıyla çelişen her şeyi ret ve inkâr eder. Hevâ; zan, tahmin, bilgisizlik ve istikbâr/büyüklenme, bağı/sınırı aşmak, zulüm ve bozgunculuk ile iç içedir.⁴⁶⁰ Neredeyse birçok ahlâki ve toplumsal çöküntünün hevâ ve hevesten kaynaklandığını veya en azından çıkış noktasının bu olduğunu söyleyebiliriz. Güç, cehalet ve hevâ ile bir araya gelince, insan hayatı ve toplumda büyük bir tahribata yol açar. Hevâ kavramını ele alan Akyüz şu tespitleri yapmaktadır. “Hevâ sorununu daha iyi anlayabilmek için Kur’ân’ın, “hevâ” diye isimlendirdiği ve insandaki karar merkezlerini daima olumsuz olarak etkilemeye çalışan yapıyı göz önünde bulundurmamız gerekir. Hevâ, bütün hayatı bireyin nefsine indirger. Hayatın tümüyle kişiye indirgenmesi ve yalnızca kişinin ihtiyaçlarının ya da çıkarlarının aşırı bir şekilde öne çıkması, insan nefsinin doymazlığını azdırıp insanı sapıklığa sürükler.”⁴⁶¹ “Allah’tan gelen bir kılavuzluk olmaksızın kendi arzu ve ihtiraslarına uyandan daha yanlış yolda olan var mıdır?”⁴⁶² Toplumu oluşturan bireylerin hayatlarını hevâlarına göre inşâ etmeleri, her şeyden önce ahlâki çöküntüye, çevrenin bozulmasına ve nihayetinde kaçınılmaz olarak toplumun yıkılıp yok olmasına sebebiyet vermektedir. Hevânın tefrikaya sebebiyet veren en önemli yönü, hevâda hiçbir bağlayıcılığın olmaması keyfi ve kişiden kişiye değişiyor olmasıdır. Buna göre her bir şahsın tercih ettiği ve kendi hevâsına göre tuttuğu bir yol olacaktır. Bununda sonucu kaçınılmaz olarak tefrika olacaktır. Hevâsına tâbi olarak onu ilah edinen kimselerden söz eden ayet-i kerimeler şu şekildedir.

⁴⁵⁸ en-Necm 53/23, 24.

⁴⁵⁹ el-En‘âm 6/71

⁴⁶⁰ İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/19, 90, 120; el-Mâide 5/48; el-En‘âm 6/119; er-Ra‘d 13/37 el-Câsiye 45/17,18; es-Sâd 38/20,25; el-Hucurât 49/9; eş-Şûrâ 42/14.

⁴⁶¹ Vecdi Akyüz, *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar*, s. 254.

⁴⁶² el-Kasas 28/50.

“Bak şu, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyene?! Sen mi vekil olacaksın böyle birine?”⁴⁶³

“O halde, tanrısı olarak kendi arzu ve ihtiraslarını benimseyen, Allah’ın da - bu bilgiye dayanarak- şaşırttığı; kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne perde çektiği birini düşün! Allah da getirmedigine göre, kim doğru yola getirebilir böyle birini?! Hâlâ, düşünüp ders çıkarmayacak mısınız?”⁴⁶⁴

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı gibi, kişi arzularını, nefsinin tutku ve eğilimlerini, yani hevâsını ilahlaştırdığı zaman sapıtmakta, kulağı ve kalbi mühürlenip gerçeği görme gücünü (basîretini) yitirmektedir.⁴⁶⁵ Böyle bir kişinin doğru yola gelmesi artık mümkün değildir. Kur’ân çoğul olarak bu kişilerden söz ederken hevâ kelimesinin de çoğul şekli olan “ehvâü” sözcüğünü kullanır; buna göre her hevâsına uyanın hevâsı ayrıdır. Burada hevânın çeşitliliğine dikkat çekme vardır.⁴⁶⁶ Dolayısıyla hakka hakikate değil de bu kadar göreceli ve çeşitli olan bir saplantıya, hevâyâ uymak toplumları tefrikaya düşürür. Hevâlarına uyan kişilerin egemen olduğu bir toplumda fesâdın ve tefrikanın yaygınlaşması kaçınılmazdır. Bunun çözümü ise hakka ve vahye ittibâdır.⁴⁶⁷ İnsanlar Allah’a ve Peygamberine teslim oldukları zaman karşılaşılan sorunlara ilişkin olarak birbirinden farklı bakış açılarına sahip olsalar bile aralarındaki çekişmenin en baştaki gelen sebebi ortadan kalkmış olur. Çünkü çekişmeye neden olan insanların farklı görüşlere sahip olmaları değildir. Gerçek ortaya çıktığı halde insanı, görüşünde ısrara sürükleyen arzu ve ihtirâsıdır.⁴⁶⁸ Kur’ân’da Hz. Peygamber, inkârcıların hevâlarına uymaması konusunda uyarılırken, bunun çözümü olarak, kendisine vahyedilene uyması olarak gösteriliyor:

“Sonra, seni de (kadim vahiy zincirinin kaynaklandığı o evrensel) ‘emr’e dayanan bir şeriat üzere kıldık. O halde, ona uy; bilmeyenlerin arzu ve ihtiraslarına uyma.”⁴⁶⁹ “Bir de, aralarında Allah’ın indirdiğiyle hakemlik etmen için (indirdik

⁴⁶³ el-Furkân 25/43.

⁴⁶⁴ el-Câsiye 45/23.

⁴⁶⁵ Râzî, a.g.e, XVII, 532.

⁴⁶⁶ Râzî, a.g.e, XVII, 533.

⁴⁶⁷ Mustafa Yeniçeri, *Kur’ân-ı Kerimde Hevâ Kavramı*, s. 37.

⁴⁶⁸ Seyyid Kutub, a.g.e, V, 112.

⁴⁶⁹ el-Câsiye 45/18.

Kur'ân'ı). Onların arzu ve ihtiraslarına uyma; dikkat et de, seni Allah'ın sana indirdiği bazı hükümlerden vazgeçirmesinler. Yüz çevirirlerse, bil ki; bir kısım günahları yüzünden Allah onları cezalandırmak istiyor demektir. Bu insanların birçoğu gerçekten fâsıktır."⁴⁷⁰ Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere, Kur'ân'ın geniş bir şekilde yer verdiği ve Peygamberleri de kendisine tabi olmama noktasında uyardığı hevânın hâkimiyetini kırmanın yolu, vahye ittibâ ve dosdoğru bir istikâmet üzere olmaktır. Hevâ ve hevese uymanın sebebiyet verdiği tefrikadan kurtulmak, hevâ kaynaklı olan ve her ferde göre göreceli olan nefsin belirlediğine değil, ilâhi kaynaklı olan mutlak hakikate ittibâ etmekle mümkündür.⁴⁷¹

1.2. İhtilâfın Fitrî Olduğu Gerçeğini Unutmamak ve Farklılığı Hoş Görmek

İhtilâf ve farklılığın fitrîliğine daha önce değinmiştik. Tefrikaya düşmekten kurtulmanın yollarından biriside her şeyden önce bu ihtilâf ve farklılıkları hayatın bir gerçeği olarak görmek, insana ve hayata bu gerçeği kabul ederek bakmaktır. Bu gerçeği kabul etmemek veya görmezden gelmek, zamanla en ufak ihtilâfları bile tahammül etmemeye ve bunları tefrikanın sebebi olarak görmeye sebep olur.⁴⁷² Bu durumda en ufak ve en temel farklılıklar bile ayrılık ve tefrikanın sebebi haline gelir. Her şeyden önce, insanlar arasındaki bu maddi manevi farklılıkların insanlar için mukadder olduğunu kabul etmek gerekir.⁴⁷³ "Eğer Allah dileseydi sizleri tek bir ümmet yapardı" şeklindeki ifadeyle birçok ayette bunun mümkün olabileceği ancak, Yüce Allah'ın bu şekilde dilemediği, aksine birçok ümmete ayırdığı açıkça Kur'ân'da ifade edilmektedir.

"(Resulüm!) Önündeki kitapları doğrulamakla kalmayıp aynı zamanda doğrultan bu kitabı da sana gerçek olarak indirdik. Onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hakemlik et. Bunların arzu ve ihtiraslarına uyararak sana gelen haktan sapma. (Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar olarak) her birinize bir şariat ve bir yol verdik. Allah dileseydi, hepinizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O; sizi, size verdikleriyle deneyecek olduğu içindir ki böyle yaptı. Öyleyse, (insanlık için) hayırdan yarışın. Hepiniz, sonunda Allah'a döneceksiniz ve O; ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bir bir

⁴⁷⁰ el-Mâide 5/49.

⁴⁷¹ Râzî, a.g.e, XIX, 617.

⁴⁷² Salih b. Ğânım es-Sedlân, *el-İ'tilâf ve'l-ihtilâf*, s. 51.

⁴⁷³ Muhammed Avvâme, *Edebü'l-ihtilâf fî mesâilî'l-ilm ve'd-dîn*, s. 36.

*haber verecek...*⁴⁷⁴ Bu ayette Yüce Allah, insanları verdikleriyle imtihan etmek için, farklı özelliklerde ümmetlere ayırdığını haber vermektedir. Buna göre aklen ve şer'an mâkul olan, bu farklılıkları belli bir hedef doğrultusunda örgütlemektir. Bu ihtilâf ve farklılıkların tefrikaya dönüşmemesi için bir hedef doğrultusunda örgütlenmesi gerekir.⁴⁷⁵ Bütün bu farklılıkların ortak ve ulvî bir hedef doğrultusunda kanalize edilmesi gerekir. Aslında vahyin genel amacının da bu olduğu söylenebilir.⁴⁷⁶ Hemen bir üstteki ayeti kerimede olduğu gibi, ümmetlere ayrılma sebebi imtihan olarak gösteriliyor, hemen akabinde “فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ” “iyiliklerde yarışın” denilerek hayra, hayır üzerinde yarışmaya, yani ulvî bir hedefe yönlendirmektedir. Ayetin sonunda da anlaşmazlığa düştükleri şeylerin nihâi çözümünün Allah katında olduğu haber verilerek, bu durumun dünya hayatı için mukadder olduğu ve dünyanın hesap yurdu değil imtihan yurdu olduğu hakikatine bir kez daha dikkatleri çekmektedir. O halde aslolan ihtilâf etmemek değil, bu ihtilâf ve farklılıkları tefrikaya dönüştürmemektir. Aslında düşüncenin hareketliliği demek olan ihtilâf insan için kaçınılmazdır ve doğruya isabet edebildiği, yaklaştığı ölçüde makbul ve muteberdir.⁴⁷⁷ Ancak Tevhid dini olduğu halde İslâm'da fırkalar ve mezhepler oluşmuştur. Unutmamak gerekir ki İslâm medeniyetinin hareketlilik, canlılık ve zenginlik kazanması da bu ihtilâflar yoluyla olmuştur. Tekrar edelim ki; ihtilâfı reddetmek insan fitratını kabul etmeme ve düşünceyi donuklaştırmak demektir. İhtilâfın olduğu yerde doğru da yanlış da olacaktır. Mühim olan, işte bu doğruyu arama ve bulma çabasında olmaktır.⁴⁷⁸

1.3. Taassubun Her Çeşidinden Kaçınmak

Birçok alanda yapılan taassuptan dolayı insanlar tefrikaya düşmüşlerdir. Irk, dil, renk, coğrafya, mezhep, cemaat, tarikat ve daha birçok alanda taassup, tefrikanın temel sebeplerindendir. Taassuba dayalı tefrikadan kurtulmanın yolu da taassubun her çeşidinden kaçınmaktır. Yüce Allah, insanlar arasındaki yukarıda zikrettiğimiz bu maddi farklılıkları Kur'an'da zikretmiş, ancak hiç birini bir üstünlük sebebi kılmamıştır. Dünya hayatı içinde ve insanlar arasındaki ilişkilerde bunlar birer meziyet ve üstünlük

⁴⁷⁴ el-Mâide 5/48.

⁴⁷⁵ Nevin Abdülhâlık Mustafa, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhâlefet*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, İz Yay., 1990, s. 81,82.

⁴⁷⁶ Abdullah Ahmed el-Yusuf, *Şer'iyetü'l-ihtilâf*, s. 63,64.

⁴⁷⁷ Abdullah Ahmed el-Yusuf, *Şer'iyetü'l-ihtilâf*, s. 64.

⁴⁷⁸ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, Nun Yay., 1996, s. 59, 60.

olarak addedilse de Allah katında bu maddi farklılıkların bir değeri yoktur. Bazı ayet-i kerimelerde bu farklılıklar ayet olarak zikredilir,⁴⁷⁹ bazılarında ise bu farklılıklar imtihan olgusuyla açıklanır.⁴⁸⁰ İnsanlar arasındaki farklılıkları ve her bir ferdin maddi mânevi meziyetleriyle tek başına bir âlem oluşunu anlamlandırmaya çalışırken, imtihan gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Kur’ân, insan ve evrendeki bu maddi mânevi çeşitliliği ayet olarak gösterirken insanın hedefini ise mânevi olana çevirir. Yarış ve üstünlük alanı olarak mânevi alanı gösterir, yarışacak olanların ulvî hedefler uğruna yarışmalarını ister. “*Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık; sizi milletler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi (o millet ve kabilelere nispet ederek) tanıyabilesiniz... Allah katında en değerliniz, şüphesiz, en çok sakınanınızdır. Allah; ‘mutlak ilim sahibi’dir, ‘her şeyden haberdar’dır (Alîm, Habîr)*”⁴⁸¹ Bu ayet-i kerimede Yüce Allah insanlığın aslının bir olduğu, neseple övünmenin muteber olmadığını ve mutlak ölçünün takva olduğunu bildirmektedir.⁴⁸² Yine mutaffîfîn sûresinde, cennet ehli ve cennetteki nimetlerden bahsedildikten sonra, bu uğurda mücadele edilmesi istenmiştir. “*وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ*” “*Ancak böyle bir şey için yarışsın yarışacaklar!..*”⁴⁸³

Kur’ân’a bakıldığında bütün insanlar “abd” kavramıyla zikredilir. Allah-insan ilişkisi “Rab” “abd” kavramları ile anlatılır.⁴⁸⁴ Buna göre bütün insanlar kategorik olarak eşittir. Ancak üstünlük ve derece farkının zikredildiği bütün ayetlerde insanın maddi yönü değil manevi yönü zikredilir. Yani üstünlük, derece farkı, abd (kul) olup olamamasına göre değerlendirilir. “*Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.*”⁴⁸⁵ “*Allah ihsan (iylik) sahiplerini sever*”⁴⁸⁶ “*Allah takva sahiplerini sever*”⁴⁸⁷ “*Allah sabredenleri sever*”⁴⁸⁸ Dolayısıyla her şeyden önce insanın bu hakikati anlaması gerekir; insanlar arasında anlam ve değer ifade eden meddi farklılık ve üstünlüklerin, Allah katında hiçbir değeri yoktur. Ve aslında taassup, insanın

⁴⁷⁹el-Bakara 2/13; Âl-i‘İmrân 3/190; el-Mü’minûn 23/80; el-En‘âm 6/141; er-Rûm 30/22

⁴⁸⁰ el-En‘âm 6/165; el-Furkân 25/20.

⁴⁸¹ el-Hucurât 49/13.

⁴⁸² Râzî a.g.e, XX, 234.

⁴⁸³ el-Mutaffîfîn 83/26.

⁴⁸⁴ Murat Sülün, *Kur’ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?* s. 323.

⁴⁸⁵ el-Hucurât 49/13.

⁴⁸⁶ Âl-i‘İmrân 3/134.

⁴⁸⁷ et-Tevbe 9/4.

⁴⁸⁸ Âl-i‘İmrân 3/146.

hayata ve kendi varlığına bâkî olduğu yanılığıyla yaklaşmasından kaynaklanır.⁴⁸⁹ Böyle olunca önce kendisiyle, sonra yaşadığı çevreyle alakalı her şeyi sahiplenmeye, sevgide aşırı gitmeye, hatta kutsiyet atfetmeye kadar gider. Kendi ırkı, kendi rengi, kendi dili, kendi toprağı gibi. Hâlbuki ölüm gibi bir hakikatin karşısında, hangi ırk, hangi dil, hangi coğrafya bir üstünlük veya değer ifade eder? Tefrikadan, özellikle taassup kaynaklı tefrikadan kurtulabilmek için, insanın genel olarak hayata, özelde kendi varlığına bu gözle bakması gerekir.

Taassupla birlikte zuhur eden ve önemli olan bir diğer husus, Müslümanların kendilerini Müslüman ismi dışındaki isimlerle isimlendirmeleri hususudur. Gerek mezhep gerek meşrep ve tarikat isimleri ile anılmayı kimlik haline getiren Müslümanların bu tavrı, taassuptan kaynaklı tefrika ve hizipleşmenin önemli bir sebebidir. Hâlbuki Yüce Allah, mü'minleri kendilerine isim seçme konusunda muhayyer bırakmamıştır. Birçok çok ayette bu isimlendirmenin nasıl olması gerektiği mü'minlere öğretilmektedir. *“Bu durumda, “Şüphesiz ben de (Allah’a) teslimiyet gösterenlerdenim” diyerek salih amel işleyen ve Allah’a davet eden kimseden daha güzel sözlüsü olabilir mi?”*⁴⁹⁰ Bir başka ayette bu isimlendirmenin nasıl olması gerektiği daha açık bir şekilde ifade edilmektedir. *“Ve Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, (elçisine vahyettiği diriltici nefesi ile) sizi derleyip kendinize getirmiş ve bu dinde size hiçbir zorluk çıkarmamıştır. Tıpkı atanız İbrahim’in dininde olduğu gibi... Hem daha önce hem de bunda, sizi (kendisine kayıtsız-şartsız) ‘teslimiyet gösterenler olarak adlandırmıştır ki Peygamber size, siz de insanlara model olasınız. O halde, (gerçek dindarlar olarak) namazı dosdoğru kılın, zekâtı veri(p benliğinizi arındırı)n ve Allah’a sımsıkı tutunun. Çünkü ‘mevlâ’nız O’dur (size sahip çıkar). Ne güzel Mevlâ! Ne güzel yardımcı!..”*⁴⁹¹ Bu ayet davetin ve vahdetin adresini ve ismini belirlemiş ve bu ismin dışındaki bütün isimleri ve kimlikleri yıkmıştır. Asıl çağrının Allah’a olması gerektiği, teslimiyetin yalnızca kendisine gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, s. 83.

⁴⁹⁰ Fussilet 41/33.

⁴⁹¹ el-Hac 22/78.

⁴⁹² Kurtubî, a.g.e, XII, 152.

1.3.1. Taassubu Doğuran Unsurlardan Kurtulmak

Taassup, esas itibariyle asabiyetten yani soy birliğinden kaynaklanmaktadır. Tarihte kendi ırkından olanı kayırma diğerlerine karşı ona yardım etme, yani kan bağına dayalı bir birliktelik olarak zuhur eden asabiyet, zamanla kendi ırkını üstün görme, kan üzerinden bir üstünlük sağlama, yani ırkçılık boyutuna ulaşmıştır.⁴⁹³ Bu gerçek asabiyetin yanında bir de hükmi asabiyet vardır. Bu taassup çeşidi kan bağına dayanmayıp herhangi bir anlaşma, vatan, tarih, kültür, gelenek gibi ortak şeylere dayanan taassup çeşididir.⁴⁹⁴ Asabiyet genelde insanlarda var olan âdiyet duygusundan kaynaklanır. Bu duygu, bir anlaşmanın, vatanın, bayrağın, tarih ya da kültürün etrafında birleşme şeklinde zuhur etmiştir. İnsanları maddi farklılıklara göre ayırıştırıp tefrikaya düşüren bu taassup hastalığı, genel olarak hayatı ve bu hayatın merkezinde olan insanı kavrayamamak ve yaratılışın gayesinden uzak bir anlamlandırmaya gitmekten kaynaklanmaktadır.⁴⁹⁵ Dolayısıyla taassuptan kurtulmanın ilk adımı olarak her şeyden önce varlığı ve insanı yaratılış gayesi ekseninde anlamlandırmak ve insanı çevreleyen ırk, renk, dil, renk, coğrafya gibi maddi farklılıkları vahyin konumlandığı ölçüde ve değerinde önemsemek gerekir. Aksi takdirde insanlar bu maddi farklılıklara kendilerinin ürettiği vehmi anlamlar yükleyerek kendilerinden olmayanları ötekileştireceklerdir.⁴⁹⁶ Taassubun cehaletten kaynaklı bir tutum olduğunu ifade eden şu ayet-i kerime bu anlamda dikkat çekicidir. *“Hani, nankörce inkâr edenler, (barış antlaşmasının imzalanması sırasında) Cahiliye taassubunun tipik bir göstergesi olan bir taassup göstermişlerdi de Allah, o sükûnet verici rahmetini hem Resûlünün hem de müminlerin üzerine indirmiş ve onları, takva sözüne sınıksız bağlamıştı... ki buna (müşriklerden) daha lâayık ve daha ehildiler. Allah, her şeyi bilmektedir.”*⁴⁹⁷

Bu ayet-i tefsir eden Râzî şu önemli tespiti yapmaktadır. “Cenâb-ı Hak önce “hamiyyet” demiş; sonra da “câhiliyyet hamiiyeti” diyerek câhiliyyeye nisbet etmiştir. Çünkü hamiiyet zaten aslında kötü bir sıfattır. Câhiliyyete nisbet edilerek kötülüğü artmıştır. Hamiiyetin, kabahat hususunda hiçbir kötünün kendisiyle kıyaslanamayacağı,

⁴⁹³ Mehmet Kubat, “İslâm’ın İlk Döneminde İtikadî İhtilaflar ve Sebepleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1997, s. 39

⁴⁹⁴ Ahmet Vefa Temel, *Kur’ân-ı Kerim Açısından Taassubun Boyutları*, İstanbul, İz Yay., 2007, s. 30

⁴⁹⁵ Ahmet Vefa Temel, a.g.e, s. 34.

⁴⁹⁶ Ahmet Vefa Temel, a.g.e, s. 34.

⁴⁹⁷ el-Fetih 48/26.

mesela, câhiliyyete nisbet edilmesi gibi bir derecesi vardır. Sekînete gelince, bu da aslında her ne kadar güzel ise de, ancak Allah'a isnâd edildiği için, kendisi yanında hiçbir itibarı ve güzelliği kalmayan bir güzelliğe ulaşmıştı.”⁴⁹⁸ Yine bu ayetle ilgili yaptığı bir diğer önemli tespitte şöyledir. “Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında “kıldı” fiilini, mü'minler hakkında da ise “indirdi” fiilini kullanmış; hamiyyetin, o anda ve ebedî olmayan arızî şeyler hakkında sun'î birşey olduğuna işaret etmek için, "sekînetini kıldı ve yarattı" gibi ifadeler kullanmamıştır. Sekîne, adetâ hazinesinde korunmuş, mü'minler için hazırlanmış bir şey gibidir.”⁴⁹⁹ Müfessir Râzî'nin tespit ettiği gibi gerçekten de Yüce Allah'ın taassubu cehaletle ilişkilendirmesi bu anlamda üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

1.3.2. İrk, Dil, Renk, Toprak Taassubu

Kur'ân, insanlar arasındaki ırk, dil, renk, gibi maddi farklılıkları göz ardı etmez, aksine bunları ikrar eder ve bir ayet olarak sunar. Ancak, bunları zikretmekle beraber, muhatabının dikkatini daima manevî ve insani değerler üzerine çeker. Yani insanın beşer yönünü ayet olarak, insani yönünü ise hedef olarak gösterir. Bu durumu anlatan birçok ayet bulunmakla beraber biz burada iki ayetin mealini vermekle yetineceğiz.

“Ey insanlar! Şüphesiz Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık; sizi milletler ve kabileler hâline getirdik ki birbirinizi (o millet ve kabilelere nispet ederek) tanıyabilesiniz... Allah katında en değerliniz, şüphesiz, en çok sakınanınızdır. Allah; ‘mutlak ilim sahibi’dir, ‘her şeyden haberdar’dır (Alîm, Habîr).”⁵⁰⁰

“Herkesin yöneleceği bir yönü var. Öyleyse, hayırlı işlerde yarışmaya bakın!.. Nerede olursanız olun, ‘Allah’ hepinizi bir araya getirecektir. Allah elbette her şeye kadirdir.”⁵⁰¹

Her ne şekilde olursa olsun Ku'ân bu ve buna benzer birçok ayette, bu taassup düşüncesinin temelini teşkil eden ırk üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davalarını tümüyle reddetmiştir. Vahiy devam ettiği sürece, yer yer farklı bağlamlarda bu konular

⁴⁹⁸ Râzî a.g.e, XX, 174.

⁴⁹⁹ Râzî a.g.e, XX, 175.

⁵⁰⁰ el-Hucurât 49/13.

⁵⁰¹ el-Bakara 2/148.

işlenmiştir. Asabiyet; adalet, hakkaniyet ve uhuvvet temalarıyla eritmeye çalışılmıştır.⁵⁰² Tam manasıyla samimi bir şekilde Allah' a kulluk olan takva dışında bir üstünlük sebebi tanınmamıştır. Âl-i'İmrân 3/103. ayet-i kerimede hep birlikte Allah'ın dinine “حبل الله” sarılmaları emredildikten sonra, cahiliye dönemindeki düşmanlıkları, nasıl Yüce Allah tarafından kardeşliğe dönüştürüldüğü ve bir benzetmeyle, ateş çukuruna düşmekten nasıl kurtarıldıkları kendilerine hatırlatılmıştır. Hz. Peygamberin Vedâ hutbesindeki, *"Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir babanız birdir. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, takva ve ahlak dışında bir üstünlüğü yoktur"* şeklindeki seslenişi, bütün beşeriyeti maddi vasıfları açısından eşitlemiştir.⁵⁰³ Her türlü ayrımcılığı reddetmiş ve "Ey insanlar!" hitabıyla onları beşeriyet çatısı altında toplamıştır. İslâm, insanlar arasındaki ilişkilerde asla renk ve kan bağlarını esas almaz, insani birlikteliği tamamen manevi ve değer temelli bir zemine oturtur. Bu sayededir ki farklı ırk, renk, yaşayış ve özellikte toplumları bir araya getirebilmiş ve ümmet potasında eriterek kaynaştırmış ve böylece müslümanlar, eşsiz ve muazzam bir medeniyet kurmuşlardır. Bu muazzam medeniyetin adı daima İslâm medeniyeti olmuştur, herhangi bir topluluğa ya da ırka nispet edilmemiştir. Ancak buna rağmen, Allah Resulünün vefatından sonra Müslümanlar arasında asabiyyetin izleri tekrar görülmeye başlanmıştır. İlk dönem siyasi tartışma ve çekişmelerin birçoğunun temelinde asabiyet yatmaktadır. Aynı şekilde Emevî ve Abbasilerin arasındaki siyasi çekişmelerin temelinde asabiyet yatmaktadır.⁵⁰⁴ Asabiyet sorunu, sadece bir ırkın, dinin veya coğrafyanın sorunu değildir. Bu problem insanlığın problemidir. Genelde insandaki âdiyyet ve üstün gelme duygusundan kaynaklanır. Sadece kabilecilik ve ırkçılıkla kalmamış, dil, renk, toprak, mezhep taassubu da yapılmıştır.⁵⁰⁵ Kur'ân'da, Hz. Âdem yaratıldıkta sonra zikredilen ilk ihtilâf örneği olan İblis'in Allah'ın emrine karşı gelip Âdem (a.s.)'a secde etmemesi aslında asabiyetten kaynaklı bir ihtilâftır. Her ne kadar bazı ayetlerde bunun sebebi İblis'in kibirlenmesi⁵⁰⁶ şeklinde açıklansa da diyalogun geçtiği ayetlerde bu kibrin de sebebi, asabiyet olarak

⁵⁰² Mehmet Kubat, a.g.e, s. 43.

⁵⁰³ Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber Döneminin Siyâsi-İdârî Belgeleri, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yay., 2002, s. 362.

⁵⁰⁴ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, Düşünce Kitabevi Yay., 2004, s. 64.

⁵⁰⁵ Adem Apak, a.g.e, s. 65.

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/34.

gösterilir. “(Allah İblis’e) “Sana Ben emrettiğim halde, seni ne alıkoydu ki secde etmedin?!” buyurdu. Dedi ki: “Çünkü ben ondan üstünüm; beni ‘ateş’ten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.”⁵⁰⁷ Bu ayetten anlaşılacağı üzere İblis, secde etmemesinin sebebini, yaratılışındaki üstünlüğe dayandırmıştır. Kendisinin yaratıldığı cevherin, Hz. Âdem’in yaratıldığı cevherden daha üstün olduğunu iddia etmiştir. Yani tekebbürünü yaratılıştaki üstünlüğe dayandırmıştır. Bu durum, insanlar arası ilişkilerde de böyledir. Bir taraf diğer bir tarafa üstünlük taslarken bunu bir meziyetine dayandırarak yapar, bu genelde ırk, hilkatte üstünlük iddiası, dil, renk, zenginlik, makam veya maddi güzellik üzerinden olur.

Bir diğer asabiyet çeşidi de coğrafya taassubudur. İnsanlar bulundukları ülke, bölge, şehre, göre birbirlerini ötekileştirmektedirler. Bunun en hafifi bölge ve illere göre yapılan ötekileştirme. Bu taassup çeşidini ele alan Sülün şu ilginç tespitte bulunmaktadır. “Hemen her bölge hatta il, diğer bölge insanları tarafından belli özellikleri ile tanınır, genelde bu özellikler gerçekte örtüşmez ve iki bölge insanını ayrıştırıcı ve düşmanlaştırıcıdır. İlginç olan ise insanlar birbirlerinden uzaklaştıkça coğrafya taassubuna dayalı olan bu ötekileştirme azalmaktadır. Örneğin, bir ülkenin vatandaşları, başka bir ülkenin vatandaşları söz konusu olunca, kendi ülkesinin vatandaşlarıyla “biz” şuuruna sahip olabiliyorlar. Diğerlerine karşı beraber hareket etme eğilimdedirler, yurt dışına gidildiğinde bu durum daha iyi gözlemlenebilir. Yine aynı şekilde insanlar uzayda yaşama imkânı bulsaydı, uzayda da bir takım canlılar yaşıyor olsaydı, dünyalılar uzaydaki bu canlılar karşısında, Türk, Arap, Amerikalı, Rus, Çinli, İngiliz, Alman, zenci-beyaz demeden “insan” paydasında buluşacaklardı.”⁵⁰⁸ Buna göre insanları ötekileştirmede coğrafya, toprak, taassubu da etkili bir rol oynamaktadır. Tefrikadan kurtulmanın en başta gelen yollarından birisi, bu ırka ve âdiyete dayalı asabiyet hastalığından kurtulmaktır.

1.3.3. Din ve Mezhep Taassubu

Dinde taassup; dinde aşırıya gitmek, dine amacı dışında anlamlar yüklemek, din nedir? Dinin amacı nedir? Sorularını sormamak ve makâsıdu’ş-şeri’ayı göz ardı

⁵⁰⁷ el-A‘râf 7/12;es-Sâd 38/76.

⁵⁰⁸ Murat Sülün, *Kur’ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?*, s. 320, 322.

etmek gibi sebeplerden dolayı insanlar dinlerinde aşırıya gitmişlerdir. Aslında taassup bir denge problemidir. Madde ile mânâ, dünya ile âhiret, din ile hayat, din ile insan arasındaki dengeyi sağlayamama, yani iki taraf arasında dengede duramama meselesidir.⁵⁰⁹ Tekrar Taassubun kendisinden türetildiği “asabe” kökünün sarmak, kuşatmak manalarına dönecek olursak, bir tarafa ilgi duyup etrafını kuşatmak, sarmalamak, diğer tarafı ise ihmal etmek, görmezden gelmek olduğunu görürüz. Bu durum ırk, renk, coğrafya taassubunda olduğu gibi din ve mezhep taassubu için de geçerlidir. Kur’ân, bu aşırılığın dinde olanına “غلو” “aşırıya gitmek” “sınırı aşmak” yani dengeyi koruyamama adını vermektedir.

Ehl-i Kitab’ın, Hz. İsâ hakkında aşırıya gidip “O, Allah’ın oğludur” demeleri ve böylece Allah’ın Peygamberini bulunduğu konumun dışına çıkarmaları, yani Allah-Peygamber dengesini sağlayamamaları ve onun hakkında aşırıya gitmeleri üzerine kendilerine şu uyarı yapılmıştır: “Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırıya kaçmayın; Allah hakkında sadece gerçeği söyleyin. Meryemoğlu İsa Mesih; Allah’ın resulü, Meryem’e ilettiği kelimesi ve kendisinden bir ruhtur (iman ve insanlık ateşini canlandıracak ilâhi bir soluktur). O halde, Allah ve resullerine iman edin. “Üç!” deyip durmayın; kendi yararınıza olarak bundan vazgeçin. Allah sadece bir tek tanrıdır; çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Vekîl olarak da Allah yeter.”⁵¹⁰ Bu ayeti tefsir eden Kurtubî aşırıya gitmek ile alakalı olarak şu tespitte bulunmaktadır. “Aşırı gitmek haddi aşmak demektir. Fiyatların yükselmesini ifade eden kelime de buradan gelmektedir. Kişinin herhangi bir işte aşırıya gitmesi hakkında da aynı kökten gelen fiiller kullanılır.”⁵¹¹ Burada da ehl-i kitap Yüce Allah hakkında aşırıya giderek iftirada bulundukları hatırlatılmak ve bunun üzerinden mü’minlere uyarı yapılmaktadır.⁵¹² Allah Resulü de dinde aşırıya gitmemeleri konusunda, mü’minleri uyarmıştır. “Dinde aşırı gitmekten sakının! Sizden öncekiler, dinde aşırıya gitmelerinden dolayı helak olmuşlardır.”⁵¹³ Yine başka bir hadiste; “Dinde aşırıya gidenler helak olmuştur.”⁵¹⁴ buyurmuştur. Aynı şekilde mezhep taassubu da mezhebe

⁵⁰⁹ Ahmet Vefa Temel, a.g.e, s. 84.

⁵¹⁰ en-Nisâ 4/171.

⁵¹¹ Kurtubî, a.g.e, V, 567.

⁵¹² Kurtubî, a.g.e, V, 568.

⁵¹³ İbn Mâce, 2681.

⁵¹⁴ Müslim, “İlim” 2670.

amacı dışında anlamlar yüklemek, mezhebi, dinin kendisi şeklinde algılamak, mezhebi din haline getirmekten kaynaklanmaktadır. Yani din-mezhep ilişkisini dengede tutamama, mezhebin dindeki yerini iyi kavrayamamaktan ileri gelmektedir.

2. Dinde Tefrikadan Kurtulma Yolları

Bu başlıkta dinde tefrikadan kurtulmanın yolları şeklinde ifade edebileceğimiz ve Kur'ân'ın dinde tefrikadan sakındırırken kendisine dikkat çektiği hususları başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

2.1. Dinde Tevhid ve Haktan Sapmamak

Dinin insanları etrafında birleşmeye çağırdığı en temel hakikat tevhid hakikatidir. Dinin diğer bütün şiarları ancak tevhid ile anlam ve amacına ulaşır. Tevhid olmaksızın doğru bir din, ilah, peygamber, ahiret, kulluk, tasavvuruna ulaşmak mümkün değildir.⁵¹⁵ Bütün bu alanlarla ilgili doğru bir tasavvur olmayınca hayat tasavvurumuz da doğru olmayacaktır. Çünkü bu alanların hepsi doğrudan hayata taalluk etmektedir.⁵¹⁶ Dinin genel gayesi insanı ve hayatı inşa etmektir. Kur'ân'ın geçmiş kavimlerden verdiği örnekler, darbı meseller, kıyamet sahneleri, âhiret sahneleri, cennet-cehennem, insana yaşadığı ortamda kendisini tefekküre sürükleyecek şeylere dikkatinin çekilmesi, bütün bu örneklerde insana, insanın hayatına direk mesajlar vardır. Geçmiş kavimlerden verilen örneklerle mü'minlerin uyarılması, darbı mesellerle zihinlerin daha rahat kavrayabileceği örneklerin verilmesi, kıyamet ve ahiret sahneleriyle insana içinde bulunduğu yolculuğun akıbetinin haber verilmesi, cennetle teşvik, cehennemle korkutma, (terhib-terğib) insanın kendisi ve kâinat üzerinde tefekkür yolculuğuna çıkarılması, ahkâm ayetleriyle doğrudan hayatı düzenleyen bir hukukun getirilmesi, işte bütün bu ilâhi çabanın gayesi insanı ve hayatı inşa etmektir. Bu inşa projesinin temelinde tevhid vardır. Tevhid eksenli olan bu ilâhi inşa projesiyle inşa olunmayan zihinler, doğru bir hayat tasavvuruna sahip olamayacaktır.

Tevhid İnsanı inanç noktasında parçalanmaktan kurtardığı gibi kişinin insana, hayata, çevresine bakışını da şekillendirir, ona vahdet tasavvuru kazandırır. Tefrika her

⁵¹⁵ Ramazan Altıntaş, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1/1996) 111, 121.

⁵¹⁶ Burhanettin Tatar, *İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet*, s. 38.

şeyden önce zihinde, düşüncede meydana geldiği için tefrikadan kurtulmada atılacak ilk adım da bu alanların tedavisine yönelik olmalıdır. İşte tevhid önce bu alandaki dağılımı giderir, toplumda ortak bir tasavvur inşa eder. Yaratıcı hakkında, varlık, insan, hayat, hayatın amacı, ahiret, peygamber, kulluk ve daha birçok temel kavramla alakalı ortak bir tasavvur kazandırır.⁵¹⁷ Bütün peygamberlerin davetlerine tevhid ile başlamaları, diğer alanlardaki bütün sapmaların sebebinin tevhitten uzaklaşmak olduğunu gösterir. “Tevhid son hak dininin ve zamanında hak olarak indirilen tüm dinlerin en temel vasfı, özü ve gayesidir. Zira Allah katında din İslâm'dır ve İslâm tevhid dinidir. Birincisinden sonuncusuna kadar, kutlu tevhid mesajının taşıyıcıları, resuller çizgisinin başlangıcı ve sonuç noktasıdır. Tevhid mücadelesi tarihidir. Bütün doğrular tevhide ulaşıldığı, bütün sapmalar da ondan uzaklaşıldığı içindir.”⁵¹⁸

Şirk insanın tasavvurunu parçalanmışlık ve tutarsızlık üzerine, şirkin zıttı olarak tevhid, insan tasavvurunu her alanda vahdet üzere inşa eder. Bilinçte ve tasavvurda oluşacak bu vahdet şuuru, toplumsal vahdetin temelidir. Çünkü toplum, bireylerin şahsiyetlerinde barındırdıkları erdemlerin ete kemiğe bürünmesinden ibaret bir vücut, birey ise bu vücudun temel yapı taşı olan hücre konumundadır. Vücudun sıhhati onu oluşturan hücrelerin sıhhatine bağlıdır.⁵¹⁹ Bundan dolayıdır ki, Kur’ân vahdeti tesis ederken, öncelikle bireyin tasavvurunu, şahsiyetini inşa etmekle işe başlar. Bu şahsiyet inşasının temelinde tevhid eksenli bir inşa vardır. O halde tefrikadan kurtulmanın ilk yolu vahyin inşa ettiği şahsiyette vahdeti yani tevhidi tesis etmektir. Şirkin etrafında oluşturulan bir toplum yapısı; “*Allah’tan başka velî edinenlerin durumu; (ördüğü o gevşek ağı) ev edinen örümceğin durumu gibidir. Şüphesiz, evlerin en dayanıksız örümcek ağıdır. Keşke bilselerdi...*”⁵²⁰ ayetinde, hiç bir metaneti olmayan, yok olmaya mahkûm bir örümcek ağına benzetilmiştir. Çünkü “*bunları yekvücut zannedersin, ama kalpleri darmadağındır...*”⁵²¹ ayetinde de vurgulandığı üzere süflî değer ve hedefler etrafında toplanmak bir vahdet halini değil bir çıkar ve menfaat birlikteliğini ifade eder. Müşterek menfaatin ortadan kalkmasıyla, vahdet gibi görünen durum da yerini bozulma ve dağılmaya bırakır. Kurtubî, bu ayetin tefsiri ile ilgili şunları

⁵¹⁷ Burhanettin Tatar, a.g.e, s.75.

⁵¹⁸ Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, Rağbet Yay. 2005, 12.

⁵¹⁹ Yasin Pişgin, a.g.m, s. 27.

⁵²⁰ el-Ankebût 29/41.

⁵²¹ el-Haşr 59/14.

zikretmektedir. “Onların kalpleri darmadağındır. Çünkü batıl ehlinin görüşleri farklı farklıdır, hevâları ayrı ayrıdır.”⁵²² Tevhid aracılığıyla bir takım aşkın ilkeler üzerine inşa edilen vahdet bilinci ise çıkara dayalı olmaksızın, heva ve hevase ve değişken unsurlardan etkilenmeksizin varlığını evrensel düzeyde koruyabilir. O halde Kur’ân’ın hedeflediği vahdet inanç temelli olup bu inancın merkezine de tevhid bulunmaktadır.

İnsan, fıtratı gereği tevhide ve vahdete uyumlu bir tabiatta yaratılmıştır. Çok tanrılı dinlerin egemen olduğu bazı toplumlarda bile tanrı olduğu iddia edilen varlıkların üzerinde onlara hükmeden üstün bir gücün varlığına dair bir inancın izlerine rastlamak mümkündür. Hatta ilâh olduğu iddia edilen varlıklara yönelmenin asıl gayesi de çoğu zaman bu üstün güce yakınlaşmaktır. Bu bağlamda Mekke müşrikleri her ne kadar “*ataları uyarılmamış bir toplum*”⁵²³ olarak putlara tapıyor olsalar da, inanç durumları analiz edildiğinde: “*Gerçek şu ki; onlara; “Gökleri ve yeri kim yarattı, Güneş’e ve Ay’a kim boyun eğdirdi?” diye sorsan, kesinlikle “Allah” derler. O halde, nasıl ters-yüz ediliyorlar?!⁵²⁴ “Biz bunlara, sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.” (diyorlar!)*”⁵²⁵ ayetlerinde de ifade edildiği üzere, onların temelde Allah inancına sahip oldukları ve putlara yönelmelerindeki asıl gayeyi Allah’a yakınlaşmak olarak açıkladıkları görülür.⁵²⁶ Başka bir deyişle cahiliye devri Arap toplumunda şirk karıştırılmış olsa da Allah’ın varlığına dair bir inanç mevcuttu. Bundan dolayı Kur’ân’ın ana teması ve asıl hedefi topluma Allah’ın varlığını bildirmekten ziyade onları Allah’ın zât, sıfat ve fiillerindeki eşsizliğine imana, yani tevhide ve bu düstur çerçevesinde kişisel ve toplumsal hayatı yekpare hâle getirmek demek olan vahdete davet etmek olmuştur.⁵²⁷

Kur’ân’ın muhataplarını nasıl bir araya getirmeyi hedeflediğini çalışmasında konu alan Koçyiğit, şu tespiti yapmaktadır. “Kur’ân, hem insanın kendi benliğinde meydana gelen sonsuz çeşitliliği ve bunun sebep olacağı parçalanmayı ve hem de dil, ırk, nesep ve kültür farklılığının doğurduğu ihtilâfi yaratılış amacı doğrultusunda aşkın

⁵²² Kurtubî, a.g.e, XVII, 231.

⁵²³ Yâsîn 36/6.

⁵²⁴ el-Ankebût 29/61.

⁵²⁵ ez-Zümer 39/3.

⁵²⁶ Râzî, a.g.e, XIX, 128; Kurtubî, a.g.e, XV, 139.

⁵²⁷ Yasin Pişgin, a.g.m, s. 34.

bir değer aracılığıyla vahdete dönüştürür. Bu değer ise imandır. İman sadece Allah ile insanın kalbî derinliği arasında gelişen ve gerçekleşen salt ruhî bir hadise olmayıp aynı zamanda yansımaları itibariyle, Allah’a iman etmiş bireyleri birbirine bağlayan bir râbîta olarak yaşam kalıpları içinde belirginlik kazanan bir yapıya sahiptir. *“Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”*⁵²⁸ âyetinde de ifade edildiği üzere bu bağ, toplumsal vahdeti bir anne-babanın çocukları arasındaki kardeşlik bağı düzeyinde gerçekleştirir. Bundan dolayı iman bağının oluşturduğu kardeşliğin, nesep kardeşliği manasını içeren “ihve” kelimesiyle ifade edilmesi, imanın etnik ve kültürel farklılıklara rağmen bireyleri aynı anne-babadan dünyaya gelmiş öz kardeşler gibi kılacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağ, aynı ilâha, aynı peygamber ve kitaba inanarak aynı kibleye yönelmenin doğurduğu ruhî birlikteliğin somut bir neticesidir.”⁵²⁹ İman bireyleri birbirine bağlayan en önemli bağıdır. Bu hususta Yüce Allah, *“Ey iman edenler! Eğer inkârı imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) velî edinmeyin. İçinizden her kim onları velî edinirse, bunlardır işte, zâlimler!”*⁵³⁰ buyurarak, iman olmaksızın gerçek anlamda ailevî bir vahdetin bile meydana gelmesinin mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Aynı şekilde: *“Allah’a ve ‘Son Gün’e iman eden bir toplumun, Allah ve Resûlü ile sınır çizme yarışına giren birine -kendi babaları, oğulları, kardeşleri veya aşiretleri bile olsa- dostluk beslediğini göremezsin! Allah, imanı bunların kalbine yazmış ve bunları kendi ruhuyla desteklemiştir; onları, aşağısında ırmakların aktığı, içinden çıkmayacakları cennetlere yerleştirecektir. İşte bunlar da Allah’ın birliğidir. Bakınız; asıl felâha erecekler de Allah’ın birliğidir.”*⁵³¹ âyetinde fertler arasındaki sevgi ve dostluk bağının temelini iman olduğu belirtilmiştir.

2.2.Fıtrata Dönmek; Din Fıtrattır

Yüce Allah, insanları hidayete çağırırken birçok Kur’ân pasajında bu davete hazırlık mahiyetinde muhataplarına yaratılıştan kesitler sunar, zaafalarını hatırlatır, hayat içerisinde geçireceği evreleri benzetmelerle anlatır, bunun amacı insana yaratılışını,

⁵²⁸ el-Hucurât 49/10.

⁵²⁹ Tahsin Koçyiğit, “Asabiyetten Uhuvvete”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, Sayı 41. s. 54.

⁵³⁰ et-Tevbe 9/23.

⁵³¹ el-Mücâdile 58/22.

fitratını, hatırlatmak ve insanın kendi iç sesine kulak vermesini sağlamaktır.⁵³² Çünkü kendisine yapılacak olan bu çağrı insanın fitratında var olan hakikatlerle, uyumlu bir çağrıdır.

“فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ”
“Öyleyse, yüzünü; samimi bir muvahhit olarak dine, yani Allah’ın insanları sonraki gelişmelere açık olarak yaratmış olduğu ilâhi fitrata yönelt. Çünkü (çağlar değişse de) Allah’ın yaratışında değişme olmaz; dosdoğru din budur. Ama insanların çoğu bilmez. Hep birlikte O’na yönelerek O’ndan korkun; namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.”⁵³³ Bu ayette yapılan çağrı peygamber üzeinden bütün mü’minlere yapılan bir çağrıdır. Râzî, ayette geçen “Öyleyse, yüzünü; samimi bir muvahhit olarak dine yönelt...” ifadesini, “herşeyinle, bütün varlığıyla dine yönel”⁵³⁴ şeklinde tefsir etmektedir. Sülün, bu ayetin verdiği mesajı şu şekilde özetlemektedir. “Bu ayet-i kerimede, din anlaşmazlıklarının ancak fitrata yönelmekle çözülebileceği ifade edilmekte; din ve dindarlık adına ortaya konulan, çelişik ve tutarsız inançlar bir tarafa bırakılarak, başlangıç noktasına, yani hiçbir faktörün etkilemediği yaradılışın özüne gidilmesi istenmektedir. Dinin özü Yaradan’ın tek olduğu bilinciyle sadece O’na yönelmek, sadece O’ndan sakınmak, kısaca samimi dürüst bir dindarlıktır. Bunların dışında, her din ve mezhep sahibinin gayet memnun olduğu çeşitli inanış ve ritüeller bulunmakla birlikte, bunlar usûle göre teferruat kabilinden şeylerdir, kılı kırk yardıkça, derinlere indikçe anlaşmazlıklar artmaktadır, din adına yapılması gereken, fitrata dönmektir. Ancak fitrata yönelmenin önünde büyük engeller vardır. En büyük engel de, bilisizce arzu ve ihtiraslara uymak, Hakkın sesine kulak vermemektir. Oysa Hak Teâla, sesine kulak verenlerle öz varlıkları aracılığıyla konuşacak, onları yönlendirecektir. Dosdoğru din insanın içinde gizlidir. Allah’ın insanları yarattığı fitratullah, her insanda aynı olan yaradılış özellikleridir.”⁵³⁵ Her türlü ihtilâfı bir tarafa bırakılarak, başlangıç noktası olan fitrata, yani hiçbir faktörün etkilemediği “yaradılışın özüne” gidilmesi istenmektedir. Kur’ân, ayrıntıya inildiğinde insanların fitratlarından gelen yukarıda saydığımız farklılıkların, dinin özellikle muâmelât, kısmen ibâdet, yani genel bir

⁵³² İbrahim Kaplan, “Din Fitrat ve Akl-ı Selîm İlişkisi Üzerine”, s. 68.

⁵³³ er-Rûm 30/30,31,32.

⁵³⁴ Râzî, a.g.e, XVIII, 109.

⁵³⁵ Murat Sülün, a.g.e, s. 43,44.

isimlendirmeyeyle furû dediğimiz kısımlarına yansıyacağı gerçeğinden hareketle, muhataplarını vahdete çağırırken, dinin esasları olan, başta tevhid, hak, adâlet, âhiret, fitrat konuları üzerinden çağırmıştır. Yukarıda verdiğimiz Rûm sûresi 30/30. ayetle birlikte 31,32. ayetleri verdiğimizde çok açık bir şekilde bunu görmekteyiz. Ayetteki, *"O halde sen yüzünü bir muvahhid (hanîf) olarak, dine çevir"*. Burada Allah'ı Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisini, "yüz" kelimesi ile ifade etmiştir. Bu tıpkı, *"Herşey helak olucudur, ancak onun (Allah'ın) yüzü müstesna..."* Kasas 28/88 ayetinde olduğu gibidir. Buradaki yüz, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ve sıfatları manasınadır. Ayetteki, "hanîf" kelimesi, dinin dışında kalan her şeyden meyledici, yüz çevirici olarak demektir. Yani, O dine yönel ve başka her şeyden dön yani, Kalbinde, kendine meyledeceğin başka hiçbir şey kalmasın demek olup, mana olarak Rum 30/31. ayetteki "müşriklerden olmayın" ifadesine yakındır.⁵³⁶

Halis bir şekilde dine/fitrata yönelme, Allah'a yönelme, takva, namazı ikame etme(salât) ve tevhidin zıttı olan şirke düşmeme, hiçbir şekilde ona ortak koşmama, gibi konular dinin aslını oluşturan konulardır. Tefrikadan sakındırılmadan önceki iki ayette, dinin aslı olan bu konulardan sesleniyor olması çok dikkat çekicidir. Tefrikaya düşmemek için sarılmaları gereken, dinin aslı olan meseleler önce zikrediliyor sonra tefrikadan sakındırılıyor. Âdeta mü'minlerin dinin bu temel konuları üzerinde birleşmeleri isteniyor. Aslında bugün, din bağlamında konuşup tartıştığımız ve hakkında ayet aradığımız birçok meseleye Kur'ân'ın değinmiyor olması veya bizim bugün ele aldığımız şekliyle ele almaması, ihmal edildiğinden değil, belki de din diye tartıştığımız bu meselelerin, dinin asıl konuları arasında olmadığındandır. Ancak ısrarla bu konuları din bağlamında tartışıyor olmamız, zamanla bu konuların dinin asıllarıymış gibi algılanmasına sebep olmuştur. O halde, fitrata yönelmek ve fitrat dikkate alınarak dini anlama ve yaşama çabası tefrikadan kurtulmanın yollarındandır.

2.2.1. Fıtratın Mâhiyeti

Fıtrat, Kur'ân ve hadislerde geçen Arapça bir kelimedir ve *'fatara/فطر'* fiilinden türetilmiştir. *'Fatara/فطر'* fiili sözlükte, yaratmak, bir şeyi ilk defa örneği

⁵³⁶ Râzî, a.g.e, XVIII, 110.

olmaksızın var etmek, bir şeyi inşa etmek, anlamlarına gelmektedir.⁵³⁷ ‘*Fatara/فطر*’ fiili, Kur’ân-ı Kerim’de sekiz yerde geçmekte olup,⁵³⁸ hepsinde yaratma anlamına gelmekte ve bu kullanımlarda daima fiil, Yüce Allah’a nispet edilmektedir.

İslâm âlimleri fitrat’ı, fitrat âyeti olarak bilinen, Rûm 30/30 ile fitrat hadislerinden hareketle çeşitli şekillerde tanımlamış ve mahiyetini belirtmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda onlar, içeriğine ve temel özelliğine de vurgu yapacak şekilde fitratın insanın doğuştan sahip olduğu iman anlamında, İslâm üzere yaratılış, Allah bilgisi ile donatılması anlamında Allah şuuru/ma‘rifetullah üzere yaratılış ve doğuştan dine yetenekli yaratılış hali şeklinde tarifler yapmışlardır.⁵³⁹

2.2.2. Fıtratullah Terkibi

Fıtrat ayetinin konu bütünlüğü Rûm sûresi 30/10-32. ayetlerdir. Genel olarak bu ayetlerde, insanlar, Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtratullahı çağrılmaktadır. Burada enfüs ve sosyal hayattan deliller serdedilerek Allah’ın varlık ve birliği, başta kudreti olmak üzere esma ve sıfatları, haşır ve âhiret inancı vurgulanmış, tabiat ve insanda fitrî olarak cereyan eden hususlara dikkat çekilmiş, daha sonra müşriklerin inancı kınanmıştır. Kötü arzu ve eylemleri sonucu Allah’ın saptırdığı kimseler gibi olmaması zımnen ifade edilerek Hz. Peygamber ve O’nun şahsında insanlığa şirkten uzaklaşmış bir muvahhid/hanîf olarak kendisini dine yöneltmesi emredilmiş, bu şirkten arı tevhid inancının, insanın yaratılıştan sahip olduğu evrensel/ortak dini özelliği olduğu vurgulanmıştır. Fıtrat ayetinin emir kipiyle geniş anlamı ifade edecek tarzda kullanılması da kendisine yapışılması emredilen fitratın sürekliliğini ve sağlamlığını ayrıca göstermektedir.⁵⁴⁰

Kaynaklarda geçen ve meşhur büyük tefsir otoritesi olan İbn Abbas’ın, fıtratullah kelimesini, bir kuyunun başında, kuyuyu ilk açanın kendisi olduğunu iddia ederek kuyuyu sahiplenmeye çalışan iki bedevînin kullandığı *ene fetartuhû!* sözlerini işittikten sonra, ancak anlayabildiğini söylemektedir. Bir şeyi herhangi bir fiile elverişli,

⁵³⁷ Isfahânî, a.g.e, “f-t-r” md.; Zebidî a.g.e, “f-t-r” md.

⁵³⁸ M. Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu‘cem*, “f-t-r” md.

⁵³⁹ Mustafa Akçay, “İnsanlığın Ortak Dinî Temeli; Fıtrat”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, Say. 23, 2011/1, s. 143-170.

⁵⁴⁰ Mustafa Akçay, a.g.m, s. 156.

o fiili yapmaya aday olarak örnek olmaksızın var etmek.⁵⁴¹ Fıtrat yüce Allah'ın insanlığı ilk olarak üzerinde yarattığı haldir. Yani yüce Allah'ın yarattıklarını üzerinde yaratmış olduğu haldir. Şöyle ki: O, onları ilk olarak hayat, ölüm, mutluluk, bedbahtlık için ve buluğ halinde ulaşacakları, varacakları hal için yaratmıştır. Fıtrat Arapçada başlangıç ve başlayış anlamındadır. Fâtır İse başlatan ve başlatıcı demektir.⁵⁴² Sülün'e göre Rûm 30/30'daki "فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا" ifadesindeki fıtrat, Allah'ın insanı yaratırken mayasına yerleştirdiği Allah'ı tanımaya işaret eder.⁵⁴³ Bu tariflerden anlaşılacağı üzere fıtratullah, insanın bütün biyolojik ve psikolojik özelliklerine değil, doğuştan sahip olduğu temel özelliklerden sadece birine, dini nitelikli olan yapısına işaret etmektedir. Bir başka deyişle ayette ifade edilen fıtrat, insanda doğuştan var olan birçok yeteneklerden sadece dini muhtevalı olanına has olup, onun adıdır. Söz konusu ayetlerin bütününde kullanılan ifadelerin hepsinin din ve inançla ilgili muhtevada oluşu, fıtratın bu dini karakterini ortaya koymaktadır.⁵⁴⁴ O halde ayette bütün semavî dinlerin ortak noktasını oluşturan hanîf inancının, Allah tarafından insan türünün yaratılış özelliklerinden biri kılındığı ve bunun asla değiştirilemeyeceği haber verilmiştir.

2.3.Makāsıd ve Usûl Esaslarına Riâyet

Tefrikanın sebeplerini işlerken makāsıd-ı şerî'ayı dikkate almayıp teferruata saplanmak başlığında zikrettiğimiz gibi genel olarak dinin özelde ahkâmın maksadını anlamadan veya dikkate almadan dine ve dini hükümlere yaklaşmak dinde tefrikaya düşmenin en önemli nedenlerindendir. Her şeyden önce genel olarak dinin maksadını, insanlar üzerinde gerçekleştirmek istediği genel gayesini ve ahkâmın bireyde ve toplumda hedeflediği gayeleri anlamak ve bu maksad ve hedeflere riâyet etmek, tefrikadan kurtulmanın en başta gelen yollarındandır.

2.3.1. Makāsıd ve Usûlün Tanımı

Sözlükte, bir şeyi hedeflemek, ona yönelmek, onu amaç edinmek, anlamındaki "kasd" kökünden türeyen ve niyet, amaç gibi manalarda kullanılan maksıd kelimesinin çoğulu olan makāsıd, şariat kelimesiyle birlikte kullanıldığında, dinin gayeleri ya da

⁵⁴¹ Kurtubî, a.g.e, XIII, 473.

⁵⁴² Kurtubî, a.g.e, XIII, 474.

⁵⁴³ Murat Sülün, *Kur'ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?*, s. 50.

⁵⁴⁴ İbrahim Kaplan, "Din Fıtrat ve Akl-ı Selîm İlişkisi Üzerine", s. 70.

naslarda yer alan hükümlerin gayeleri anlamına gelmektedir.⁵⁴⁵ Usûl ise sözlükte, kök, esâs, kâide anlamlarına gelen “asl” kelimesinin çoğuludur. Makâsîd ve usûl konusunu ele alan eserlerin başında Şâtıbî’nin (v.790/1388) *el-Muvâfakât* adlı eseri gelir. İslâm dini ve hukukunun ana kaynakları olan Kur’ân ve sünnetin doğru biçimde anlaşılabilir yorumlanması ve hakkında nass bulunmayan konularda hukukî boşluğu doldurmaya yönelik ıstıslâh, istihsân gibi ictihâd faaliyetlerinde naslarda gözetilen amaçların dikkate alınmasının gerekliliği, mekâsîdu’ş-şerî’a’nın, İslâm kültür ve hukukunun en önemli kavramları içinde yer alması sonucunu doğurmuştur.⁵⁴⁶

2.3.2. Tefrikadan Kurtulmada Makâsîd ve Usûlün Önemi

Şâriye ait gayelerin tam olarak anlaşılması pek çok usûlcü tarafından ictihâdın şartları arasında sayılmış ve ictihâd faaliyetinin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmiştir. Örneğin Ebu İshâk eş-Şâtıbî’ye (v.790/1388) göre, fıkıh âlimlerinin düştükleri hatalar, daha çok ictihâd ettikleri konularda Şârî’in, gayelerini gözden kaçırmaları neticesinde meydana gelmektedir. Bu sebeple Şârî’in hükümleri vâ’zetmedeki gayeleri bilinmeden, fıkıh bir bütün olarak kavranamaz ve cüzî deliller parçacı bir yaklaşımla temel esaslara ters düşecek biçimde yorumlanabilir.⁵⁴⁷

Kur’ân’ın emir ve yasakları, pek çok maslahat ve hikmetleri içermektedir. Bütün emir ve yasaklar, önce bireyi sonra toplumu ahlâki erdemlerle donanımlı hale getirmek ve toplumsal düzeni sağlanmaya yöneliktir. Kur’ân’ı anlamaya çalışırken hem nasların dil bakımından inceliklerini, nasların tarih ve toplum arasındaki ilişkisini, hem de Yüce Allah’ın maksadını, yani kasdu’l-mutekellimi iyi tespit etmek gerekmektedir.⁵⁴⁸ İzz b. Abdisselâm, (v.660/1261) dinin bütünüyle maslahattan ibaret olduğunu, bütün hükümlerin ya bir fayda sağladığını ya da bir zararı giderdiğini belirtmekte ve Kur’ân-ı Kerîm’de, “Ey iman edenler!” hitabından sonra gelen tavsiyelere dikkat edildiğinde, bunların kullar için bir maslahatı celb ya da, bir

⁵⁴⁵ Abdülkerim Zeydan, *İlâhî Kanunların Hikmetleri*, çev. Nizamettin Saltan, İstanbul, İhtar Yay., 1997, s. 175.

⁵⁴⁶ Abdülkerim Zeydan, a.g.e, s. 98.

⁵⁴⁷ Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli’ş-şerî’a*, Beyrut, Daru’l-Ma’rife, 1994, I,54

⁵⁴⁸ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, Şule Yay., 1998, s.127; Nas Bağlam ilişkisi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Muhsin Demirci, *Nas-Olgı İlişkisi Bağlamında Kur’ân’da Sosyal Gerçeklik*, İstanbul, Ensar Yay., 2008.

mefsedeti defetmeye yönelik olduğunun farkına varılacağını ifade etmektedir.⁵⁴⁹ İslâm'ın bildirdiği emir ve yasaklar, temelde insan maslahatını esas almakta olup buradaki maslahatı, onun dünya ve âhîret mutluluğu için gerekli olan ihtiyaçlarının temini olarak anlamak gerekir. Başta usûlî fıkıh olmak üzere birçok bilim dalı maslahat konusu ile ilgilenir, âlimler İslâmî hükümlerin insan yararına uygun olduğu noktasında görüş birliğine varmışlardır. Allah, dini kuralları kullarına ihsan ve ikram olmak üzere yine onların maslahatı için teşrîf kılmuştur. Bir şeyin din tarafından emredilmesi, o şeyi yapmakta insanoğlu için birçok faydalar bulunduğunun delilidir. Yüce Allah, onu emrederken mutlaka insana ilişkin birtakım maslahatlar gözetmiştir.⁵⁵⁰

Nasları anlamaya ve naslardan hüküm çıkarmaya çalışırken, makâsıdı bilmek kadar, usul esaslarına riâyet te önemlidir. Usûl, müçtehidî keyfilikten kurtarır ve onu bir metod sahibi kılar. Böylece müçtehid, nasları yorumlama ve hüküm çıkarmada, tutarlı bir yol izlemiş olur.⁵⁵¹ Makâsıd ve usûl esasları göz ardı edilerek yapılan her türlü yorum ve içtihad, nassın ya da hükmün, fert veya toplum üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı hedeften uzak olacaktır. Şöyle ki; yapılan bu yorum ya da içtihad, nassın maksadına riâyet edilerek yapılmadığı için, nassı hedefinden de uzaklaştıracaktır. Böylece şârînin, bu nassla fert ve toplum üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı hedef, makâsıd ve usûle riâyet edilmeden yapılan bu yorum ya da içtihatla kaybolmuş olacaktır.⁵⁵² Bu noktada dinde tefrikadan kurtulmanın veya dinde ortaya çıkacak ihtilâfları en aza indirmenin yolu makâsıd ve usûl esaslarına riâyet ederek dini anlamaktır.

2.3.3. Makâsıd ve Usûlî Bilmenin Mükellefe Faydaları

Makâsıd ve usûl bilgisinin en önemli faydalarından birisi bu noktada kendisini göstermektedir. Makâsıd ve usûlî bilmenin bir diğer faydası da, mükellefe yaptığı ya da terk ettiği eylemlerin sebep ve hikmetini kavrama imkânı verir. Aynı zamanda, bu yolla, teşrîf kaynağının gücünü idrâk etme fırsatı doğduğu için, mükellefin teslimiyeti artar, dinin ahkâmını uygularken veya ibadetlerini yerine getirirken bilinçli bir şekilde,

⁵⁴⁹ İzz b. Abdisselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, Kahire, Mektebetü'l Ezheriyye, 1991, I, 5, 10.

⁵⁵⁰ İzz b. Abdisselâm, a.g.e, I, 82.

⁵⁵¹ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerî'ati'l-islâmiyye*, s. 107.

⁵⁵² İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerî'ati'l-islâmiyye*, s. 108,109.

amacına uygun olarak, ifrat ve tefrite düşmeden, dinin temel gayesine uygun bir şekilde yapmasını sağlar ve böylece doğru bir din tasavvuru kazandırır.⁵⁵³ Bu durum aynı zamanda muhâtabın ufkunu açacak, daha geniş bir çerçeveden bakmasını sağlayacak ve teferruâta saplanıp kalmasını önleyecektir. Böylelikle tefrikaya düşmemek için gerekli olan, dine ve dini hükümlere doğru bir yaklaşım, dini anlamada makâsıd ve usûl esaslarına riâyette mümkün olabileceği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Tefrikanın sebeplerini işlerken makâsıd-ı şerî‘a’yı dikkate almayıp teferruata saplanmak, başlığında zikrettiğimiz gibi, genel olarak dinin, özelde ahkâmın maksadını anlamadan veya dikkate almadan dine ve dini hükümlere yaklaşmak, dinde tefrikaya düşmenin en önemli nedenlerindendir. Her şeyden önce genel olarak dinin maksadını, insanlar üzerinde gerçekleştirmek istediği genel gayesini ve ahkâmın bireyde ve toplumda hedeflediği gayeleri anlamak ve bu maksad ve hedeflere riâyette etmek, tefrikadan kurtulmanın en başta gelen yollarındandır.

⁵⁵³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 64.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık var oldukça ihtilâflar da var olacaktır. Kur'ân, bu ihtilâfların bir kısmını normal karşılamış bir kısmını ise yasaklamıştır. Fitrî olan ihtilâflar zenginlik ve çeşitlilik olarak zikredilmiş, çatışma ve parçalanma anlamındaki ihtilâflar ise yasaklanmıştır. İnsanda fitrî olan farklılık ve ihtilâfı belli bir ölçüde normal karşılamamız gerekir. Birçok konuda birbirinden farklı yönelişlere, farklı değer ölçülerine sahip olan insanlar, elbette ki ihtilâflara düşecekler ve bu ihtilâflar çerçevesinde tartışacaklardır. Bu yüzden, insanlık var olduğu sürece, yeryüzünden bu ihtilâfların kökünü kazıyabilmek, bu ihtilâfları ortadan kaldıracılabilmek mümkün olmayacaktır. Böyle bir şeyi hedef edinmek, insanı ve hayatı kavrayamamaktan ileri gelir. Bu gerçeği dikkate aldığımız zaman, ihtilâfların kökünü kazımak gibi, ütöpik bir hedefe değil; ihtilâflara bilinçli yaklaşmak gibi, reel bir hedefe yönelmemiz gerekir. İnsanlar arasında vukû bulan tüm ihtilâfların sonucunu belirleyen en önemli unsur, insanların bu ihtilâflara yaklaşım biçimidir. Yani ihtilâf ahlâkıdır. Dolayısıyla her şeyden önce, ihtilâfın imtihan olgusunun bir parçası olduğu bilincini kuşanmak gerekir.

Firkalara ayrılmak ve parçalanmak anlamına gelen tefrika ise aynı şey olmayıp Kur'ân yasaklayıcı bir dille tefrikadan sakındırmıştır. İnsanlık tarihi boyunca, sünnetullah gereği bu farklılıklar var olmuştur. Birbirlerinden farklı neticelere sebep olan bu ihtilâflar, çoğu zaman birbirine benzer ihtilâflardır, ihtilâflar aynıdır ancak, bu ihtilâflara insanların yaklaşımları her dönemde farklı olmuş ve bu farklı yaklaşımlar, farklı neticelere sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla ihtilâf konusunda en önemli mesele, ihtilâflara yaklaşımdır. Çünkü herhangi bir ihtilâfın müspet veya menfî sonuçlara sebep olması, genellikle bu ihtilâflara yaklaşımla ilgili bir meseledir. Dolayısıyla hâsıl olan bir ihtilâfın tefrikaya dönüşüp dönüşmemesi, tarafların bu ihtilâf karşısında sergiledikleri tavırla alakalıdır. Buna göre ihtilâfın bir kısmı mukadder olsa da tefrika ihtilâftan farklı olarak, iradeye bağlı olarak bir tavır sergilemenin ürünüdür.

Bireysel ve toplumsal yaşamda karşılaşılan tefrika, insanlık tarihi kadar eski olup, sürekli var olacaktır. İhtilâfın fitrî ve sürekli oluşuna dikkatleri çekmiştik. İhtilâflar karşısında, insan kaynaklı bir tutum olarak, cephe alma, farklı olanı ötekileştirme ve dolayısıyla parçalanma anlamında olan tefrika olgusu, belirttiğimiz

gibi, insan kaynaklı olup, vahyin kesin bir dille yasakladığı bir durumdur. Kur'ân, insanoğlunun tarih sahnesine çıkmaya başladığı ilk andan itibaren, bireyler, toplumlar, farklı din mensubu insanlar ve devletlerarasında vukû bulmuş tefrikadan haber vermektedir. Anlaşmazlıkların bir kısmı, farklılık ve ihtilâf boyutunda kalırken, bir kısmı ise, aktif çatışma hali olan tefrikaya dönüşmüştür. Kur'ân'ın yasakladığı da, ihtilâf etmemek değil, ihtilâfın derinleşmiş hali olan tefrikadır. Çalışmamızda, fitrî olan ihtilâfı değil, insan kaynaklı olan tefrikayı ele aldık. Tefrikanın sebeplerinin, bütün yönleriyle ele alıp saptamak, bu çalışmanın kapsamını aşan bir iddiadır. Çünkü tefrika konusu birçok bilim dalı açısından ele alınabilecek bir konudur. Tefrikanın, psikolojik, sosyolojik, siyâsi ve ahlâkî nedenleri vardır. Genel olarak bu ana sebeplerden kaynaklanan tefrika, insanlık tarihinin çeşitli evrelerinde çeşitli sebeplerle görülmüştür. Biz çalışmamızda bu sebepleri Kur'ân bağlamında ele almaya çalıştık. İnsanlar ve toplumlar arasında meydana gelen tefrikanın, elbette bir takım yansımaları ve sonuçları olacaktır, bununla beraber Kur'ân, tefrikayı çözümsüz bırakmamış, tefrikadan kurtulma yolları üzerinde durmuştur. Bunlar genelde Kur'ânın, tefrikaya düşmemek için önceden gösterdiği çözümler niteliğindedir. Kur'ân, tefrikadan sakındırırken veya kurtulma yollarını gösterirken dikkatlerimizi en çok çeken husus, dâima kutsalı ve değeri ön plana çıkararak tefrikadan sakındırmasıdır. Vahiy etrafında birleşme, tevhid üzere birleşme, hak, adalet ve hayırlarda yarışma, fitrata, yani yaradılışın özüne çağrı yapılarak tefrikadan sakındırıldığı görülür. Maddî olana değil mânevî olana dikkatler çekilerek bu çağrı tekrarlanmıştır. Çünkü insanlar maddî alana yöneldiklerinde fitratın getirdiği sayısız farklılıklardan dolayı, ihtilâfın artacağı dolayısıyla da, tefrikanın daha fazla derinleşeceği muhakkaktır. Bundan dolayıdır ki; Kur'ân, muhataplarını tefrikadan sakındırırken bu yolu izlemiştir.

Önceki ümmetleri ve bu ümmeti zaafa ve zillile düşüren en mühim maraz şüphesiz ki tefrikadır. Tarih boyunca toplumlar bu maraz sebebiyle evvela ihtilâfa ve cedele daha sonrada, birbirlerinden tamamen uzaklaşmaya ve bağlarını kesmeye gitmişlerdir. Neticede bu ayrışma, inanç birliğini bozmuş, güçten düşürmüş, düşmanlarını ise İnananlara karşı ümitlendirmiş ve güçlendirmiştir. Bu daha önceki inanç toplulukları için böyle olduğu gibi, Hz. Peygamberin vefatından kısa denilebilecek bir süre sonra, Müslümanlar için de maalesef durum böyle olmuştur.

Neticede İslâm, Peygamber (s.a.s) dönemindeki inanç temelli kardeşliğe ve birlikteliğe dayalı hâkimiyetini kaybetmiş, yerini başlangıçta kültürel anlamda nisbî bir temsiliyet sergilese de, zamanla aslından ve özünden uzaklaşan bir yapı halini almıştır. Bu yapının ittihâdı gerçekleştirmesi bir yana ayrılıkları daha da körüklemesi neticesinde, değişik coğrafyalarda İslâm'ın tamamen milli ve örfî kültüre dayalı bir niteliğe ve temsile bürünmesi ve son iki yüz yıldan beri de fitnelerin ve tâğuti güçlerin bütün yeryüzünde ve Müslüman kitleler üzerinde hâkimiyet kurması ile neticelenen bir dünya düzenin oluşması ile süreç tamamlanmıştır. Bu netice, aslında ilâhi yasa dediğimiz Sünnetullah'a uygundur. Çünkü Yüce Allah, hayatla ilgili sosyal yasalar koymuş ve kullar kendi yaptıklarının sonucunu, yine kendileri katlanmak koşuluyla kendileri belirlemiştir. Allah'ın sosyal yasaları İnanan ve inanmayan ayrımı gözetmeksizin bütün toplumlar için eşit ve adildir. Allah, inananlara bu konuda bir torpil ve tarafgirlik yapmaz. Bazılarının düşündüğü gibi şartları gerçekleştirilmeyen konularda sırf inançlı olmak bir yardım sebebi olmadığı gibi, hiçbir konuda önceden toplumları zorlayıcı ya da yönlendirici bir yazgı da yoktur. *“Bir millet kendi durumunu değiştirmedikçe Allah'ın onlar hakkındaki hükmü değişmez.”* genel kaidesi, bütün inanan ya da inanmayan toplumlar için bir değişkenlik göstermeyen ilkedir. Yardım ve inâyet konusu ise istisnâî ve yine belli koşullara bağlanmış bir değişmezliğe sahiptir.

Kur'ân, anlaşmazlıklara çözüm getirirken daima kutsalı ve manevi olanı ön plana çıkarmıştır. Bununla da muhatabın zihnini maddi farklılıklarla meşgul etmek yerine kutsal ve ulvî olana yönlendirmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda bu durum, yani çözüm yolu olarak, Allah, Peygamber ve Kitabın öne çıkarılmasında, beşer üstü bir otoriteye yönlendirme olduğu için, teslimiyet duyan bütün insanlar tarafından, gönül rahatlığıyla kabul görmesini sağlar. Bu durum da anlaşmazlıkların çözüme bağlanmasını son derece kolaylaştırır. Kur'ân'ın anlaşmazlıkları çözümlemede izlediği bu yol, ihtilâf ve anlaşmazlıkların imtihân olgusuyla açıklanması ve birden çok ayet-i kerimede, nihâî çözümün Allah katında olacağının bildirilmesi, aslında bir kısım ihtilâfların da mukadder olduğunu gösterir. Bu gerçeğe rağmen Kur'ân, ihtilâf ve ayrılıkların ayrışmaya, dolayısıyla da tefrikaya dönüştürülmemesi gerektiğinin altını çizer. Kur'ân'ın hedeflerinden birisi de biri, yeryüzünde Allah'ın istediği ahlâk ve

erdem özelliklerine sahip ve tüm insanlığa model olabilecek ve yaşanabilir bir düzen inşa edecek bir toplum oluşturmaktır.

Olumlu olumsuz her türlü toplumsal hareketlilikte olduğu gibi, tefrika gibi toplumun ya da dinin parçalanması anlamına gelen önemli bir olguyu bir sebebe indirgemek mümkün değildir. Tefrikanın sosyolojik, psikolojik, siyâsi ve ahlâki nedenleri vardır. Genel olarak bu ana sebeplerden kaynaklanan tefrika, insanlık tarihinin çeşitli evrelerinde çeşitli sebeplerle görülmüştür. Biz çalışmamızda bu sebepleri Kur'ân bağlamında ele almaya çalıştık. İnsanlar ve toplumlar arasında meydana gelen tefrikanın, elbette birtakım yansımaları ve sonuçları olacaktır. Bununla beraber Kur'ân, tefrikayı çözümsüz bırakmamış, tefrikadan kurtulma yolları üzerinde durmuştur. Bunlar genelde Kur'ân'ın, tefrikaya düşmemek için önceden gösterdiği çözümler niteliğindedir. Dolayısıyla toplumsal bölünme ve parçalanma riski taşıyan her türlü hizipçi girişimlere karşı tefrikaya dönüşmemesi için önceden önlemler almak gerekir. Hz. Peygamber ve ilk iki halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde görüldüğü gibi hemen önlem almak ve bu hususta son derece dikkatli olmak gerekir. Toplum ancak tevhid inancının bir gereği olarak Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamberin (sav) sünnetine bağlı olmak ve Allah'ın ipine sınımsız tutunmakla kendi içindeki birlikteliği sağlamayı başarabilir. Allah'ın vermiş olduğu Müslüman ismini beğenmeyip değişik isimlendirmelerle uğraşmak, yine tefrikaya düşmenin önünde önemli bir yere sahip olan iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi Kur'ân'ın temel prensibini göz ardı etmek de toplumun bölünüp parçalanmasında etkisi olan önemli faktörlerdendir. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi, günümüzde toplumda tatbik edilmeyen ancak dinin toplumsal yapıcılığı en fazla olan farzlarındandır. Bu bağlamda geçmiş toplumları çok iyi inceleyip onların doğrularına sahip çıkmak, düşmüş oldukları hatalardan da gerekli dersleri çıkarmak uyulması gerekli olan önemli bir esastır.

Bu çalışmada varılan önemli sonuçlardan biri de dinde tefrikadan kurtulmada makâsıd ve usûl esaslarına riâyet etmenin dinin doğru anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğu, dolayısıyla her şeyden önce dini anlamaya ve tatbik etmeye çalışırken makâsıd ve usûl esaslarına riâyet etmek tefrikaya düşmemek için önemli bir husustur. Dinin genel amacına uygun bir anlama faaliyeti insanı ifrat ve tefritten kurtardığı gibi

dini hükümlerin hikmetini anlama fırsatı sağlayacaktır. Makāsıd ve usûl esaslarına riâyet etmek, kişiyi keyfilikten kurtarıp dini anlamada tutarlı ve dinin amacına uygun bir bakış kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Abdulbâki, M. Fuâd, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1984.

Akçay, Mustafa, “İnsanlığın Ortak Dinî Temeli; Fıtrat”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, Say. 23, 2011.

Akyüz, Vecdi, *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar*, İstanbul, Kitabevi Yay., 1998.

Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, Şule Yay., 1998.

Aldemir, Halil, *Kur’ânı Kerime Göre İhtilâf*, İstanbul, Kitâbî Yay., 2010.

Altıntaş, Ramazan, “İslam Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1996.

el-Alvânî, Tâhâ Câbir, *Edebu’l-ihtilâf fî’l-islâm*, Riyad, Mektebetü’l-ümme, 1992.

Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, Düşünce Kitabevi Yay., 2004.

Arpaguş, Hatice, “İslâm’ da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler” editör. Murat Sülün, İstanbul, Ensâr Yay., 2009.

el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku’l-luğaviyye*, tahk. Muhammed İbrahim Selim, Dâru’l-İlm, Kahire, 1997.

Avvâme, Muhammed, *Edebu’l-ihtilâf fî mesâili’l-ilm ve’d-dîn*, Beyrut, Dâru’l Yûsr, 1997.

Aydın, Hayati, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1999.

Aydın, Şükrü, “Toplumsal Bölünmeyi Tetikleyen Fırkacı/Mezhepçi Algıya Kur’âni Önlemler”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say. 15, 2016.

el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara, TDV Yay., 2008.

Balcı, Mahmut, *Kur'an'a Göre İnsanları Tefrikaya Düşüren Faktörler*, İhtar Yay., Erzurum, 1992.

Boz, Halit, “Kur’ân’da Hevâ”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl, 2018, Sayı 17.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu‘fî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, Beyrut, Dâru Tavkî’n-Necât, 1422/2001.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Mü‘cemu’t-Te‘rifât*, Beyrut, Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 1983.

Çimen, Abdullah Emin, *Niçin Helak Oldular*, İstanbul, Akademi Yay., 2008.

Demirci, Muhsin, *Nas-Olgı İlişkisi Bağlamında Kur’ân’da Sosyal Gerçeklik*, İstanbul, Ensar Yay., 2008.

ed-Dihlevî, Şah Veliyyu’llah, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâbi’l-İhtilâf*, BeyrutDârû’n-Nefâis, 1986.

Dini Terimler Sözlüğü, Ankara, MEB Yay., 2009.

Dökmen, Üstün, *Sanatta ve Günlük Hayatta İletişim Çatışmaları*, İstanbul, Sistem Yay., 1996.

Durmuş, Zülfikar, “Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar”, *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Say. 3, 2003.

Ebu Dâvud, Süleyman b. El-Eş‘âs, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, t.s.

Ebu Zehra, Muhammed *İslâmda Siyasi ve Fikri Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya, İstanbul, Yeni Şafak Yay., ts.

Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Birliği*, trc. Rûmeysa Gökbayrak, İstanbul, Beyan Yay., 2016.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Zehraveyn Yay., İstanbul, ts.

el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmîrî, Beyrut, Mektebetü'l-Hilâl, 2003.

el-Fîrûzûbâdî, Mecdüddin Muhammed b Yâkub, *el-Kâmûsu'l muhît*, Beyrut, Mektebetü Tahkîk et-Türâs, Sekizinci Baskı, 2005.

Gezer, Süleyman, *Kur'ân'da Din-Şeriat İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Gordon, Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999.

Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2012.

Gümrükçüoğlu, Süleyman, “Kur'ânda İletişimin Önemi ve Bunun Önündeki Engeller”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:3 Yıl 2012. S. 18.

Günay, Enver, “Din ve Sosyal Bütünleşme”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Say. 6, 1989.

Güngör, Erol, *Şahıslararası İhtilafların Çözümünde Lisânın Rolü*, İstanbul, Ötüken Yay., 1998.

Hamidullah, Muhammed, *Hız. Peygamber Döneminin Siyâsi-İdârî Belgeleri*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yay., 2002.

Harman, Ömer F. “Kur'ân-ı Kerim'de Din Kavramı”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları I*, İstanbul Ensar Yay., 2000.

el-İsfahânî, Ebu'l Kâsım Hüseyin İbn Muhammed Râğıb, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Adnân Dâvûdî, Dımaşk, Dâru's-Şâmiyye, Birinci Baskı, 1992.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Makâsıdu's-şerî'ati'l-islâmiyye*, Tunus, 1978.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, Dâru's-Sunûn, ts.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğâ*, Kahire, Daru'l Fikr, 1979.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, nşr. Muhammed Ahmed el-Hacc, Dımeşk, Dâru'l-Kalem, 1996.

İbn Manzûr, Cemâleddin Ebü'l-Fazl Muhammed İbn Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, Dâru's-Sadr, 1993.

İbn Teymiyye, Ebu'l Abbas Takıyyuddîn Ahmed b Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, Dergah Yay., 1985.

İzz b. Abdisselâm, *Kavâ'idu'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, Kahire, Mektebetü'l Ezheriyye, 1991.

Kaplan, İbrahim, “Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17/2.

el-Karadâvî, Yusuf, *İhtilaf ve Tefrikalar Karşısında İslâmi Tavır*, trc. Ersan Urcan, İstanbul, Nidâ Yay., 2012.

el-Karadâvî, Yusuf, *es-Sahvetü'l-islâmiyye beyne ihtilâfi'l-meşrû' ve't-teferruki'l-mezmûm*, Kahire, Dârû's-Şurûk, 2001.

Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010.

Keskin, Hasan, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, İstanbul, Rağbet Yay., 2003.

Koçyiğit, Tahsin, “Asabiyetten Uhuvvete” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, Sayı 41.

Kubat, Mehmet, “İslâm’ın İlk Döneminde İtikadî İhtilaflar ve Sebepleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 1997.

el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Buruc Yay., 1996.

Kutlu, Sönmez, *Çağdaş İslâmi Akımlar ve Sorunları*, Ankara, Fecr Yay., 2014.

Mevdûdî, Ebu'l-Aîâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz.Peygamberin Hayatı* trc. Ahmed Asrar, İstanbul, Pınar Yay., 2014.

Mustafa, Nevin Abdülhâlık, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, trc. Vecdi Akyüz, İstanbul, İz Yay., 1990.

en-Neseffî, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, nşr. Mervan Muhammed eş-Şa‘âr, Beyrut, Dâru’n-nefâis, Birinci Baskı, 1996.

Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, Nun Yay., 1996.

Özler, Mevlüt *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, Rağbet Yay. 2005.

Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara, Fecr Yay., 1994.

Pişgin, Yasin, *Vahdet Bilincinin Kur’ân’daki Temelleri*, EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 18 Sayı: 58.

er-Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer, *Mefâtîhu’l-ğayb*, Beyrut, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Birinci Baskı, 1990.

Rencber, Ahmet, “Kur’ân’da Toplumsal Birlik” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2010.

Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, Kâhire, el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-âmme li’l-kitâb, 1983.

Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, trc. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yay., 1984.

es-Sedlân, Salih b. Ğânım, *el-İ'tilâf ve'l-İhtilâf*, Riyad, 1997.

Sülün, Murat, *Kur'an Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?* İstanbul, Ensâr Yay., 2015.

Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* İstanbul, Çağrı Yay., 2011.

eş-Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*, Beyrut, Daru'l-Marife, 1994.

Şeriati, Ali, *İslâm Sosyolojisi*, trc. Kamil Can, İstanbul, Birleşik Yay., 1980.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmulî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an tefsîri âyi'l-Kur'an*, thk. Dr. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Kâhire, Daru'l Hicr, 2001.

Tatar, Burhanettin, *İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet*, Ankara, DİB. Yay., 2016.

et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, Beyrut, Mektebetü Lübnân, 1996.

Temel, Ahmet Vefa, *Kur'an-ı Kerim Açısından Taassubun Boyutları*, İstanbul, İz Yay., 2007.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mısır, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul-Ankara.

Varan, Cafer Sâdık, *İslâm ve Öteki*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2001.

Yeniçeri, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerimde Hevâ Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.

el-Yusuf, Abdullah Ahmed, *Şer'iyetü'l-ihtilâf*, Riyad, by.y. 1996.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Huseynî, *Tâcu'l- ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Beyrut, Dâru'l-Hidâye, 1994.

ez-Zemahşerî, Ebu Kasım Mahmud İbn. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdüsselam Şahin, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, 1995.

Zeydan, Abdülkerim, *Îlâhî Kanunların Hikmetleri*, çev. Nizamettin Saltan, İstanbul, İhtar Yay., 1997.